

Ш
О
З
В
Т
О
Ш
П
Ш
Т
Д
М

ПУТІВНИК
ОРГАНІЗАЦІЯМИ
ТА ЛЮДЬМИ,
ЩО ЗМІНЮЮТЬ УКРАЇНУ

ОСНОВИ
2023

УДК 304.44-051(477)

П90

П90 CHANGEMATES: ПУТІВНИК ОРГАНІЗАЦІЯМИ ТА ЛЮДЬМИ, ЩО ЗМІНЮЮТЬ УКРАЇНУ – Київ: Основи, 2023. – 168 с.

Книжка зібрала людей та організації, які змінюють Україну. Це випускники House of Europe, які реалізовували міжнародні проекти з багатотисячною аудиторією, видавали важливі книжки, зміцнювали зв'язки з європейськими партнерами й невпинно навчалися нового. А від 24 лютого 2022 року всі вони доєдналися до боротьби за вільне майбутнє України. Книжка слугує довідником, де представництва, культурні інститути та проектні менеджери зможуть зустріти партнерів для втілення ідей. Майбутні спікери воркшопів з інклюзивної освіти, гості подкастів про стан української медицини, ментори з AI-журналістики, співорганізатори музичних фестивалів – усіх їх зібрано під цією обкладинкою.

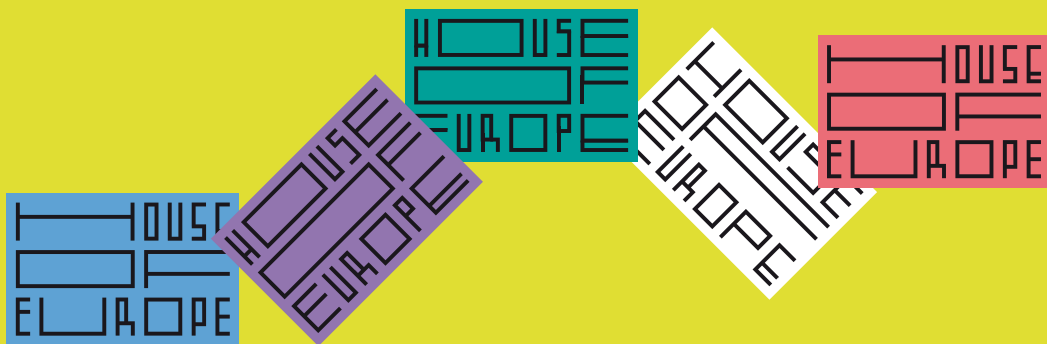
Видавництво «Основи»
llovebooks@osnovypublishing.com
www.osnovypublishing.com

Видання здійснено у партнерстві з House of Europe.

Усі права застережено. Відтворювати будь-яку частину цього видання у будь-якій формі і в будь-який спосіб без письмової згоди правовласників заборонено.

ISBN 978-966-500-688-6

© Видавництво Основи, 2023

HOUSE OF EUROPE

Програма, що фінансується Європейським Союзом, створена для підтримки професійного та творчого обміну між українцями та їхніми колегами в країнах ЄС та Великій Британії. Програма фокусується на культурі та креативному секторі, освіті, медицині, соціальному підприємстві, медіа та роботі з молоддю. Goethe-Institut Ukraine керує програмою House of Europe. Британська Рада в Україні, Французький Інститут в Україні та Чеські центри в Україні є партнерами консорціуму.

ЗМІСТ

Вступне слово від Керівника програми House of Europe	7
Передмова від Голови Представництва ЄС в Україні	10
Передмова від Наглядової ради House of Europe	11
Арт Діалог	12
Мистецька фундація Порто-Франко Івано-Франківської області	13
СЛУХАТИ УВАЖНО: як рослини можуть навчити нас взаємодіяти зі світом	16
Оксана Городівська	22
Олена Касперович	23
МИТЦІ ПІД ПРИЦІЛОМ: що нового про культуру можуть розповісти архіви КДБ	24
Меморіальний музей тоталітарних режимів «Територія Терору»	28
Національний культурно-мистецький та музейний комплекс «Мистецький арсенал»	29
КРЕАТИВ НА ВАРТІ СПРАВЕДЛИВОСТІ: скільки проблем може розв'язати одна аудіопрогулянка містом	30
Точка дотику	36
ДЗЕСТРА	37
КУЛЬТУРНИЙ ТУНЕЛЬ ДО ЗАКАРПАТТЯ: мистецька резиденція, яка ознайомлює митців з регіоном та між собою	38
Українсько-німецьке культурне товариство м. Чернівців	44
Творче об'єднання Вавилон 13	45
ВІДКРИТІ АРХИВИ: епоха індустріалізації в Україні й особисті історії	46
Анна Уманська	50
Галерея Артсвіт	51
КУЛЬТУРА БЕЗ «ШАРОВАРЩИНИ» Й НА ЧАСІ: як реанімують державні культурні установи	52
Катерина Тейлор	58
Надія Парфан	59
КОМУ КНИЖКУ: як видавництво Kotubook працює за принципом краудпаблішingu	60
Алла Рибіцька	66
Анна Потьомкіна	67
ЕТНІЧНА ВЕЛИЧИНА: як змінювати ставлення до ромської культури та боротися зі стереотипами серед українців	68

Артпростір 127garazh	74
Віз-Арт	75
НА ДЕВ'ЯТЬ СІЛ – ОДНА ШКОЛА: як живе школа в селі на Хмельниччині після децентралізації	76
Сергій Андрух	80
Олег Стечкевич	81
ФІЛОСОФІЯ ІНКЛЮЗІЇ: як працювати з батьками дітей з інвалідністю	82
Інклюзивні студії	88
Fight For Right / Боротьба за права	89
ІНСТРУМЕНТ ДЛЯ ЗМІН: як працювати з активістами, щоб впливати на суспільство	90
Юлія Слюсар	96
Ольга Сидорушкіна	97
ЛЮДИ ПОТРЕБУЮТЬ НАВИЧОК, А НЕ ЖАЛОЩІВ: Як розвивається українська інклюзія	98
Громадська організація «17»	102
Дом Майстер Клас	103
ПОВІТРЯ ПОЛТАВИ ТА ЦІЛІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ: як молодь створює екологічні проекти в Україні	104
Діана Даюб	108
GoGlobal	109
І ГРА, Й НАВЧАННЯ: як через квести заохотити підлітків читати	110
Ксі Простір	114
Культурно-видавничий проєкт «Читомо»	115
ЛЮДСЬКИЙ ФАКТОР: дослідження про те, як цифрові медіа непомітно змінюють нашу поведінку	116
Олександр Прокопенко	122
Катерина Сад	123
ВИКРИТТЯ РОСІЙСЬКИХ БОТІВ І ФАЛЬСИФІКАЦІЙ ВИБОРІВ: як і навіщо українським журналістам навчатися працювати зі штучним інтелектом	124
PPV Knowledge Networks	128
Ігор Арбатов	129
ЖІНОЧЕ КОЛО: створити простір, де комфортно бути собою	130
Вікторія Кулакова	136
Наталія Черній	137
МІСЦЕ З ДОДАНОЮ ЦІННІСТЮ: як створити кав'ярню, що підтримуватиме центр ветеранів	138
Андрій Шмаргальов	144

Євгенія Шаргородська	145
РОБОТА – ДБАТИ ПРО МАЛЕНЬКІ ЖИТТЯ: як працюють українські неонатологи	146
Асоціація батьків передчасно народжених дітей «Ранні пташки»	152
Гліб Бітюков	153
ДЕ БОЛИТЬ: навіщо створювати онлайн-курс для лікарів про спілкування з пацієнтами	154
Грантери програм House of Europe	158

ВСТУПНЕ СЛОВО

ВІД КЕРІВНИКА ПРОГРАМИ HOUSE OF EUROPE

Ми по-різному пояснювали суть проєкту House of Europe – й зокрема говорили, що «об'єднуємо людей і можливості». Насамперед мали на увазі можливості, які даємо людям, а також те, що стаємо рушієм, який допомагає людям і можливостям зустрітися. І що для нас саме люди перебувають у центрі уваги.

Ми стверджували, що нам ідеться про «творчий та професійний обмін між українцями та їхніми колегами в країнах ЄС та Великій Британії». З чого випливало, що культура та креативні індустрії були нашою найбільшою, хоча й не єдиною сферою діяльності. А також те, що обмін і навчання відбуваються на рівних і для партнерів з інших країн вони не менш корисні.

Ми казали: «Це для тебе». І мали на увазі, що не варто боятися подавати заявки на програми ЄС. Тому кожному, хто вважає, що його проєкт не годиться, варто ще раз добре подумати. Ми також мали на увазі, що хочемо донести щось важливе для людей, для кожного.

Коли восени 2019 року ми запустили House of Europe, то проєкт стосувався насамперед міжнародної мобільності. Він передбачав гранти на подорожі для українських фахівців і фахівчинь з широкого кола секторів реформ в Україні: культури та креативних індустрій, освіти, охорони здоров'я, медіа, соціального підприємництва й роботи з молоддю. Він давав змогу відвідувати конференції, презентувати свою роботу, знаходити партнерів у країнах ЄС та Великій Британії, спілкуватися. Завдяки навчальним подорожам музейники, соціальні підприємці, вчителі початкової школи та неонатологи здобули шанс поїхати до Німеччини, Естонії чи Польщі, на власні очі побачити, як працюють їхні колеги, і повернутися додому з розширеним набором інструментів та новими контактами. Ми фінансували спільне виробництво театральних вистав та інші фізичні проєкти міжнародної співпраці, офлайн-резиденції та молодіжні табори – і це лише деякі з понад 20 програм. Ми сподівалися, що це будуть чудові творчі три роки, сповнені відкриттів.

Але все сталося інакше. За час своєї роботи програма двічі поставала перед серйозними кризами. Точніше, Україна та її народ зазнали криз. Це вплинуло й на House of Europe та його команду – нам довелося підлаштуватися.

Перша криза почалася через кілька місяців після старту програми – це був ковід. Коли в Україні запровадили карантин, команда вже була готовою публікувати другу хвилю конкурсів грантів мобільності та фізичної міжнародної співпраці. Від неї довелося відмовитися. А самій програмі, як і всім іншим, – змінювати формат і переходити в онлайн. У квітні 2020 року після ретельних консультацій із Представництвом Європейського Союзу було запущено низку можливостей, які стали реакцією на ковід. Після відвідування онлайн-курсів з нашої курованої добірки 1 500 фахівців сфери культури здобули стипендію розміром 100 євро. Гранти міжнародної співпраці стали грантами цифрової співпраці. 32 культурні організації перейшли в онлайн, придбавши обладнання завдяки інфраструктурним грантам. Разом з Goethe-Institut та Digitizing Space ми вигадали «Хататон»: перший і найбільший в Україні онлайн-ідеятон, який об'єднав понад 1 000 фахівців і фахівчинь зі сфер IT, бізнесу й культури.

Під час карантину зазнавали змін й інші напрями роботи. Ми переїхали в новий офіс у самому серці історичного Печерська, якраз між Мистецьким арсеналом і Києво-Печерською лаврою. Каталог можливостей, представлених на нашому сайті, у соціальних

мережах та новинній розсилці, розширився. У вересні 2020 року ми відвідали Рівне, щоб уперше організувати гібридний фестиваль креативних індустрій в умовах пандемії. У травні 2021-го були одними з перших, хто використав масове тестування на ковід для другого, більшого фестивалю в Дніпрі. На околицях Києва команда українських архітекторів і дизайнерів звела мобільний павільйон, пересувну споруду й тимчасовий громадський простір, який влітку вирушив до Миколаєва, Кам'янець-Подільського й Івано-Франківська.

House of Europe завжди прагнув вийти за межі Києва й дістатися місць, де інформація та можливості потрібні, але менш відомі та доступні. У лютому 2022 року разом із креативним хабом з Харкова ми планували відкрити поп-ап хаб. Розставили на полиці книжки, перекладені за підтримки наших грантів на переклад, розклали листівки про програми ЄС та запланували заходи. Коли 17 лютого наші сміливі партнери відкрили поп-ап хаб у Харкові, вони мовили в напрямку військ, які стягували до кордону за кілька кілометрів звідти: «Зараз це важливо як ніколи».

За тиждень уся команда – й Україна – прокинулася від звуків вибухів. Усі розїхалися по різних містах України та Європи. Партнери й професіонали, які саме працювали над своїми інноваційними проектами, опинилися у інших містах, на фронті та у волонтерських лавах. Хтось загинув. І вже вдруге ми адаптувалися та розробили пакет допомоги, вдвічі

більший за попередній. Як і багато інших, House of Europe почав закуповувати найнеобхідніше, щоб українські креативники та професіонали могли вижити. Те саме запропонували людям, які нещодавно отримали гранти, – громадська організація з Маріуполя, замість проводити кінофестиваль, евакуювала команду та інших людей з міста. 301 випускник House of Europe отримав по 1 000 євро стипендії на переїзд, відновлення професійної діяльності або техніку на заміну втраченої. Ще 100 професіоналів кіно отримали стипендії у рамках співпраці з Netflix. Оскільки Росія почала нищити українську культурну спадщину, ми виділили фінансування семи громадським організаціям, щоб евакуювати понад 30 музейних колекцій. Громадські ініціативи, які стали основою стійкості України, теж здобули фінансування: на документування російських воєнних злочинів, інформування породіль у притулках, утримання гуманітарних центрів у Миколаєві та Чернівцях. Ми провели ще один «Хататон», ще один конкурс інфраструктурних грантів, надали менторську підтримку креативним стартапам. Каталог можливостей тепер охоплює всі країни, у які виїхали українці.

Ця книжка могла б стати останнім виданням House of Europe, адже програма мала завершитися за чотири роки. Але програма триває. Підтримка України ЄС триває. Зараз, коли Україна є кандидатом на вступ до ЄС, робота House of Europe здається як ніколи своєчасною.

Україна витримує російську навалу. Україні це вдається, з тієї самої причини, чому Росія прагне її знищити, – бо її народ вільний, творчий і проєвропейський. Ця книжка – збірка історій, які це доводять. Вона зібрала численні особисті зустрічі, ідеї, натхнення, дружби, бачення, мрії та знання, які разом становлять Україну в Європі.

Скористайтеся цією книжкою, щоб знайти українського партнера для наступного проєкту. Обирайте з людей, які не побоялися скористатися з можливостей. Людей, які і є можливістю – величезним потенціалом для України та Європи.

Шановний читачу, «це для тебе».

**Доктор Крістіан Дімер,
керівник програми House of
Europe, Goethe-Institut**

ПЕРЕДМОВА

ВІД ГОЛОВИ ПРЕДСТАВНИЦТВА ЄС В УКРАЇНІ

День 24 лютого 2022 року назавжди закарбовано в нашій пам'яті. Саме тоді Росія розпочала безпричинну й невинуватену повномасштабну війну проти України. Той четвер також став днем, коли Україна остаточно вийшла з орбіти російської колоніальної зневаги й імперської гордині, безповоротно продемонструвала своє незворотне рішення на користь вільного, демократичного, європейського майбутнього.

Запеклий опір України став можливим також унаслідок зусилля громадянського суспільства. Завдяки рокам діяльності розгалуженої мережі громадських організацій та агентів змін українське суспільство блискавично консолідувалося для протистояння нищівній загрозі. Велика заслуга в цьому також і героїв книжки, яку ви зараз тримаєте в руках.

Митці, творці, викладачі, лікарі, дослідники, журналісти, а також

багато інших, про кого ви дізнаєтеся з цих сторінок, – випускники однієї з найбільших програм ЄС в Україні – House of Europe. Ця програма з бюджетом понад 12 000 000 євро профінансувала більш ніж 450 проєктів та допомогла понад 1 400 людям узяти участь у творчому й професійному обміні з колегами з майже всіх країн-членів ЄС та країн-партнерів.

ЄС твердо вірить у європейське майбутнє України. Підтвердженням цього стало одностайне голосування за визнання України країною-кандидатом на членство в Європейському Союзі. І поки Україна перебуває на шляху до офіційного приєднання до європейської родини, ми й далі підтримуємо кожне місто, кожну громаду, кожну організацію та кожного українця й українку.

**Посол Матті Маасікас,
Голова Представництва ЄС
в Україні**

ПЕРЕДМОВА

ВІД НАГЛЯДОВОЇ РАДИ HOUSE OF EUROPE

House of Europe – вдале посилення ініціатив і духу волонтерства, народженого під час протестної активності на Євромайдані 2013–2014 років. Після Революції гідності перед українським суспільством постало чимало викликів, пов'язаних, зокрема, з подальшою розбудовою громадянського суспільства та підтримкою сталості інституційного розвитку. Ідеться передусім про цінності відкритого суспільства, демократичності, рівних прав і можливостей.

За роки незалежності України міжнародна спільнота була активно долученою до демократичних перетворень у країні. Команда House of Europe – також чудовий приклад поширення європейських ідей взаємопідтримки і розуміння ситуації. У нас склалося враження, що #StandwithUkraine – якраз про цей проект і команду, яка останніми роками долучалася до його створення й успішної реалізації. Попри такі виклики, як війна на Донбасі, пандемія й нещодавнє повномасштабне вторгнення Росії в Україну, проект діяв і підтримав чимало громадських ініціатив із різних куточків України. Команда дослухалася до наших порад і думок.

Він став справді «домом» для багатьох людей та їхніх ідей, описаних у цій книжці. Це не просто «історії успіху», важливі для натхнення інших, а щоденна робота з громадами чи то на сході, чи на заході нашої країни. Це поєднання, наприклад, освіти, культури і прав людини. Робота з чутливими темами, які подекуди залишаються викликом для українського суспільства, як-от протидія стереотипам щодо ромської громади. Рівні права й можливості для всіх громадян, незалежно від статі, етнічного походження, віку, стану здоров'я, релігійної приналежності, сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності тощо – це якраз про House of Europe. Саме в цих випадках, буває, бракує історій із «позитивним нарративом», тому в цій книжці ви можете їх почитати. Гідність людини – це те, за що ми боролися на Євромайдані, і що варто відстоювати далі.

House of Europe неодноразово збирав на різноманітних подіях і фестивалях людей із різних сфер – культури й мистецтва, освіти та науки, медицини й креативних індустрій. Спілкування, обмін ідеями та взаємне натхнення – важливі, щоб і далі працювати та щодня виконувати

свою роботу. Міждисциплінарність, поєднання і перетин різних сфер – ці експерименти також були в рамках проєкту.

Не менш важливими є міжнародні навчальні подорожі за кордон. Міжкультурна комунікація й обмін досвідом – теж одна з цінностей House of Europe. У книжці учасники також діляться досвідом міжнародних поїздок. У результаті народжуються нестандартні шляхи розв'язання проблем, цікаві думки

про «нетворкінг замість вічного планування», про важливість громади, спільноти та підтримки.

Ми бажемо House of Europe сил і натхнення для подальшої роботи в Україні, що досить непросто в час повномасштабної війни. Безперечно, цей проєкт доклався до того, що наразі «вся країна волонтерить», тобто до майбутньої перемоги.

Тамара Марценюк

Ця книжка про українські громадські ініціативи, які стали можливими за підтримки House of Europe, виходить в особливий час. Повномасштабна війна, яку Росія розв'язала проти України, руйнує життя, нищить фізичний простір, позбавляє людей можливості жити вільно у своєму домі й вільно планувати майбутнє. Однак українці обрали свободу, незалежність та гідність – і щодня своїми діями відстоюють власне право на цей вибір. Війна не здатна знищити простір суспільних взаємодій і відібрати в людей здатність чинити опір жаху й руйнуванням шляхом активної участі.

У кожного з нас є власні джерела сили та стійкості. Для когось це можливість боронити свою країну, для когось – знати, що найдорожчі перебувають у безпеці, а ще для когось – чесна праця, яка підтримує інших, або творчість, що надає бачення перспективи, відчуття єдності й самозарядності. Суспільні взаємодії дають

українцям небачений ресурс надії й відваги – рятують, підтримують, допомагають вистояти, надихають і розкривають можливості.

Українці дивовижні. Замість відчаю та зневіри, попри спричинені війною тяжкі втрати, Україна набуває сили. У суспільстві зростає усвідомлення національної суб'єктності й відновлення національної пам'яті, а на їх основі – почуття гідності, особиста залученість і відповідальність. Виклики й випробування гартують українське громадянське суспільство, яке розкриває в собі дедалі потужніші ресурси людяності та взаємодопомоги. Сотні тисяч українців долучаються до волонтерських ініціатив, надають свої ресурси, час і працю на суспільно важливі справи, створюють центри гуманітарної допомоги, дають прихисток, підтримують, навчають і розраджують тих, хто цього потребує. Щодня відбувається неймовірне за своїми масштабами й потужністю самовіддане

співтворення більш безпечних і людських просторів, а через них – співтворення нової соціальної ідентичності. Широке громадянське суспільство виходить за межі громадських організацій, створює нові мережі та налагоджує довіру.

Громадянське суспільство є частиною й відтворенням глибоких суспільних перетворень. Стійкість громадянського суспільства тримається і зростає на усвідомленні незворотних змін, відчутті приналежності до української культури, відкритті для себе її історії та спадкоємності поколінь, які виборювали свободу й незалежність України. Українці заново відкривають для себе Україну як частину європейського простору спільних цінностей і культурного контексту. Водночас стійкість українців і їхня віра в перемогу надихнули мільйони людей в усьому світі на небачену раніше солідарність, позицію та підтримку, об'єднуючи під гаслом #StandwithUkraine.

Ця книжка збирала лише невелику частину численних громадських ініціатив, які знайшли підтримку House of Europe за роки роботи програми в Україні. Кожна громадська ініціатива має велику цінність, бо вона є частиною потужного потоку, який трансформує українське суспільство, надаючи йому сили та згуртованості, які потрібні, щоб вистояти і зростати. У кожній ініціативі є своя історія, свої герої й перемоги.

Кожну створили люди з активною громадянською позицією, сміливими мріями та вмінням залучати небайдужих. У кожній ініціативі є частина ідеї House of Europe як спільного творчого простору, що базується на європейських цінностях. Разом вони формують дивовижну й живу картину позитивних змін, які рухають суспільство вперед. Сьогодні як ніколи важливо, що на особистому й суспільному порядку денному – пошук нових сенсів, формування нових планів, творення партнерств і спільна праця.

Україна переможе, бо українці вірять у неї й пов'язують із нею своє майбутнє.

Стійкість і віра в майбутнє своєї країни мають багато виявів. Вони – в кожному новому мистецькому проекті, актуальному дослідженні, соціальному підприємстві, центрі міської історії, музичному фестивалі, онлайн-курсі, кабінеті дружньої психологічної допомоги, пекарні-плекальні-кав'ярні-читальні, молодіжному хабі й обласнованому інклюзивному громадському просторі. У ініціативах, які постають щодня, попри війну й руйнування. Ці творчі ініціативи змінюють формати та якість взаємодії між людьми.

Велика радість і натхнення бути причетними до цього співтворення.

Інна Підлуска

АРТ ДІАЛОГ

Організація, заснована у 2001 році, від 2012-го активно займається розвитком культурного сектору та налагодженням міжнародних зв'язків, популяризує якісне кіно в регіонах шляхом організації кінофестивалів і допомагає творчій молоді самореалізуватися.

Серед найвідоміших проєктів – фестиваль документального кіно просто неба Lampra.doc, культурно-освітня програма для підлітків із регіонів України «ЄДок», студентський кінофестиваль для кінооператорів «Кіноко».

У 2020–2021 роках разом із Міжнародним товариством Гайнера Мюллера (Німеччина) «Арт Діалог» створив театральний

проєкт «H-Effect» за мотивами п'єс «Гамлет» Вільяма Шекспіра та «Гамлет-машина» Гайнера Мюллера (режисерка – Роза Саркісян). «H-Effect» – це постдокументальна вистава про війну в Україні та її вплив на людей з різними життєвими поглядами, досвідом, професіями та сексуальними орієнтаціями. Це історії п'яти героїв, які під час політичного протистояння постали перед гамлетівською проблемою морального вибору, результат якого змінив їх, їхні родини та життєвий шлях. Мета проєкту – створити актуальний портрет молодого українського покоління, що переживає війну й політичні зміни.

МИСТЕЦЬКА ФУНДАЦІЯ ПОРТО-ФРАНКО ІВАНО- ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Організація насамперед відома фестивалем сучасного мистецтва Porto Franko в Івано-Франківську (2010–2018) та оперою «Чорнобильдорф» (2020). Засновник – композитор Роман Григорів.

Фест Porto Franko в різний час об'єднував музикантів, художників, танцюристів, перформерів, письменників і театралів з 15 країн. Ідея фестивалю виникла як перформативна реакція на літературний міф письменників «Станіславського феномену» – Юрія Андруховича, Володимира Єшкілева, Юрія Іздрика й Тараса Прохаська. Есей останнього «Порт Франківськ» зокрема став важливою поетичною складовою концепції події.

У 2021 році фонд зробив оперу «Чорнобильдорф» у співпраці з фестивалем Musiktheatertage WIEN (Австрія), Мистецьким арсеналом, агенцією INSHI та формацією NOVA OPERA за підтримки партнерів, зокрема House of Europe.

«Чорнобильдорф» – це масштабний музично-театральний

проект Романа Григоріва й Іллі Разумейка, у якому досліджено уявний постапокаліпсис майбутнього. В основі «археологічної опери» – утопічні та антиутопічні історії Цвентендорфської атомної станції в Австрії та Чорнобильської атомної станції в Україні. У мультидисциплінарному проєкті нащадки людства намагаються відтворити втрачену цивілізацію за допомогою археологічних перформансів-ритуалів. В опері вдало поєднано народну поліфонічну українську пісню початку 1980-х років та електронну музику пізніх 1970-х, відеоперформанси з реальних експедицій і вигадані інструменти, антропологічний музей та Інститут дослідження Чорнобильдорфської культури.

У 2022 році, після повномасштабного вторгнення Росії в Україну, прем'єра оновленої опери відбулася в Роттердамі (Нідерланди) на O. festival. ВідеOVERсію «Чорнобильдорфу» також показали на BBK OFF Festival у Більбао (Іспанія).

СЛУХАТИ УВАЖНО: ЯК РОСЛИНИ МОЖУТЬ НАВЧИТИ НАС ВЗАЄМОДІЯТИ ЗІ СВІТОМ

«Tender Plants: лабораторія звуку в Ботанічному саду» – перший проєкт громадської організації «Слушні речі». Команда на чолі з Наталею Ревко своєю метою називає сприяти розвитку мистецької спільноти в Одесі. На практиці це означає підтримувати експериментальні й інтердисциплінарні практики, під час яких художники, куратори та дослідники здобувають нові знання й обмінюються ідеями.

У проєкті Tender Plants за підтримки грантів для творчої молоді від House of Europe організаторки влаштували для молодих митців серію лекцій та воркшопів на перетині біології, роботи зі звуком і критичного осмислення екологічної риторики в сучасній культурі. Учасники працювали з польовими записами та практиками слухання, створювали site specific аудіо-перформанси й звукові інсталяції. Усе це відбувалось у ботанічному саду Одеського національного університету імені Мечникова.

Найніжніші рослини, tender plants, зберігають у теплицях, тож і назва проєкту відсилає до дослідження історій вразливості – рослин, саду та самої людини. Наталя розповідає, чому варто осмислювати виклики навколишнього середовища через комунікацію, яким був відгук аудиторії та що потрібно знати, коли створюєш освітню програму.

куватися і чи взагалі можлива комунікація з не-людськими агентами і власне з рослинами? У публічному полі обговорили широкий спектр екологічних проблем, здатних призвести до апокаліптичного майбутнього. Існує вже усталений погляд, з яким я цілком погоджуюся, що зміна нашого ставлення до не-людських агентностей може бути одним з інструментів критичної роботи з екологічними викликами. Я бачу необхідність звертати увагу на взаємозв'язки, взаємостосунки з усім, що нас оточує: рослинами, тваринами, землею. У лабораторії звуку в нашому фокусі були рослини саме через співпрацю з ботанічним садом.

Другим важливим тематичним питанням був «сад» – і позиціонування людини щодо нього. Тут

САД ЯК МОДЕЛЬ СТАВЛЕННЯ ДО РЕАЛЬНОСТІ

Є два важливі завдання цього проєкту – поговорити про інакшість рослин і мистецькі стратегії роботи з ними та звернути увагу на простори Одеси, з якими можна працювати в контексті сучасного мистецтва.

Насправді наш проєкт не тільки про екологічні виклики, а й про комунікацію. Як ми можемо спіл-

я маю на увазі практики турботи й контролю. Адже рослини, коли ми з ними взаємодіємо, часто падають під наш контроль, уявлення про красу. Раджу звернути увагу на практику мисткині Алевтини Кахідзе (її лекцію можна переглянути на фейсбук-сторінці «Слушних речей» – прим. ред.). Вона якраз досліджує різні ролі людини щодо рослин і розповідає про власну роботу з садом – зокрема розробляє концепцію «дорослого» незалежного саду, який сам часто краще знає, як йому рости.

Разом із дослідженням ролі садівника та садівниці оприявнилися питання пам'яті й історії міста – з лекції про історію ботанічного саду ми дізналися, як наукові співробітники експериментували й доклали багато зусиль, щоб включити нові рослини в екологію міста.

На старій території саду, де й відбувалася наша лабораторія, досі здійснюють наукові дослідження. Зараз там вирощують рідкісні рослини, намагаються їх прижити в іншому кліматі, стежать за молодими пагонами. Саме тому ця територія напівзакрита для публіки, туди можна потрапити лише в супроводі співробітників, – і це додало унікальності нашому проєкту.

ДОСЛІДЖЕННЯ ЧЕРЕЗ ЗВУК

За допомогою конкурсу ми відібрали чотирьох митців і мисткинь з Одеси й чотирьох з інших регіонів України. Співкуратором фінальної виставки став

аудіомитець і композитор Олексій Шмурак. Під час конкурсу ми не робили обмежень щодо медіа, з якими працюють учасники, тому в нас була дуже інтердисциплінарна команда – художники та художниці, які працюють з візуальним мистецтвом і театром, музиканти й музикантки. У фіналі вони по-різному використовували звук – створювали інсталяції, перформанси, аудіоспектаклі.

Лабораторія мала лекційну та практичну частини. У лекційній частині був дуже широкий інтердисциплінарний набір лекторів: доцент кафедри ботаніки Одеського національного університету Володимир Немерцалов, аудіомитець Олексій Шмурак, філософиня Оксана Довгополова, мисткиня Алевтина Кахідзе, дослідниця Ася Баздирева, а також асистентка проєкту й аудіомисткиня Ганна Брижата та Ілона Марті – запрошена менторка проєкту, яка має широкий досвід роботи зі звуком та аудіоперформансами.

Результатами стали дев'ять проєктів, які можна тематично поділити на кілька груп. Перша група – взає-

модія людини й рослини, спроба комунікації та передочікувана невдача цієї комунікації, спроба зрозуміти іншобуття рослин. Друга – погляд на історію взаємодії рослини й людини, на простір «уявного», за допомогою якого можна дослідити наші можливості спілкуватися з рослинами.

Аудиторія дуже активно відреагувала на події проєкту: публічні лекції та виставку в ботанічному саду. Якщо подивитися на фінальну експозицію з позиції відвідувача, можна сказати, що ми створили мапу-квест, за якою рухалися глядачі.

СИМБІОЗ БІОЛОГІЇ ТА СУЧАСНОГО МИСТЕЦТВА

У нашій команді було лише кілька людей: я як кураторка займалася координацією, Анастасія Бой-

ченко – менеджментом проєкту, фінальної виставки та публічної програми, Марія Соцька – комунікаціями, а Ганна Брижата стала технічною асистенткою Tender Plants.

Менторкою проєкту була мисткиня Ілона Марті, яка живе та працює в Берліні. За початковим задумом, вона мала приїхати до нас в Одесу та провести воркшоп, а потім консультувати митців під час реалізації власних проєктів. Проте приїхати виявилось неможливим через карантинні обмеження. В результаті в нас склалася дуже цікава взаємодія – кейс того, як мистецькі практики допомагають долати перешкоди завдяки креативному потенціалу та художньому інструментарію.

Ми довго думали, як провести воркшоп Ілони, адже просто поговорити по відеозв'язку було б недостатньо. Її практика тісно

пов'язана саме з фізичною взаємодією з учасниками перформансів та аудіопрогулянок. Нам було важливо зробити її «присутньою». Як ми це влаштували? Ілона створила інструкцію і для учасників, і для технічної асистентки воркшопу – щось схоже використовували концептуальні художники, щоб будь-яка людина могла реалізувати певний перформанс чи дію. В інструкціях Ілони були парні прогулянки із зав'язаними очима, вправи із запису аудіоісторії, пов'язаної з особистими спогадами тощо. У цій інструкції Ілона зверталася від власного імені, була провідницею в наших експериментах. Після воркшопу ми вже по відеозв'язку обговорили його результати разом з учасниками.

Ознайомлюватися з простором ботанічного саду нам допомагав ботанік Володимир Немерцалов. До того ж ми неформально спілкувалися зі співробітниками саду, а учасник проекту Антон Ткаченко навіть створив аудіоінсталяцію із записом розмови з працівницею.

Було технічно важко монтувати фінальну експозицію, бо, звісно, простір не створений для виставкових проєктів. Однак оскільки подія відбувалася просто неба, ми змогли реалізувати проєкт у час карантинних обмежень – люди відвідали ботанічний сад, хоч і невеликими групами. У саду здійснюють дослідження й вирощують молоді рослини, тому щоб зберегти місце, ми зібрали команду волонтерів, які стежили, щоб жодна рослина не постраждала від дій відвідувачів.

Ознакою того, що наш проєкт вдався, стало продовження співпраці з ботанічним садом. Уже наступного літа ми провели на новій території саду виставку об'єктів мисткині Даші Чечушкової разом з експериментальним простором Muzeon. Нас також покликали взяти участь у фестивалі до дня народження ботанічного саду, і ми встановили там аудіоінсталяцію. Вони кличуть нас допомагати як волонтерів: копати, переносити рослини, прибирати територію. У нас є невеличка телеграм-група, де ми реагуємо на запити ботанічного саду. Для мене було дуже важливим, щоб не сталося так, що ми просто «прийшли – зробили проєкт – пішли», а співробітники не зрозуміли, що це було. Я бачу інтерес команди ботанічного саду до сучасного мистецтва й до співпраці з нами. Ми завжди обговорюємо, навіщо і «про що» роботи митців.

У перші місяці після початку повномасштабної війни роботу «Слушних речей» було призупинено, а членкині команди працювали й волонтерили незалежно одна від одної. Наталя Ревко як кураторка поїхала за запрошенням на резиденцію в Гданськ, у Центр сучасного мистецтва Łaźnia.

З часом роботу організації було відновлено. «Слушні речі» шукають можливості реалізувати нові проекти, активно подають заявки до культурних фондів і знаходять партнерів за кордоном. Так разом із польською організацією Mewka Foundation вони заснували мережу довгострокових резиденцій у Гданську для українських мисткинь і митців. «Слушні речі» також стануть партнерами нового онлайн-проекту, мета якого – осмислити й відреагувати на екологічні виклики та рани землі, які з'явилися через війну в Україні.

ОКСАНА ГОРОДІВСЬКА

Шеф-редакторка проєкту Привіт, який поєднує два напрями: Привіт/production і Привіт/media.

У 2015–2017 роках Оксана працювала у відділі культури на hromadske.ua, була редакторкою відділу Громадське Культура, готувала сценарії. Відділ запустив серію студійних музичних лайвів Stage 13, де виступали молоді й нішеві українські гурти. Редакція випустила серію програм про ігрове та документальне кіно, зробила фільм «Муральна дилема» про мурали та їх доцільність у містах.

У 2017-му разом із трьома колегами з hromadske.ua заснувала власний проєкт – Привіт/production, у якому стала шеф-редакторкою й поєднала ролі сценаристки, журналістки та копірайтерки. Привіт знімав музичні лайви для Телебачення Торонто, робив промовідео для виставок Мистецького арсеналу, співпрацював з архітектурним фестивалем

і школою CANactions, знімав відео про різні напрями програми House of Europe.

У 2021 році в партнерстві з «Центром міської історії» і на замовлення Суспільного Привіт зняв документальний фільм «Історії (пост)індустріального Львова». Це стрічка про людей, які працювали в львівській індустрії в 1960–1990-х роках, і про те, як на місто вплинула промисловість.

У 2022 році, через кілька місяців від початку повномасштабної війни, відеопродакшн відновив роботу. А Привіт/media про культуру й креативні індустрії, навпаки, стало на паузу. Оксана приєдналася спершу як волонтерка, а згодом як комунікаційна менеджерка до «КО-ХАТИ» – проєкту для створення житла для людей, які його втратили. Ініціативу запустили урбаністична лабораторія MetaLab (Івано-Франківськ), Urban Curators (Київ) і громадська організація «Критичне мислення» (Харків).

ОЛЕНА КАСПЕРОВИЧ

Артменеджерка, ініціаторка й кураторка програми міжнародних мистецьких резиденцій у центрі сучасного мистецтва ЄрміловЦентр у Харкові.

Олена проходила інтернатуру в музеї Peggy Guggenheim Collection у Венеції, а також долучалася до програми кураторських резиденцій у Ліверпулі у складі команди Ліверпульської бієнале. У ЄрміловЦентрі вона відповідає за пошук нових іноземних партнерів і стратегічний розвиток міжнародних проєктів. У 2019 році здобула стипендію Gaude Polonia від Міністерства культури та національної спадщини Польщі.

Як незалежна кураторка Олена підготувала кілька виставкових проєктів у Харкові, Дніпрі й Познані, створила ініціативу культурного обміну Cultural Traffic для мистецьких досліджень. У межах кураторського дослідження працювала над темами сприйняття особистої й національної ідентичності, міграції рослин у культурному контексті.

Улітку 2022 року відвідала міжнародну конференцію A cultural

relations response to the war in Ukraine в Лондоні, присвячену співпраці Великої Британії та України в культурному й освітньому секторах.

МИТЦІ ПІД ПРИЦІЛОМ:

ЩО НОВОГО ПРО КУЛЬТУРУ МОЖУТЬ РОЗПОВІСТИ АРХІВИ КДБ

Анна Олійник,
координаторка онлайн-виставки «Репресоване
мистецтво» від Центру досліджень визвольного руху

24 серпня 1991 року Україна не здобула, а відновила незалежність – на цьому на-полягають у Центрі досліджень визвольного руху. Починати відлік слід як мінімум від 1918 року. Далі були перемоги й поразки, що зрештою й сформувало вільну європейську країну – проте в умовах російсько-української війни такий вибір доводиться відстоювати щодня. А ключем до свободи є розуміння поворотних моментів на історичному шляху.

Уже 20 років у центрі вивчають український визвольний рух ХХ століття: історію державних утворень УНР і ЗУНР, дисидентство, ОУН, УПА та інші військові формації. У фокусі також політика національної пам'яті та процеси подолання наслідків тоталітарного минулого в країнах колишнього СРСР і Центральної та Східної Європи. Щоб зацікавити такими темами не лише істориків, центр розробив онлайн-курс про роботу з архівами КДБ, інтерактивну мапу мережі ОУН

і серіал про становлення України «10 Днів незалежності».

Одним із найуспішніших проєктів центру стала онлайн-виставка «Репресоване мистецтво», втілена в рамках грантів міжнародної співпраці від House of Europe. Це мультимедійні оповіді про українських, чеських і грузинських художників, акторів, режисерів, музикантів і письменників, які відчували на собі гніт цензури та репресій. Їхні історії дуже різні, хоча іноді й пов'язані між собою, а зрідка навіть іронічні. Та всіх їх об'єднує цілковита вірогідність: в основі онлайн-профілю кожного митця – документи з архівів комуністичних спецслужб. Про те, як історії митців здобувають голос завдяки оприлюдненню даним, ми поспілкувалися з ідейною натхненницею та координаторкою проєкту Анною Олійник.

З чого почалася ваша робота з архівами?

Діяльність Центру досліджень визвольного руху – це робота з культурою пам'яті, популяризація історії та доступу до архівів КДБ. Наша організація ще від 2008 року готувалася відкрити доступ до цих архівів і працювала над законодавчими нюансами, щоб це стало можливим. Власне, у 2015-му задум вдалося реалізувати.

Ми працювали над інструментами, які дають людям змогу швидко зрозуміти систему архівів КДБ. Я за освітою політологиня, а не історикиня, але завжди досліджувала міждисциплінарні теми, що перебувають на перетині політики й історії.

Що стало ключовою мотивацією для реалізації проєкту?

Нам було цікаво привернути увагу людей до величезного масиву матеріалів, який раптом відкрився, до того ж абсолютно безплатно. У центрі ми робили окремі програ-

ми для різних аудиторій: для журналістів, дослідників і студентів, а проєкт «Репресоване мистецтво» намагалися зорієнтувати насамперед на митців і мистецтвознавців.

Коли наші сучасники звертаються до надбань попередників, вони дуже часто не беруть до уваги важливість архівів, які можуть багато чого пояснити про культурну спадщину та особистість митця. Якщо, наприклад, працювати з архівними справами заарештованих у XX столітті або тих, хто просто потрапив у поле зору спецслужб, можна глибше зрозуміти перешкоди, які доводилося долати митцям, що з ними відбувалося та в якому середовищі вони перебували.

Наприклад, Олександр Довженко проходив через низку трансформацій: від участі в русі опору під час Української революції 1917–1921 років до представництва Радянського Союзу за кордоном на початку 1920-х. Він почав знімати ідеологічні фільми, які сприяли його кінокар'єрі. Окремо можна розглянути ставлення Сталіна до Довженка. Але все це відбувалося не просто так – воно має обґрунтування.

Наш проєкт втілює у життя дві місії: ще раз розповісти про митців і популяризувати архіви. І якщо ми хочемо оповідати нашу історію правдиво, глибоко та з різних перспектив, це все дуже важливо.

За яким принципом ви обирали героїв і як відбувалася робота?

Ми намагалися обирати плюс-мінус упізнавані імена. Це мали бути не лише цікаві постаті, а й такі, про яких збереглися небанальні документи. Річ у тім, що наш проєкт графічний: речові докази – малюнки й рукописні листи – мають бути такими, щоб їх хотілося публікувати.

У нас була велика команда: українська, чеська й грузинська. Спочатку ми узгодили списки, цікаві для всіх трьох країн. Потім

почали архівний пошук, щоб зрозуміти, що в архівах є, а чого немає, й наскільки візуально привабливі наявні документи. За результатами попереднього дослідження ще раз переглянули списки й від багатьох імен відмовилися, бо з візуальної точки зору їхні справи були неповними.

Як координаторка я стежила за процесом роботи над проектом. Ми координували всі три частини, але в кожній країні була власна мікрокоманда, що працювала над своїм компонентом виставки. Ми зустрічались онлайн, щоб узгодити критерії, за якими слід працювати й обирати героїв, а потім кожен працював у своєму полі.

Чи були ви першими, хто працював з цими архівами?

У Грузії ускладнено доступ до архівів, тому наважуся припустити, що деякі документи справді було опубліковано вперше. В Україні ситуація дещо інша – документи не були секретними вже багато років до моменту реалізації проекту, тому я припускаю, що хтось уже міг з ними працювати. Водночас ми відібрали документи, які ніколи не було опубліковано онлайн, – і в цьому полягає наша новизна. Широка аудиторія раніше їх точно не бачила. З унікальних українських справ я відзначила б історію Миколи Глуценка, художника та радянського агента. До нас його документи ще ніколи не були у вільному доступі.

Що вам найбільше запам'яталось у процесі роботи над проектом?

Мене вся інформація вражала, особливо про Чехію та Грузію. І, звісно, про Україну. Українських митців звинувачували, наче вони буржуа й націоналісти – отже, підтримувати з ними зв'язок було злочином. Наші дисиденти й ди-

сиденти в Чехії переживали схожі речі: тиск, цензуру, заборону друку, руйнування кар'єр. Нам вдалося встановити дуже цікаві місточки між країнами.

Особисто мене вразила справа Мілана Кундери. Це не нова, але дискусійна інформація. Ще у 2008 році чеський історик опублікував матеріал, коли знайшов у чеському архіві документ, який підтверджує, що Мілан Кундера зробив донос на людину, яку опісля засудили на 20 років ув'язнення. Кундера, який роками не спілкувався з пресою, першим вийшов на контакт і заперечив цей факт.

Водночас ми намагалися нічого не стверджувати, коли виставляли документи онлайн, бо прямого архівного файлу, який вказував би на те, що Мілан Кундера був агентом, немає. Та певні факти свідчать, що письменник справді міг співпрацювати з комуністичними службами. Це не означає, що його романи втрачають цінність, а ми винесли йому вирок. Ми радше показали складність того часу і важкість вибору, який митцям доводилося робити.

Наприклад, усі доноси на Довженка написано під псевдонімами, але деякі з них легко розшифрувати. У справі є чимало донесень від агента «Петр Уманський» (справжнє ім'я – Микола Бажан), і, на відміну від багатьох інших, вони дуже лагідні. Автор запевняє читачів цих доносів, що Довженко все робить правильно, що він дуже талановитий.

Отже, не всі агенти були негативними персонажами?

Точно можу сказати єдине: засуджувати когось, хто жив у той час, – дуже невдячна річ. Найімовірніше, той самий Микола Бажан погодився співпрацювати, бо розумів, що просто не має іншого вибору.

Схожа історія трапилася з Остапом Вишнею: його завербували після того, як

випустили з ГУЛАГу. Коли ти намагаєшся врятуватися як митець, тебе починають цькувати. Але він став непридатним як агент, бо багато пив і нічого не запам'ятовував з того, що відбувалося на зустрічах письменників, – так він себе врятував від агентурної діяльності.

Що складного було під час реалізації проекту?

Ми розробляли «Репресоване мистецтво», коли весь світ пішов на перший локдаун через COVID-19.

Задумали проект, який майже не потребував фізичних контактів з нашого боку, але масив роботи над яким був величезним.

Функціонал сайту передбачає опис кожного окремого документа – не справи, а взагалі кожного документа! Ми в рамках виставки опублікували понад 1 000 таких документів. Налагодити цифрову співпрацю з архівами було непросто, але все вдалося, і ми отримали чимало приємних відгуків. Така робота справді розширює горизонти.

Люди, які становлять ядро колективу Центру досліджень визвольного руху, або долучилися до лав ЗСУ (і зараз дехто з них перебуває на передовій), або почали волонтерську діяльність. Дехто пережив російську окупацію й ледь спромігся виїхати із заблокованих міст. Та попри всі труднощі центр відновив роботу вже через кілька тижнів після широкомасштабного вторгнення Росії в Україну й ініціював звернення громадянського суспільства до міжнародної спільноти з вимогою створити окремий трибунал для розслідування злочинів РФ. Також організація зробила серію інформаційних бюлетенів про російські та радянські репресії в історії України сімома мовами.

Подальша робота – насамперед наповнити новими документами електронний архів, а також адвокатувати дерусифікацію топонімів, пам'ятників та інших елементів культурної спадщини в українських містах і селах. На ютубі виходить авторський документальний проект Дарії Гірної «Обличчя незалежності» про національну пам'ять, переосмислення подій ХХ століття та російської імперської спадщини. Паралельно в центрі перекладають англійською мовою історії українських дисидентів, озвучити які погодилися колеги з американського радіо NPR.

МЕМОРІАЛЬНИЙ МУЗЕЙ ТОТАЛІТАРНИХ РЕЖИМІВ «ТЕРИТОРІЯ ТЕРОРУ»

Музей, заснований Львівською міською радою, розташований у Львові на території колишніх гетто (1941–1943) та пересильної тюрми № 25 (1944–1955). «Територія Терору» досліджує, осмислює та презентує трагічні сторінки історії середини ХХ століття в контексті сучасності.

Інституція є прикладом меморіалізації суперечливої спадщини, яка залишилася після Другої світової війни та розпаду СРСР. Працівники музею організують виставкові й освітні проекти, мистецькі інтервенції в міському

просторі, фіксують усні історичні свідчення, зберігають і досліджують історичні документи. Так у проєкті #непочуті записують спогади безпосередніх очевидців подій 1930–1950-х років: розкуркулень, а також довоєнних і післявоєнних депортацій, Другої світової війни й соціально-політичного життя СРСР 1950–1970-х років.

У 2021 році разом з чеською громадською організацією Post Bellum (Paměť národa) «Територія Терору» розпочала проєкт «Втрачене дитинство» – запустила онлайн-платформу із історіями тих, кого репресували в дитячому віці й хто пережив травму депортації, а також лекціями фахівців для осмислення дискурсу щодо дітей у час війни й катастрофи. Фіналом проєкту стало відкриття підсумкової виставки у Львові та в Празі.

На території музею перебуває колекція монументального мистецтва СРСР – пам'ятники, вітражі й мозаїки як приклад радянської меморіалізації та пропаганди в публічному просторі.

НАЦІОНАЛЬНИЙ КУЛЬТУРНО- МИСТЕЦЬКИЙ ТА МУЗЕЙНИЙ КОМПЛЕКС «МИСТЕЦЬКИЙ АРСЕНАЛ»

Одна з найбільших і найважливіших культурних інституцій України, яка у своїй діяльності інтегрує різні види мистецтва – від сучасного мистецтва, нової музики й театру до літератури та музейної справи. Комплекс створено у 2005 році, від 2010-го він має статус національного. Музей розташований в будівлі арсеналу початку XIX століття в Києві. Від 2011 року тут також відбувається щорічний фестиваль «Книжковий Арсенал».

Мистецький арсенал ініціював десятки виставок. Серед попередніх подій: «Незалежні. Нове мистецтво нової країни 1991–2011 рр.» (2011), масштабний проєкт «Велике і величне» (2013), який зібрав 1 000 творів українського мистецтва з колекцій 35 провідних музеїв, «Марія Примаченко. Неосяжне» (2016), «Малевич+» (2016), фешн-проєкт «IN PROGRESS. Дрес-код України доби Незалежності» (2017), експозиція-дослідження культурового фільму Сергія Параджанова «Тіні забутих предків» (2016),

«Бойчукізм» (2017), «Курбас: Нові світи» (2018), персональні виставки художників Олександра Гнилицького (2017), Кирила Проценка (2018), Олега Голосія (2019), Андрія Сагайдаковського (2020), які репрезентують новітнє українське мистецтво, а також проєкт «Футуромарення» (2021) про розвиток футуризму в Україні.

У 2021 році у співпраці із Шотландським міжнародним поетичним фестивалем StAnza Мистецький арсенал реалізував ініціативу «Україна – Шотландія: Літературний проєкт співпраці». Влітку 2022 року інституція презентувала «Виставку про наші відчуття», покликану відрефлексувати досвід початку повномасштабної російсько-української війни. Також у відкритий доступ виклали електронні версії каталогів, створених до виставок, які відбувалися в Мистецькому арсеналі від 2017 року.

artarsenal.in.ua
facebook.com/Mystetskyi.Arsenal

КРЕАТИВ НА ВАРТІ СПРАВЕДЛИ- ВОСТІ: СКІЛЬКИ ПРОБЛЕМ МОЖЕ РОЗВ'ЯЗАТИ ОДНА АУДІОПРОГУЛЯНКА МІСТОМ

Бюро комунікацій Agenda – це лише двоє людей: графічний дизайнер Стас Ставісюк і режисер Павло Сусяков. Їхня спеціалізація – знаходити креативні формати для складних соціальних і культурних тем. Наприклад, для київського музею в темряві «Третя після опівночі» Стас і Павло створили аудіопрогулянку «Вхід назовні» – шість документальних і особистих історій від незрячих гідів музею. Прогулянку можна прослухати онлайн на сайті музею або пройтися маршрутом самостійно в місті. Про те, чим особлива ця робота та як працює бюро комунікацій, розповідають співзасновники Agenda.

ТВОРЧА ІДЕЯ, ЩОБ ЗАКРИВАТИ РЕАЛЬНІ ЗАВДАННЯ

Стас: Ми з Павлом уже давно товаришуємо й обговорюємо різні проекти, але лише нещодавно вирішили об'єднатися та працювати разом.

Павло: Коли я не міг знайти рішення для креативного завдання, то запрошував Стаса на каву й ми шукали ідеї. Згодом я втілював їх у роботі – від цього і проект вигравав, і мені було значно цікавіше працювати. Стало зрозуміло, що нам класно вдається креативити разом, тому ми об'єднались і створили бюро комунікацій Agenda – креативну агенцію-продакшн. І одразу вирішили, що підтримуватимемо насамперед важливі соціальні проекти. Я вже тоді працював із музеєм у темряві «Третя після опівночі» – команда звернулася до мене як до режисера, щоб зняти відео про їхню прогулянку в місті. Музей і його концепція нам зі Стасом сподобалися, тому ми вирішили, що перший проект агенція створить саме для них.

С.: Як агенція ми занурюємося в проблематику, вивчаємо цілі проекту та організації, збираємо статистичні дані й історичний контекст. Наприклад, перед початком проекту з музеєм шукали інформацію про кількість незрячих у Києві та Україні, говорили

з ними про особисті проблеми та основні виклики буденного життя. Ми занурюємося в це й через певний час повертаємося зі списком різних форматів та ідей.

П.: Як узагалі з'явився концепт аудіопрогулянки? Ми хотіли пройтися разом із незрячими гідями музею, щоб слухач за допомогою навушників міг сприйняти простір вулиці через звуки та відчуття. Однак ще на початку роботи виявили, що коли незряча людина йде містом, її основне завдання – безпечно дійти від точки А до точки Б. Вона не звертає уваги на все, що відбувається довкола, не фокусується на розмовах перехожих або запахах. А насамперед думає, як не впасти в яму.

Щодо власне маршруту, то він з'явився так: багатьом відвідувачам було складно знайти дорогу до музею, і в нас виникла гіпотеза, що якщо ми створимо аудіопрогулянку за напрямком, який веде від метро до локації, це закrije ще й реальну проблему.

БОРОТИСЯ ЗІ СТЕРЕОТИПАМИ ПРО НЕЗРЯЧИХ І НЕЗРУЧНИМ МІСТОМ

С.: Для мене одними з найцікавіших процесів були інтерв'ю з героями. Спочатку ми думали, що аудіопрогулянку буде присвячено місту, але потім зрозуміли, що особисті історії значно цікавіші. Ми так захопилися, що не знали, як розказати про все за одну годину – саме така тривалість маршруту. Наприклад, одна з історій була про материнство, про побачення, про стосунки, про знайомства з чоловіками. Я мав стереотип, що незрячі потребують допомоги, але коли почув історію жінки, яка піклується про маленьку дитину, у мене всередині все перевернулося.

П.: У цих історіях дуже важливі деталі. Ось ця героїня сама виховує дитину, вона розлучилася з чоловіком, і їй спочатку допомагала мама, яка потім померла. Так жінка залишилася з донькою сама. Нам було непросто говорити на ці теми, але ми розуміли, що це важливо. Є дуже багато стереотипів і загалом викривлене сприйняття незрячих людей.

Наприклад, жінка розповідає, як вона знайомиться з чоловіком в інтернеті, а потім ходить на побачення. В аудіопрогулянці вона каже, що завжди думає про свій зовнішній вигляд і ходу. Їй дуже важливо гарно йти, вона цим переймається. У цій історії вона класно сміється й розповідає про момент знайомства та початок стосунків – там є натяк на досить інтимні речі. Нашим завданням

було показати зрозумілі та близькі всім моменти, щоб розвінчати стереотипи про те, що незряча людина постійно сидить удома й потребує лише допомоги.

С.: Інша історія оповідає про історичний контекст незручного міста. Раніше була система, яка ізолювала незрячих людей, вони були просто невидимими в суспільстві, містяни здебільшого не знали про їх існування. Це пояснює, чому ми сьогодні не розуміємо, як поводитися з людьми з інвалідністю. Гід в аудіопрогулянці каже, що його сприймали як інопланетянина, хапали за руку, кудись тягли, переводили через дорогу.

П.: Вийти на вулицю – це часто позиція для незрячих. Вони розуміють, що варто йти в місто, бо тільки так можна адаптуватися й жити повноцінним життям. Герой цієї історії вивчився на масажиста. Коли він виходив на замовлення, його перший раз зустрічали, а вдруге він принципово казав: «Мене не потрібно зустрічати, я вже пам'ятаю дорогу». І щоразу, коли йшов до клієнта, брав свої візитівки. Купував десь каву – і залишав візитівку – так і знаходив нові замовлення. І врешті так знайшов собі дружину. Тепер він один із активістів, які працюють з плануванням міста й вулиць.

Мій головний інсайт був у тому, що якщо місто буде зручним для дітей і для людей з інвалідністю – воно буде зручним для всіх.

НА ЧАСІ – КОМУНІКАЦІЯ З ГРОМАДСЬКИМ СЕКТОРОМ

П.: Не всі історії життєствердні. В однієї з найпозитивніших гідів музею досить складна розповідь. Вона розпочинається з дитинства, коли мама своєю підтримкою допомогла їй не почуватися «не такою». Так в історії з'являється мама, у якої зараз деменція і яку наша героїня нині доглядає. Ця історія працює зі стереотипом, що незряча людина потребує допомоги й не може допомагати іншим сама. Також героїня своїм прикладом показує, що позитивне ставлення здатне полегшити навіть складні ситуації. Розповісти цю історію стало для нас великим викликом.

С.: Важливим уроком стало виявити, що комунікації потрібні не тільки громадському сектору, а й нам також. Це комунікація всередині проекту й між собою. Насправді ми вдячні музею, що вони довірилися нам і ми знаходили спільну мову. У тому, що проект вдався, їхня велика заслуга.

П.: Мені здається, у нас зараз є великий запит налагодити комунікацію з громадським сектором. Цей кейс з музеєм допоміг нам повністю пройти ланку взаємодії від початку й до кінця. Ми побачили свої слабкі та сильні сторони,

але головне – пересвідчилися, що це працює.

Я давно працюю з соціальними ініціативами й помітив, що хороші проекти залишаються в бульбашці. Це міг би змінити якісний креатив. Натомість креативні агенції спрямовують свої сили на комерцію. Виходить, що громадський сектор залишається без якісного підходу. Ми намагаємося зайняти цю нішу.

Ми не зупинятимемося на єдиному форматі. Створюватимемо й аудіопрогулянки, і мистецькі заходи, і фотовиставки, і перформанси,

і фільми. Адже як креативна агенція знаходимо ідеї й найкращі формати, щоб ці ідеї спрацювали та спровокували дискусію.

Участь у Хататоні 2.0 Hack the Culture від House of Europe була для нас суперважливим досвідом і щодо знайомств, і щодо зворотного зв'язку від менторів. І, звісно, перемога – це окрема радість із приємним фінансовим бонусом. Для нас це був ще один знак на користь важливості цього проекту й нашої роботи загалом.

У перші тижні широкомасштабного вторгнення Стас і Павло разом із іншими українськими креативниками створювали інформаційні відео та постери для соцмереж – контент, орієнтований на росіян і протидію пропаганді. Згодом почали відновлювати власні проєкти. Обоє перебувають у Києві.

Коли Павло потрапив у метро, яке слугувало сховищем для багатьох сімей, то вирішив зняти кіноальманах про дорослішання в час війни. Першим відзнятим матеріалом стало заняття в метрополітені, методологію якого розробили за допомогою ініціативи «Дитячі географії». Павло і Стас продовжили разом працювати над цим проєктом, вони створили сайт і шукають фінансування для подальших зйомок. З ідеєю фільму взяли участь у Хататоні 3.0 NFT Edition.

ТОЧКА ДОТИКУ

Від 2016 року працює на перетині мистецької та соціальної сфер. Організація поширює демократичні цінності в українському суспільстві й розвиває діалог навколо переосмислення минулого, щоб створити демократичне суспільство майбутнього.

«Точка дотику» створює мистецькі та освітні проєкти для дітей, молоді, студентів, освітян, чиновників, а також для широкої аудиторії. Наприклад, іронічну воркшоп-гру за реальними кейсами «Як стати успішним корупціонером» чи відеоперформанс «Зроби мені тишу» про війну 2014 року на сході України, в основі якого – історії солдатів, волонтерів і військових лікарів. Або аудіопрогулянку Києвом із назвою «Зникла подруга» – про присутність жінки в просторі міста та проблему сфери сексуальних послуг.

У 2021 році «Точка дотику» у співпраці з компанією Grand Duke Films Limited (Велика Британія) створила проєкт «Дім шахтарства», який розвиває

діалог навколо ідентичностей. Проєкт фокусується на одній із найбільш міфологізованих груп в Україні – шахтарях Донбасу – і складається з двох частин. Перша – вистава-мюзикл «Антрацит», яку поставив режисер Павло Юров у Дикому театрі. За сюжетом, звичайний шахтар-гірняк потрапляє в минуле та намагається змінити хід історії. Друга частина проєкту – повнометражний документальний фільм британської режисерки Вікі Торнтон про життя шахтарів. Павло та Вікі працювали над проєктом три роки, впродовж яких кілька разів їздили в експедиції на Донбас.

ДЗЕСТРА

Незалежна мистецька формація з Чернівців. Влаштовує концерти, організовує виставки й покази фільмів, досліджує потенціал міських публічних просторів і займається неформальними освітніми проєктами. Усе це – щоб розвивати альтернативну культурну сцену в Чернівцях і сприяти децентралізації культури в Україні загалом.

Команда організувала лекторій Dzestra talks від новаторів у сфері культури, медіа та бізнесу в Україні (2014), а також мистецьку резиденцію «Звуки Пруту» (2020). Під час неї учасники створювали музичну композицію з польових записів, натхненну антропологічними досліджен-

нями та звуковими пейзажами району річки Прут у Чернівцях. Увага до звуку, міського ландшафту й річок простежується в багатьох ініціативах формації.

У 2021 році головним проєктом команди став RIVERSSOUNDS («ЗВУКИ РІЧОК: платформа акустичних мандрів») – онлайн-платформа й саундрезиденція для митців із країн Європи, де вони працювали над композиціями на основі польових записів річок своїх регіонів. Платформа й далі розвивається та допомагає аудиторії пізнавати різні міста через звукове мистецтво.

КУЛЬТУРНИЙ ТУНЕЛЬ ДО ЗАКАРПАТТЯ. МИСТЕЦЬКА РЕЗИДЕНЦІЯ, ЯКА ОЗНАЙОМЛЮЄ МИТЦІВ З РЕГІОНОМ ТА МІЖ СОБОЮ

Dofa Fund, або благодійний фонд «Мистецькі надра», займається культурним мережуванням. Їх добре знають за мультидисциплінарними форумами міжрегіональних знайомств і співпраці – «ДонКульт», «СлободаКульт», «ГаліціяКульт». Це проекти, які знайомлять різні міста України між собою: Донецьк приїздить до Києва, Харків – до Ужгорода, а Львів – до Харкова. Як продовження Dofa Fund хотіли розповісти про Закарпаття в Одесі, а також долучити сусідів – митців з інших країн. Для цього знайшли міжнародних партнерів, розробили формат резиденції та заручилися підтримкою House of Europe за грантом міжнародної співпраці, але COVID-19 переінакшив усі плани. Про те, як кілька разів довелося змінювати концепцію та що вийшло в результаті, розповідає співзасновниця фонду Ольга Сагайдак.

ПОКАЗАТИ ЛОКАЛЬНУ ІДЕНТИЧНІСТЬ ЧЕРЕЗ НОВІ МЕДІА

Спочатку ми планували резиденцію як частину іншого великого проєкту – культурного форуму про Закарпаття в Одесі «ТранскарпатіяКульт». Хотіли показати регіон з різних точок зору, наприклад, як бачать себе самі закарпатці і як їх бачать сусіди, які впливи вони відчують на свою культуру ззовні.

Так з'явилась ідея запросити на резиденцію «сусідів» – митців з країн, що межують із Закарпаттям. Резиденція мала відбутись у 2020 році, але через пандемію COVID-19 ніхто не зміг приїхати й ми скасували форум. Звісно, ми

відстежували, як інші резиденції переходять в онлайн, але для нас дуже важливим було зануритися в локальний контекст. У процесі спілкування й підготовки ми зрозуміли, що художники з сусідніх країн ніколи не були на Закарпатті й не уявляють собі цього регіону. Просто познайомити їх із колегами онлайн було би профанацією.

Спочатку ми планували, що українські й закордонні митці в групах працюватимуть із певною проблематикою, яку вони для себе оберуть: культурна спадщина, багатонаціональність регіонів тощо. Водночас намагалися поговорити з митцями про те, в кого які є знання, навички та спроможності роботи з новими медіа. Виявилось, що іноземці, які подалися, вже мали досвід реалізації проєктів з VR та AR. А українці тільки хотіли освоїти цей інструментарій, тобто вони його не знали. Уже тоді ми відчували, що перед нами челендж – нерівні можливості між митцями. Потім стався ще один виклик – команда, яка збиралася забезпечувати VR та AR, відмовилася, тож ми почали шукати нових партнерів. Так до нас доєднався медіамитець Нікіта Худяков із Харкова, який запросив київських медіахудожників і менторів.

Проєкт постійно зазнавав трансформацій. На час, коли ми вже були готовими оголосити, що в травні-червні 2021-го робитимемо резиденцію, знову загострилася ситуація з COVID-19 у Європі,

багато чого було заблоковано, і учасники з ЄС відмовилися приїжджати. Так у нас залишилися українці, які мали гаряче бажання навчатися VR та AR, команда мейкерів, готова навчати, і Ужгород, у якому планували прийняти резиденцію. Тому ми вкотре переформатували проєкт – цього разу у школу нових медіа для українців.

У нас було двоє менторів з Угорщини та Румунії – Адріан Манолеску (Adrian Manolescu) та Агнес Бакк (Ágnes-Karolina Bakk), які мали досвід резиденцій, пов'язаних із VR та 3D-медіа. Ще від початку задуму резиденції ми зібрали чудову команду: Настя Лойко, Володимир Гуліч і Ярослав Костюк – саме українські 3D-мейкери, які теж мали досвід участі у фестивалях. Також команда Art Zebs, яка була готовою ділитися досвідом, навчити робити 3D mapping. Артураторкою резиденції стала Катерина Радченко.

з ЄС. Однак водночас не маємо достатньо знань і навичок та можливості їхати один до одного, нам складно комунікувати. Коли ми це обговорювали з командою, мені спала на думку стаття 2012 року з історією, що в Ужгороді прямо з двору якогось прокурора було прорито тунель до Словаччини. Дуже крутий тунель, з інженерними рішеннями, у якому зробили рейки та пустили вагонетку, що перевозила цигарки із Закарпаття в Словаччину. Мене цей тунель наштовхнув на думку, що ми маємо потребу в альтернативній комунікації, адже митці не можуть співпрацювати між собою у звичний спосіб. Тоді ми придумали концепцію тунелів, які митці буцімто риють із Закарпаття до своїх колег в інші країни.

Отже, ми з Нікітою Худяковим придумали ідею, що в нас буде чотири команди, які створюватимуть чотири тунелі в напрямку тих країн, які мали б долучитися. Тунель у Румунію буде пов'язаним з питаннями екології. Наприклад, чи знали ви, що одна з функцій румунських прикордонників – відганяти ведмедів, які хочуть із румунської

ЛІФТ БЕЗ ЗУПИНОК І КОНЦЕПЦІЯ ТУНЕЛІВ В ІНШІ КРАЇНИ

Перепланування структури й концепції привело нас до того, що ми вже втратили ідею, навіщо все це робимо. Тому повернулися до самого початку й зрозуміли, що маємо гаряче українське бажання здобути закордонні партнерства, співпрацювати з колегами з ЄС, говорити актуальною й сучасною мовою нових медіа, запрошувати до себе та робити себе цікавими й актуальними для професіоналів

території лісом перейти на Закарпаття? Це пов'язано з тим, що в їхньому розумінні в українських лісах ведмедів можуть убити, а румуни захищають своїх звірів. І ось прикордонники ганяють ведмедів від кордону, щоб вони не заходили в Україну. Ми знайшли багато таких ліричних історій.

Інша історія була про спадщину та про культурні впливи. Квартал Малий Галагов в Ужгороді побудували в часи Чехословацької республіки, яка, власне, й урбанізувала та зробила з Ужгорода дуже на той час просунуте місто з органічним архітектурним ансамблем. У місцевій адміністрації є патерностер (ліфт безперервної дії), який ніколи не зупиняється ще від 1930-х років: туди треба застрибнути, під'їхати на потрібний поверх і вийти. Дуже цікава атракційна штука, яка й досі функціонує. Нас зацікавив цей образ – ліфт, який ніколи не зупиняється і двері якого завжди відчинені, – ним можна переміщатися між культурними шарами або поверхами.

Ще одна команда осмислювала вплив європейського експресіонізму та європейської освіти на формування закарпатської художньої школи.

Четвертий проєкт був про лемківські пісні й «тунель» до Польщі. Ішлося про те, що там немає кордону як такого, тобто країни межують, але кордон ніхто не переходить. Гору можна перелетіти чи обійти, однак перетнути кордон у цьому місці неможливо. Це до питання кордонів: ментальних і культурних.

Художники пропрацювали три тижні. Для них також було багато челенджів, але вони, з одного боку, їх драйвили, вносили постійну потребу шукати порозуміння як команді, а з іншого – цей короткий таймінг задавав рамку, що думці потрібно надати певної форми та встигнути зробити це у фіксований часовий проміжок.

РОЗДІЛЯЙ І АНАЛІЗУЙ: ПРО ВІДМІННІСТЬ МІЖ ФОРМАТОМ РЕЗИДЕНЦІЇ ТА ШКОЛИ

Після резиденції постало багато питань. Нашою метою було по-дружити, налагодити зв'язки між локальною спільнотою та художниками, а потім насолоджуватися тим, що ці зв'язки працюють. Проте жодних запитів не виникало. Що стосується віртуальних проєктів, то частина учасників сказала, що це був цікавий досвід, але вони зрозуміли, що VR – не їхнє мистецтво. Це загалом добре як нагода зрозуміти, чи заходить тобі новий медіум, – важлива опція

для митців. І формат резиденції як своєрідна коротка школа справді може дати це розуміння. Людські стосунки зав'язалися, що дуже приємно, але, як на мене, цього мало. Хотілося, щоб з'явилися спільні творчі ідеї.

Після завершення резиденції ми дійшли висновку, що потрібно розділяти ці дві речі: школу й резиденцію. Ми зміксували формат, але це більше нагадувало коротку літню школу. І водночас ми були б дуже радіми, щоб на Закарпатті така літня школа відбувалася регулярно. Там є митці, умови й можливості досліджувати. Учасники резиденції були не тільки в Ужгороді, а також мали дводенну поїздку Закарпаттям. Там дуже багато класних досвідів, які можна здобувати, але для цього всередині має з'явитися ініціатива, яка прагнула б усе це розвивати та плекати. Ми були б

дуже раді таке підтримувати – запроваджувати методологію, передавати контакти, навчати писати заявки на гранти.

Пізніше, базуючись на організації форумів обміну для менеджерів культури з різних резиденцій, ми зробили проєкт-дослідження освіти для менеджерів. Його було інспіровано тим, що ми зрозуміли: бракує спроможності щось організувати й потім утримувати. Немає тих менеджерів, які могли б очолювати й організувати ці процеси. Бо щоб на Закарпатті розвивалося кілька резиденцій – а цей регіон придатний для того, щоб робити там резиденції, він дуже близько до кордону, – там мають бути люди, спроможні таке організувати, а також мають бути гроші. І було б природно, щоб ці гроші з'являлися з регіонального фінансування, з місцевих бюджетів.

Від березня Ольга з родиною перебуває у Франції, де тісно співпрацює з Українським культурним центром і Посольством України у Франції. Разом з однокумцями вона організувала ініціативу «Українська весна», щоб посилити голос України – виставки, кінопокази, дискусії, літературні зустрічі, концерти. У червні Ольгу призначили представницею Українського інституту у Франції. На цій посаді вона розробляє модель закордонної філії Українського інституту для потенційного відкриття в інших країнах.

Dofa Fund отримав від американських донорів пропозицію фінансувати «Українську весну» до кінця року. Крім продовження подієвої програми та комунікації з французькими інституціями, ініціатива планує влаштовувати знайомства та живі професійні зустрічі для представників культурного сектору України та Франції – круглі столи для налагодження зв'язків і майбутніх партнерств.

УКРАЇНСЬКО- НІМЕЦЬКЕ КУЛЬТУРНЕ ТОВАРИСТВО М. ЧЕРНІВЦІВ

Культурна організація разом із Центром німецькомовних студій належить до складу Центру Gedankendach, заснованого у 2009 році при Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича.

Завдання товариства – сприяти розвитку сучасного мистецтва в Чернівцях шляхом налагодження культурних зв'язків між Україною та Німеччиною і вводити споживачів мистецтва в сучасний світовий контекст. Організація влаштовує виставки, концерти, перформанси, театральні вистави, лекторії, дискусії, літературні читання, а також майстер-класи й молодіжні обміни.

У 2021 році відбувся проєкт «Анабазис: мистецькі блукання незвіданими територіями» – інспірована творчістю Пауля Целана онлайн-резиденція для німець-

ких і українських митців, які працюють із новими медіа. За результатами резиденції запустили онлайн-платформу з проєктами учасників, у яких вони досліджували питання ідентичності та постгуманізму за допомогою різних медіа – від фотографії та відео до AR-об'єктів.

У 2022 році товариство видало тримовну антологію з вибраними текстами літературного конкурсу «Мікроліти: Потойбіч Целана» («Видавництво 21»), що відбувся у 2020 році. Від початку широкомасштабного вторгнення Росії голова організації Оксана Матійчук на прохання німецької газети *Süddeutsche Zeitung* вела колонку «Ukrainisches Tagebuch» («Український щоденник»), у якій регулярно висвітлювала війну в Україні для німецькомовних читачів.

ТВОРЧЕ ОБ'ЄДНАННЯ ВАВИЛОН 13

Об'єднання незалежних кінематографістів, що утворилося на початку Революції гідності у 2013 році. Учасники зняли понад 400 роликів, опублікованих у соцмережах без зазначення авторства, щоб люди з усього світу могли відстежувати події та емоції на Майдані Незалежності. Згодом об'єднання створило низку повнометражних документальних фільмів і цикл «Зима, що нас змінила».

Сьогодні до «Вавилону 13» належить понад сотня активістів: режисерів, операторів, звуко-режисерів, продюсерів, режисерів монтажу, перекладачів. Їх об'єднує бажання змінювати суспільство за посередництва кіно, зокрема документального.

У 2021 році об'єднання за підтримки House of Europe працювало над експериментальним проектом «Кореспонденти»: український кінорежисер Роман Любий і хореографка Бріджет Фіск із Великої Британії, перебуваючи у різних частинах Європи, впродовж 30 днів мали обмінюватися відеоповідомленнями й так створити нову невербальну форму мистецького обміну.

У 2022 році об'єднання відреагувало на початок повномасштабної російсько-української війни низкою фільмів, зокрема зняло документальні короткометражки про захисників «Азовсталі» – наприклад, цикл «Фортеця Маріуполь» базується на відеодзвінках до бійців «Азова».

ВІДКРИТІ АРХІВИ: ЕПОХА ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ Й ОСОБИСТІ ІСТОРІЇ

Ірина Склокіна,
кандидатка історичних наук і дослідниця
Центру міської історії

Центр міської історії займає будівлю в стилі австрійського модерну на вулиці Богомольця у Львові. Дбайливо відреставрований будинок з білою ліпниною приховує всередині сучасний інтер'єр і вже став символом ідентичності Центру та його присутності в місті. Це незалежна дослідницька установа, яка від 2004 року працює для людей: історики, соціологи, архітектори та культурологи Центру поєднують вивчення міст Центрально-Східної Європи та Львова з проектами для широкої аудиторії, зокрема з публічною історією. Тут організують конференції, семінари, виставки, створюють медіархів та оцифровують колекції.

У Центрі вважають, що стиль життя в українських містах сьогодні визначає промисловість та її спадок, тому серед іншого започаткували проект «Роз/архівування пост/індустрії». Через фото, відео й усні історії досліджують відбиток, який епоха заводів залишила на долі людей. Актуальна ініціатива

здобула фінансування за грантом міжнародної співпраці. Історикиня Ірина Склокіна розповідає, чому нині важливо збирати та зберігати індивідуальні досвіди.

На чому зосереджено проєкт «Роз/архівування пост/індустрії»?

Це проєкт про індустріальну спадщину. Зокрема про те, що індустрія залишає не тільки матеріальні рештки, а й людські досвіди. Те, що ми точно можемо зробити як інституція, – це зберегти їх і дізнатися, як люди переживали індустрію та деіндустріалізацію. Ідея оцифрувати фотографії та аматорські фільми виникла тому, що такі архіви легко втратити.

У рамках проєкту ми організували літню школу, що об'єднала дослідників і митців, які працюють з українським та британським контекстами. А також запросили краєзнавців, власників архівів та інших людей, які мали досвід роботи в індустрії й могли поділитися своїми життєвими історіями та прокоментувати фотографії.

Цей проєкт – нескінченна робота. Ми оприлюднюємо фотографії та постійно отримуємо фідбек. Ідеється про певне співтворення, адже наш проєкт – про партисипативну культуру, не спектакулярну й фестивальну, а більше про тривалу повсякденність.

Упродовж реалізації проєкту ви шукали архіви, працювали з партнерськими організаціями, займалися оцифруванням, організували літню школу та художню резиденцію, створили каталог і зробили виставку. Розкажіть більше про всі ці етапи проєкту.

Усі процеси відбувалися паралельно. Ми не мали на меті зібрати певну кількість фотографій чи усних історій і водночас були

відкритими до співпраці. Тому нам пощастило, що House of Europe підтримав заявку, яка не передбачала детальної конкретики, – адже ви ніколи не знаєте, що можете виявити в полі. А тому маєте бути однозначно відкритими.

Це грант міжнародної співпраці. Хто ваші міжнародні партнери?

Насамперед це Вікторія Донован, дослідниця Радянського Союзу, доцентка університету Сент-Ендрюс. Її дослідження пов'язане з міграцією вельських робітників до Донбасу наприкінці XIX – на початку XX століття. Вони залишили після себе великий масив фотографій і листів, а також інших документів, які вдалося зберегти в наших архівах. Також це Донецький обласний краєзнавчий музей, Маріупольський краєзнавчий музей, Покровський історичний музей. Це наші основні партнери, які поділилися велетенськими колекціями, підготували їх для оцифрування та комунікували з людьми на місцях.

Ви сфокусувалися на Донбасі саме через дослідження Вікторії Донован?

Ні, наш фокус стосувався Донбасу тому, що раніше ми з Володимиром Куліковим написали книжку «Праця: виснаження та успіх. Промислові міста Донбасу». Ця книжка виросла з проєкту документування візуальної репрезентації промислового ландшафту двох імперій: Російської та Австрійської. У нас довготривала співпраця. Думаю, справді глибокі проєкти тривають роками.

Як ви збираєте матеріал?

Насамперед оцифруємо інституційні та приватні колекції. Пандемія, звісно, додала викликів до роботи, але нам вдалося записати

багато інтерв'ю онлайн, а також поговорити телефоном із власниками колекцій.

Водночас були експедиції та поїздки на Донеччину, робота місцевих колег у Донецькому обласному краєзнавчому музеї, Маріупольському краєзнавчому музеї, Покровському історичному музеї.

Перед якими основними викликами ви поставили в процесі реалізації проєкту?

Основна проблема – нерівність певних ієрархій, особливо в проєктах міжнародної співпраці. Але в міжрегіональній роботі також є нерівності, адже наша інституція не володіє жодними матеріальними архівними фондами. Ми тільки оцифруємо, опишемо та повертаємо власникам їхні матеріали. Наші партнери на Донеччині мають величезні матеріальні багатства, але, на жаль, вони часто обмежені в людських, часових і матеріальних ресурсах, щоб спробувати зберігати свій архів. Це апіорі нерівна ситуація, яка може викликати міркування, ніби ми намагаємося використати наших партнерів і отримати щось для себе.

Кому належать цифрові права на архівні документи?

Права залишаються у власника. Ми підписуємо договір про використання, зокрема про розміщення цифрової копії на нашому сайті. Матеріали розміщуємо з логотипом, а ті, хто хоче отримати оригінали в повній якості, мають звернутися до нас і зазначити мету використання.

Художники часто прагнуть досить вільно використовувати чи видозмінювати чужий архів. Як ви це погоджуєте?

З митцями зазвичай постає більше викликів, а отже – це завжди

цікавіше, бо йдеться про творче перетворення джерела, на відміну від того, як працюють історики. Якщо ми говоримо про спадщину, то неминуче маємо справу з чимось спільним, що змушує людей комунікувати й бути відкритими до інтерпретацій, а також до місінтерпретацій, до порушення кордонів і приватності. Тобто, це загальна проблема спадщини.

Як ви заохочуєте людей надавати свої знімки?

Найкраще спрацьовує метод «снігової кулі», тобто особистого знайомства й емпатії, що сприяє залученню нових користувачів. Ще один хороший шлях – Дні домашнього кіно. Це світова традиція: щороку в жовтні відбуваються кінопокази аматорських фільмів. Зараз це стає модним – можливо, завдяки архівному повороту та інтересу до вінтажу й повторного використання.

У цьому проєкті один із викликів полягав у тому, щоб допомогти людям зрозуміти важливість теми індустрії, бо для багатьох вона надто банальна й негероїчна. Тому під час розмови ми апелювали не через великі наративи, а через важливість людського, індивідуального й унікального.

Ви працюєте з радянською спадщиною. Як ставитесь до нинішніх декомунізаційних процесів?

Спадщину, яка перестає функціонувати як актуальна реальність, слід робити музейним, архівним артефактом. Я вважаю, що саме такою є справжня декомунізація. Доцільніше не руйнувати й заперечувати, а поміщати в контекст. Але це вимагає роботи, ресурсів і організації.

Музеефікація сприяє множинним інтерпретаціям. Неважливо, що відбувається зараз, адже згодом прийдуть наступні

покоління – багато інших дослідників, митців, професіоналів. І в разі збереження ми відкриваємо їм можливість множинних інтерпретацій у майбутньому.

Як працює Центр міської історії? Хто до вас звертається і як це можна зробити?

Ми є громадською організацією. 80% нашого фінансування надходить від донора й засновника Гаральда Біндера, історика та дослідника Львова, який живе у Відні. Від 2006 року Центр створює інтерактивну мапу, своєрідну інтерактивну енциклопедію, у яку ми вписуємо об'єкти, людей, події та зв'язки між ними. Серед інших

напрямів, окрім публічної цифрової історії, – також дослідження інших тем, обмежених, проте, XIX–XX століттями. Ми видаємо книжки, організуємо літні школи, співпрацюємо з соціологами та архітекторами-урбаністами. Також у нас є публічна програма: відкриті лекції, онлайн-курси тощо.

Як часто до вас звертаються міжнародні дослідники?

Ми постійно маємо міжнародні співпраці. Наука міжнародна у своєму значенні, вона не може бути місцевою, не може функціонувати відокремлено.

Центр міської історії й далі працює у Львові. Його простір став прихистком для переселенців, а команда запустила проєкт із документування подій війни та людських історій. Центр надає стипендії для науковців, організовує прогулянки містом і реалізує публічну програму.

Матеріали проєкту «Роз/архівування пост/індустрії» набули особливого значення, адже Маріупольський краєзнавчий музей було розбомблено й розграбовано, чимало інших колекцій нині також перебувають під загрозою.

У центр надходить багато запитів від західних колег і журналістів щодо матеріалів із тих міст, які сьогодні перебувають у топах воєнних новин. Команда сподівається, що їхні архіви сприятимуть глибшому розумінню цих територій, а також дадуть надію, адже ці міста вже пережили й подолали чимало драматичних моментів у своїй історії.

АННА УМАНСЬКА

Культурологиня, наукова співробітниця Центру досліджень історії та культури східноєвропейського єврейства – наукової та культурної організації, що працює в структурі Національного університету «Кієво-Могилянська академія» в Києві та займається накопиченням, розвитком і поширенням знань про минуле й сьогодення єврейства України та Центрально-Східної Європи.

Аспірантка кафедри зарубіжних джерел історії України Інституту української археографії та джерелознавства імені Грушевського Національної академії наук України. Авторка статей про їдишську освіту та видавничу діяльність періоду УНР і раннього радянського періоду.

У 2021 році за підтримки House of Europe створила проєкт «Дослідження архівів єврейських письменників: опрацювання спадщини Йосифа Бухбіндера». У 2022-му отримала стипендії для здійснення досліджень у Мюнхенському університеті імені Людвіга і Максиміліана та Дослідницькому центрі Східної Європи при Бременському університеті в Німеччині.

ГАЛЕРЕЯ АРТСВІТ

Простір працює в Дніпрі від 2013 року і є культурною платформою для міждисциплінарних проєктів, дискусій і репрезентацій сучасного українського мистецтва. На виставках представляють роботи художників і кураторів, які працюють у соціально-критичному полі. Галерея має власну колекцію українського живопису, графіки та скульптури від середини ХХ століття й до сьогодні.

Артсвіт видає серію книжок «Художня географія», альбоми та каталоги художників. На базі галереї діє освітня платформа: курс лекцій «Контексти візуальної культури», програма для дітей «Артсвіт дітям», публічні зустрічі з митцями, дискусії та кінопокази. Також тут реалізують програму резиденцій, до якої запрошують художників, кураторів, перформерів, дослідників і пропонують через художні практики осмислити соціокультурний контекст Дніпра й регіону.

У червні 2021 року Артсвіт переїхав у стіни Центру сучасної культури у Дніпрі. Тут було відкрито першу після початку повномасштабного вторгнення виставку галереї «Як у кіно...», у якій 15 художників осмислюють досвід воєнного часу. Спільно з центром Артсвіт запустив ініціативу Buy Art to Support Ukraine – благодійний розпродаж графіки українських митців і мисткинь ХХ століття. Зібрані кошти йдуть на підтримку захисників, які потребують медичної допомоги чи реабілітації.

КУЛЬТУРА БЕЗ «ШАРО- ВАРЩИНИ» Й НА ЧАСІ:

ЯК РЕАНІМУЮТЬ ДЕРЖАВНІ КУЛЬТУРНІ УСТАНОВИ

Сергій Жуковський – співзасновник і член правління міжнародної асоціації «Культура і креативність», яка об'єднує культурні організації й допомагає розвивати українське мистецтво. На однойменному сайті він з колегами також пропонує освітні проєкти про те, як творити, поширювати й продавати культурний продукт.

У 2016 році завдяки реформі децентралізації Сергій став ментором Академії культурного лідера – всеукраїнської ініціативи Goethe-Institut в Україні, яка згодом увійшла до переліку програм House of Europe. Її метою було навчити управлінців об'єднаних територіальних громад ефективно управляти культурними проектами на місцях: від ідеї та стратегії до керування й розвитку. Партнерами Академії культурного лідера були Goethe-Institut в Україні, Міністерство культури та інформаційної політики України й Інститут культурної політики.

Сергій розповів про виклики, перед якими постає українська культура, пошук нових сенсів у старих творах мистецтва та намагання позбутися радянської спадщини.

ЯК РУХАЛИСЯ ТЕКТОНІЧНІ ПЛИТИ УКРАЇНСЬКОГО КУЛЬТУРНОГО ПРОЦЕСУ

Музичні фестивалі, виставки, Docudays – до нашої асоціації належать організації, що займаються дуже різними культурними подіями. Кілька років тому ми створили сайт, який наповнювали статтями й навчальними кейсами, а також ділилися досвідом, допомагали створювати нові заходи,

шукали гранти та створювали тренінги.

Мене завжди цікавила громадська діяльність – я організовував культурні події ще зі студентських років. А згодом познайомився зі швейцарською організацією «Ініціативи до змін» та щоліта впродовж кількох років мав нагоду відвідувати, мабуть, найвідоміший фестиваль Європи – в Україні тоді на такому рівні нічого не відбувалося. У 2013 році я потрапив на фестиваль Fête de la musique в Лозанні (Швейцарія) й через рік уперше організував щось схоже в Харкові. Зараз цей фестиваль розвивається як локальна ініціатива та з кожним роком набирає обертів.

Відтоді я почав активніше долучатися до громадського життя й культурних заходів, узявся

шукати фінансування для фестивалю в Харкові та ознайомлюватися з фондами.

Громадські організації – це лакмусовий папірець. До створення Українського культурного фонду мало хто займався культурою, актуальними були інші питання: допомога переселенцям, боротьба з вирубуванням лісів. Коли створили УКФ, то більшість організацій, які не могли знайти кошти на свою діяльність, узялися за культуру. Тоді й відбувся сплеск ініціатив.

Децентралізація дала поштовх культурним установам: нині голова сільради каже директорці бібліотеки, що грошей немає, але є ось такі можливості, тому беріть когось із молодих і починайте шукати фінансування. І оскільки парадигма змінювалася, тобто культурі самій довелося шукати гроші на свою діяльність, почалися тектонічні зрушення в культурі.

Це дуже круто. За роки роботи УКФ було реалізовано багато хороших проєктів – і це позитивна тенденція.

ЯК СПОНУКАТИ ДИРЕКТОРІВ РАДЯНСЬКИХ БУДИНКІВ КУЛЬТУРИ І БІБЛІОТЕК ТРАНСФОРМУВАТИСЯ В КУЛЬТУРНИХ МЕНЕДЖЕРІВ

З реформою децентралізації виникла потреба навчатися грамотного культурного менеджменту – так з'явилася Академія культурного лідера. Завданням її організаторів стало допомогти державним культурним установам

скористатися децентралізацією, зокрема можливостями, які локальним ком'юніті надають фонди. Від 2018-го до 2022 року ми охопили близько чотирьох сотень учасників. Організували для них річний тренінг – спочатку в команді було шестеро тренерів, а потім їх кількість зросла до чотирнадцяти. Ми мали на меті допомогти діячам культури виживати в реальних умовах, шукати фінансування для проектів, змінюватися, адаптуватися, шукати партнерів за кордоном, налагоджувати нові зв'язки й на прикладі реальних кейсів розповідати про це – наприклад, як бібліотека може стати зручною й сучасною.

Раніше культурна сфера у громаді ніяк не розвивалася, бо всі гроші йшли на умовний асфальт. Ми навчали лобювати інтереси культури в громадах і підтримувати митців.

Але доки єдиним доходом громадських організацій чи культурних фондів буде чиєсь

фінансування, доти ми буксуватимемо. Якщо культурні діячі не зможуть самостійно генерувати гроші й працювати з аудиторією, якщо вони не розширятимуть аудиторію, то помітних змін не буде. Потрібні нові шляхи, співпраця локальної культури з локальним бізнесом і зацікавленість насамперед через створення цікавого продукту. Бо якщо ви працюєте в музеї чи будинку культури, в які ніхто не ходить, і ваш робочий день лише у вівторок від 13:00 до 14:00, – це біда.

ДЕ УКРАЇНСЬКІЙ КУЛЬТУРИ ШУКАТИ СВІЖІ ІДЕЇ

Усе швидко змінюється. Наприклад, є загальносвітова тенденція переосмислення бібліотек як простору – вони перетворюються на освітні хаби. Загроза звичайній культурі досить велика вже в найближчі роки через VR і AR. Тому

це лише питання часу, як швидко вони замінять звичні нам форми мистецтва. Хоча ліплення з глини, наприклад, може прожити довше, поки у VR з'явиться можливість тактильних відчуттів.

Культура має бути цікавою, актуальною та з виразним українським корінням. Якщо ми не зробимо її такою для споживача – вона може зникнути. Адже Marvel, McDonald's і попарт – це також культура. Вони є стейкхолдерами, з якими ми постійно воюємо, бо втрачаємо локальний контент. Для дітей Minecraft буде цікавішим за локальні продукти. До того ж за нашою спиною така велика радянська спадщина у вигляді сільських клубів, будинків культури, «шароварщини» й людей, які там працюють і не мають іншого досвіду, – що це стає серйозним викликом. Тому фінансування з-за кордону й програми організації з ЄС підштовхують ринок змінюватися та шукати нові шляхи виживання.

У нас є всі умови для розвитку. Ми маємо традиційні ремесла,

креативні індустрії та нематеріальну культурну спадщину – те, на чому базується українська культура, бо до неї належить не лише вишиванка. Треба популяризувати це, як роблять Kalush і Опукa. Шукати у старому нові сенси. Якщо ви глянете на патентне право на якийсь пристрій, там завжди має бути зазначено, на чому його базовано. Людина не може вигадати щось з нуля. Потрібно знайти якомога більше інформації з минулого і спробувати створити новий стиль, адаптувати до свіжих трендів.

У нас довгий час культура була обслуговувальною: гурти виступали на виборах, у будинках культури влаштовували якісь заходи, щоб створити зовнішню картинку. Якщо культура містить тільки оболонку, то й результат буде трішки фейковим.

Зараз це все змінюється. Важливо, як ми його розвиватимемо далі.

Сергій із родиною виїжджав з рідного Харкова до Дніпра, та невдовзі повернувся. Більшість своїх культурних офлайн-проектів на час війни призупинив, окрім стихійних локальних ініціатив – наприклад, допомагав Сергієві Жадану та місцевим виконавцям організувати концерт для військових у шпиталі. Також від 2021-го проводить із колегами кінопокази на парковці одного з центральних торгово-розважальних центрів. У червні 2022 року організував мікрофестиваль Tracks у Гетеборзі (Швеція). Продовжує менторство своїх підопічних, шукає підтримку для сайту «Культура і креативність» і працює в ІТ. Сергій багато рефлексує на тему того, яким буде наше мистецтво після перемоги – має передчуття, що в нас почнетесь новий потужний виток розвитку й з'явиться багато нових цікавих форм. А ще сподівається, що після перемоги держава глибше усвідомить важливість розвитку культурної сфери в містечках і селах. І що такі культурні гравці, як УКФ, стануть ще потужнішими, а такі, як Довженко центр, здобудуть підтримку та захист.

КАТЕРИНА ТЕЙЛОР

Кураторка, менеджерка культурних проєктів, експертка з сучасного мистецтва, засновниця агенції культурного менеджменту Port.agency.

У 2007 році покинула туристичний бізнес і поїхала до Лондона вивчати мистецтво XIX–XX століть у коледжі Christie's Education. Після повернення в Україну у 2012 році була кураторкою фестивалю сучасної скульптури Kyiv Sculpture Project, а у 2014-му брала участь у виданні книжки «#EUROMAIDAN – History in the Making» (Osnovy Publishing). Кілька років присвятила одеській галереї Invogue#Art, двічі опікувалася артпрограмою Одеського міжнародного кінофестивалю.

Разом з командою у 2015 році відкрила артпростір Port Creative Hub у будівлі колишнього складу «Київрічпорту». Через карантин і неможливість проводити івенти влітку 2020-го простір довелося закрити. У 2017 році заснувала агенцію культурного менеджменту Port.agency. Двічі організувала Тиждень мистецтв HeForShe і була ідеологинєю премії Women In Arts у межах співпраці з «ООН Жінки». У 2019 році стала кураторкою соціального проєкту «Парк корупції». У 2020-му опікувалася відкриттям скульптурного парку PARK3020

у Львівській області та втілила цифровий проєкт «Гіпермаркет культури», покликаний підтримати культурні інституції, що постраждали внаслідок локдауну під час пандемії COVID-19. У 2021 році написала книжку «Мистецтво під ключ. Менеджмент і маркетинг культури» (ArtHuss).

У 2022 році ініціювала проєкт Artists Support Ukraine, який закликає світову культурну спільноту виступити на підтримку України. Представила у світових столицях пересувну виставку The Captured House з роботами сучасних українських художників про війну.

facebook.com/kateryna.taylor.5
port.agency

НАДІЯ ПАРФАН

Кінорежисерка, продюсерка, кураторка та співзасновниця Міжнародного фестивалю кіно й урбаністики «86» у Славутичі, онлайн-кінотеатру Takflix та компанії-дистриб'ютора документального кіно 86PROKAT. Членкиня Української кіноакадемії.

У 2012–2013 роках була стипендіаткою Програми академічних обмінів ім. Фулбрайта в США.

У 2014–2015-х навчалася на курсі документальної режисури у Школі Анджея Вайди.

У 2018 році Надія з продюсером Іллею Гладштейном заснувала продакшн-компанію Phalanstery Films, що спеціалізується на креативному документальному кіно.

У 2019-му на Одеському міжнародному кінофестивалі дебютувала як режисерка повнометражного документального

фільму «Співає Івано-Франківськтеплокомуненерго». Стрічка, що оповідає про діяльність профхору працівників комунального підприємства, здобула приз «Кіноколо» від Спілки кінокритиків України як найкращий документальний фільм року.

31 грудня 2019 року запустила онлайн-платформу Takflix, що працює за принципом «відео за запитом». На ній можна легально переглядати українське кіно: від кінокласики та фільмів – призерів міжнародних кінофестивалів до дебютів молодих режисерів і мистецької документалістики. 50% від продажу квитків на Takflix отримують творці кіно, а від 24 лютого 2022 року 10% з кожного квитка віддають у фонд «Повернись живим». Команда також організовує благодійні покази українського кіно по всьому світу.

КОМУ КНИЖКУ:

ЯК ВИДАВНИЦТВО КОМІВООК ПРАЦЮЄ ЗА ПРИНЦИПОМ КРАУДПАБЛІШИНГУ

На кожну книжку видавничий проєкт Komibook оголошує збір коштів, тож вихід і друк видань стають можливими завдяки підтримці читачів. Проєкт зазвичай видає книжки, що вже стали класикою у світі, однак їх досі не було перекладено українською. Гантер Томпсон, Вільям Берроуз, Генрі Міллер, Філіп К. Дік та Джек Керуак і багато інших уперше вийшли українською саме завдяки Komibook.

Kotubook – це також «видавництво однієї людини». Засновник Павло Швед займається майже всім: від перемовин про права до часто й перекладу книжок. Одним із найменувань, що з'явилися в Україні завдяки його зусиллям та за підтримки House of Europe, стали «Кільця Сатурна» Вінфріда Георга Зебальда, німецького письменника межі ХХ–ХХІ століть. У світі більше відомий його роман «Аустерліц», який Kotubook теж видали, але «Кільця Сатурна» заслуговують на не меншу увагу. Обидва твори поєднає фірмовий зебальдівський сюжет-лабіринт, який широкими мазками малює історію європейських місць пам'яті – звісно, через людські долі.

Ми поговорили з Павлом про те, як працює проект і що відбувається, якщо не вдається зібрати грошей на книжку.

ДВІ ПРОБЛЕМИ, ЯКІ РОЗВ'ЯЗУЄ КРАУДПАБЛІ- ШИНГ

Коли я вирішив створити своє видавництво, було вже багато краудфандингових ініціатив і платформ, хоча не видавничих і переважно не в Україні. Модель лежала на поверхні, її просто треба було трошки модифікувати.

Книжковий краудфандинг за форматом схожий на перед-

замовлення, коли є можливість купити книжку ще до того, як її буде надруковано. Однак коли я починав видавництво у 2015 році, видавці майже не оголошували передзамовлень. Насамперед тому, що української книжки не було онлайн – великі сайти з продажу з'явилися пізніше, а видавництва переважно не продавали книжки через свої сайти. Зміни почалися після 2013 року, а зараз дедалі більше книжкового ринку переходить в онлайн.

Краудпаблішинг допомагає розв'язувати дві важливі проблеми. Перша – обігові кошти. Чимало видавництв погодяться, що коштів на реалізацію задуманого часто не вистачає. У такому разі традиційне видавництво змушене просто відкласти ідею на потім. А ми можемо запустити чергу й використати зібрані на

підготовку книжок кошти на друк чи оплату перекладу. Друга проблема – маркетингова, тобто питання впізнаваності. Видавництва в Україні багато, а KomuBook – один, зокрема й завдяки такій моделі. Вона допомагає створити на ринку свою унікальну нішу. Загалом книжкова сфера – це справа фанатиків, людей, якими рухає не фінансова мотивація. Не знаю, добре це чи ні, але я один із них.

Зазвичай окрім мене над книжкою працюють п'ятеро людей: перекладач, редактор, верстальник, коректор і дизайнер. Саме стільки працювали й над «Кільцями Сатурна». Знайти фахівців нелегко, зокрема хороших перекладачів. А найважче – перекладачів фахової філософської літератури, адже не кожен кваліфікований перекладач упорається

з текстом, якщо не має глибоких знань з філософії й не зовсім розуміє те, що перекладає. Але я все одно намагаюся шукати таких людей і видавати такі книжки, бо це важливо особисто для мене.

Менеджерити всі процеси я встигаю, бо за рік KomuBook видає небагато – близько десятка книжок. А в деяких процесах покладаюся на інших – скажімо, логістика в мене майже повністю на аутсорсі. Усе, що стосується верстки, закриває мій верстальник, зокрема й внесення правок після коректури. Тому якщо початково переклад хороший, то зробити далі книжку не важко, треба лише залучити до роботи хороших людей.

Якщо ми не отримуємо 100% суми під час краудфандингу, то дофінансовуємо видання власним коштом видавництва. Було б значно легше, якби видання повністю краудфандили, – так можна було б зробити істотно більше хороших книжок, але поки що маємо те, що маємо.

СКІЛЬКИ КОШТУЄ КНИЖКА

Я не вимірюю, успішна книжка чи ні. Книжки, які намагаюся видавати, успішні за замовчуванням – не тому, що їх робить KomuBook, а радше навпаки. KomuBook їх видає, бо це непересічні й часто культові твори, які вже пройшли випробування часом. Звісно, є й така річ, як фінансовий успіх. Але якби я думав насамперед про фінанси, то мав би видавати зовсім інші книжки, менш елітарні й орієнтовані на смаки та

уподобання якомога ширшої аудиторії. Ба більше, якби мені йшлося саме про гроші, то я взагалі не займався б книговидавництвом, бо це далеко не найприбутковіша справа, навіть якщо видавати масліт.

Ми видаємо книжки, про які не потрібно багато розповідати, але які досі не перекладали українською. Наприклад, Вінсфрід Георг Зебальд – один із найвідоміших німецьких авторів. Після нього в нашій дев'ятій черзі книжки Джека Керуака, Філіпа К. Діка та Славоя Жижека.

Література з високої полиці в усьому світі продається так собі. В Україні коло людей, які читають такі тексти й готові купувати такі книжки, ще вужче. Видавець може вибирати: або відмовитися від видань узагалі, або шукати

для них стороннє фінансування. Тому дуже добре, що існують такі програми, як гранти на переклад від House of Europe або Goethe-Institut. Проте кардинально змінити ситуацію вони не здатні. В ідеалі цим мала б займатися держава, бо такі книжки є фундаментом культурної безпеки країни.

Я колись трошки підрахував. Якщо припустити, що усереднене перекладне видання в Україні сьогодні коштує орієнтовно 5 000 доларів, то при грантовому бюджеті в один мільйон доларів на рік за схемою «50 на 50» – тобто коли 50% коштів надає держава, а 50% забезпечує саме видавництво – можна було б видавати до 400 назв. Так за кілька років ми могли б перекласти й видати чи не всі найважливіші книжки з різноманітних галузей знань,

на яких надалі зростали б і виховувалися всі майбутні покоління українських громадян. І це лише за якийсь мільйон доларів на рік, що в масштабах усієї країни дуже незначна сума. Скажімо, тільки на роздачу грошей за вакцинацію мали витратити близько 11 мільярдів гривень, тобто орієнтовно 400 мільйонів доларів за тодішнім курсом. Але боюся, що мої розрахунки так і залишаться химерною мрією. Натомість грантові програми з підтримки перекладів допомагають реалізувати те, що без них було б лише гарною ідеєю.

МРІЇ ВИДАВЦЯ, АБО НА ЯКІ ІМЕНА ЧЕКАТИ

Наполеонівських планів не будую, а видавничих мрій у мене ще ба-

гато – насамперед якщо говорити про філософську літературу, хоча й художніх книжок залишилося чимало. У мене є таємний список, але чи вдасться все видати, покаже час. Це, наприклад, «Чорна книжка» Лоуренса Даррелла та «Останній з'їзд на Бруклін» Г'юберта Селбі-молодшого. З філософських – «Святий Павло. Заснування універсалізму» Алена Бадью та «Моя власна приватна Німеччина» Еріка Сантнера.

Поки що особливих змін у функціонуванні видавництва не планую, хоча багато чого залежатиме від середовища. Якщо воно зміниться, то відповідно модифікуватиму й роботу проекту. На середовище впливають соціальні, технологічні й економічні зміни, видавництва «мігрують» за аудиторією. Наприклад, якщо

популярнішими стануть електронні книжки – ми почнемо створювати такі формати.

Якби я не створив видавництво у 2015 році, то зараз цього всього не робив би. Тоді в мене було відчуття, що не вистачає української книжки та якісних перекладів. Ідея краудфандингу – щоб читачі підтримували те, чого бракує особисто їм, – видавалася логічною. І зараз ситуація покращується.

Павло активно включений у волонтерство та збір коштів для потреб армії. У видавничі плани війна внесла корективи, проте не перекреслила їх. Так до друку готується дев'ята черга видань, які не встигли презентувати до лютого, а це 13 книжок, серед яких культовий роман «У дорозі» Джека Керуака, одразу три книжки Філіпа К. Діка, класика європейського модернізму – «Іммораліст» Андре Жіда, дві праці Славоя Жижека й нове видання «Місіс Делловей» Вірджинії Вулф.

АЛЛА РИБІЦЬКА

Культурна менеджерка, кураторка ярмарку й видавничої програми на книжковому фестивалі Book Space у Дніпрі.

Book Space народився у 2018 році, коли муніципальна програма «Культурна столиця» вийшла до менеджерів культури з пропозицією започаткувати в Дніпрі велику щорічну книжкову подію. Це перший книжковий фестиваль, який дає мешканцям сходу України доступ до найсучаснішої української та зарубіжної культури без необхідності їхати до столиці чи подорожувати через усю країну до Львова.

Фестиваль ставить за мету планомірно розвивати інноваційні підходи в книговидавництві та стимулювати використання нових технологій. Для цього було створено щорічну спецпрограму «Книжки майбутнього» та супутню премію «Книжка майбутнього».

У 2021-му фестиваль відбувся вчетверте й організував 150 подій за участі 250 українських та іноземних гостей. Разом подію відвідало близько 25 тисяч людей. У 2022 році Book Space не відбувся.

АННА ПОТЬОМкіНА

Кураторка й адміністраторка галереї «Асортиментна кімната» в Івано-Франківську, членкиня громадської організації «Інша Освіта», координаторка мистецької освіти для дорослих у проєкті «Наново».

Від 2018 року Анна займається організацією та кураторством виставок, резиденцій та освітніх подій в «Асортиментній кімнаті». Галерея досліджує місцевий «асортимент» візуального мистецтва й висвітлює локальні імена через сучасні художні практики і з фокусом на процесах децентралізації. У центрі

практики Анни – низові мистецькі ініціативи, гендерні дослідження, спільнота та її соціополітичний контекст. У 2019 році вона стала членкинею громадської некомерційної організації «Інша Освіта», що працює у сфері менеджменту якості неформальної освіти в Україні.

Після повномасштабного вторгнення Росії команда «Асортиментної кімнати» запустила програму евакуації мистецьких робіт і їх збереження в Івано-Франківську. А також відновила програму резиденцій для митців і заснувала медіа про культурне життя Франківщини Post Impreza.

ЕТНІЧНА ВЕЛИЧИНА: ЯК ЗМІНЮВАТИ СТАВЛЕННЯ ДО РОМСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ТА БОРОТИСЯ ЗІ СТЕРЕОТИПАМИ СЕРЕД УКРАЇНЦІВ

АРКА, Агенція адвокації ромської культури, займається «ребрендингом» іміджу цієї групи народів. Вона намагається змінити ставлення до ромської громади в Україні та світі й робить це шляхом поширення позитивних історій. Чи легко позбавляти людей хибних стереотипів, ми розпитали віцепрезидентку організації Тетяну Сторожко.

ДОНОСИТИ ПРАВДУ ЧЕРЕЗ ОСОБИСТІ ЗНАЙОМСТВА

Свою кар'єру я починала як дослідниця. Ще в старших класах школи зацікавилася ромською історією та культурою, написала першу дитячу роботу для Малої академії наук, присвячену історії культури ромів мого рідного міста Охтирка на Сумщині. Потім працювала з цією темою в університеті та в аспірантурі. Тобто починала свій шлях як історикиня, але згодом мене також зацікавив громадський напрям, і я змінила

фокус. Зараз я себе позиціоную саме як громадську активістку й молодіжну лідерку.

АРКА спершу з'явилася просто як дружня ініціатива. У 2016–2017 роках нам дуже хотілося зробити щось важливе, але ми не знали, з чого почати. У нас узагалі не було розуміння, що таке громадська організація. Проте у 2018-му ми зібралися з духом і відкрили власну ГО. І відтоді почали разом навчатися й намацувати, як професійно втілювати проекти.

Ми організовуємо просвітницькі заходи та багато працюємо з молоддю – ромською й не тільки.

Ромам розповідаємо, звідки з'явилися стереотипи про їхню громаду і як їх можна долати. Молоді буває дуже важко вибитися в люди й піти далі навчатися, тому ми також намагаємося відкрити для них інші можливості, наявні в суспільстві, показати різні аспекти життя. Буквально інформуємо, де й чого можна навчитися і як отримати стипендію. А не ромській молоді, яку запрошуємо на наші події, ми даємо можливість особисто поспілкуватися з ромами й через спільні активності зруйнувати наявні в них стереотипи.

Також працюємо в історичному напрямі. Свого часу в рамках дослідницької роботи я збирала й записувала історії людей, які переживали геноцид. Сьогодні

АРКА належить до міжнародної мережі, яка займається вшануванням пам'яті жертв геноциду.

НА ПЕРЕТИНІ МИСТЕЦТВА Й АКТИВІЗМУ

Ми часто використовуємо арт-методи в роботі. Завдяки моїй колезі, художниці й дизайнерці Наталії Томенко, залучаємо мистецькі та графічні інструменти, а іноді навіть театр. У 2018 році, коли в Україні була велика хвиля нападів на ромські поселення, під час одного з освітніх заходів ми провели мистецьку акцію й разом із нашими учасниками створили постери, які виставляли в різних містах в Україні й возили

за кордон. Ілюстраторами були не художники, а звичайні люди. Також працювали над пересувною виставкою, присвяченою історії ромських дітей, які пережили Другу світову війну та геноцид ромів.

Ми давно хотіли говорити про проблеми, перед якими постає ромська громада, через мистецтво. Тож коли я побачила, що відкрито набір на навчальну програму Digital Labs: куратори резиденцій від House of Europe, то не зволікала. Програма тривала два тижні, і коли я подавалася, то аж ніяк не очікувала, що вона буде такою насиченою та інтенсивною.

Під час спільних обговорень у мене з'являвся вир ідей, усе здавалося простим і зрозумілим. Але згодом, коли йшлося про глибокі теоретичні та мистецькі підходи, мені з історичною освітою довелося складно. Але цей інтенсив підштовхнув тримати себе в тонусі, не розслаблятися й узяти максимум від цієї можливості.

РЕЗИДЕНЦІЯ ДЛЯ РОМСЬКИХ І НЕ РОМСЬКИХ МИТЦІВ

На навчання я прийшла з ідеєю, яку ми раніше обговорювали з колегами. Нам хотілося зібрати разом ромських і не ромських митців і дати їм можливість створити щось спільне. Ми бачили, що наші колеги з країн ЄС уже мають такий досвід, до того ж доволі успішний. У Берліні існує навіть Інститут ромської культури і мистецтва, який опікується цим.

напрямом. Але нам не вистачало знань та інструментарію, щоб реалізувати задумане.

Ідея про спільний простір постійно трансформувалася: скільки людей зібрати, якими мають бути термін резиденції та її формат? Під час Digital Labs нам відвели по 30 хвилин, щоб донести свою ідею й отримати фідбек від ментора. Після кожної зустрічі в мене були різні відчуття: від сильного хвилювання «Ой, усе пропало, я нічого не розумію, куди я потрапила» до піднесення «О, як усе класно, я рухаюсь у правильному напрямі, бо мою ідею визнали крутою».

Зрештою ми плануємо реалізувати задум на околицях Охтирки. У нас мальовничий край, де історія тісно пов'язана з культурою. У всі етапи розвитку міста так чи так вплетені роми: вони і кочували, і воювали, й були меценатами. Наша перша ініціатива може бути не такою масштабною, але ми вже знаємо, кого з художників хочемо запросити, щоб вони могли разом пройти цей шлях, дослідити історичний і культурний простір та вийти на спільні творчі процеси.

Відколи я почала цікавитися цією темою, в Україні відбулися позитивні зміни. Стрімко розвивається і громадянське суспільство, і журналістська етика, триває боротьба з мовою ворожнечі. Виникло багато молодіжних ромських ініціатив, з'явилася плеяда ромських стипендіатів, які навчались у вишах, їздили за кордон і реалізовували міжнародні проекти. А наші колеги з інших країн приїждять і діляться своїм досвідом тут. І ми вже знаємо, які проекти хочемо реалізувати у 2022–2023 роках.

Від перших годин повномасштабної війни Охтирка зазнала масованих артилерійських і ракетних обстрілів. Тетяна з родиною були вимушені евакуюватися на Закарпаття. Команда АРКА нині розкидана по різних містах заходу України й інших країнах.

Становище ромської спільноти погіршилося, тому організація відкрила новий напрям діяльності – надання гуманітарної й фінансової підтримки, а також порятунк від наслідків воєнних дій. Це стало можливим завдяки допомозі друзів і партнерів, насамперед Центру культури та документації німецьких синті та ромів.

АРКА й далі працюватиме над згуртуванням і підтримкою ромської та не ромської молоді. Так у Німеччині ГО організувала офлайнний захід для активісток, на якому говорили про різні досвіди війни, працювали з психологами та шукали шляхів взаємопідтримки для подолання травми.

АРТПРОСТІР 127GARAZH

Гараж 127 – це місце для культурних ініціатив від художників і для художників, який відкрили в Харкові у 2019 році.

Митець Антон Ткаченко та кураторка Настя Хлестова заснували простір для виставок, лекцій, вистав, зустрічей, дискусій та експериментів. Основна мета – створити спільноту, комфортну для роботи та взаємодії, а також підтримати молодих художників. Гараж 127 зосереджується на різних форматах обміну знаннями: резиденціях, виставках, фестивалях, семінарах і лекціях.

У 2020 році за підтримки House of Europe артпростір представив міжнародний

проект «Перша виставка»: молоді художники мали можливість підготувати та провести свою першу експозицію. Також їх консультували куратори простору й менторка – британська художниця Вінні Гербштейн.

У 2022 році засновникам простору довелося залишити Харків після повномасштабного вторгнення Росії. Влітку в австрійському Граці було відкрито виставку «Нова реальність» за участі Антона Ткаченка, присвячену змінам у щоденному житті українців після 24 лютого.

ВІЗ-АРТ

Мистецька формація, кіноагенція та кураторське об'єднання, що займається організацією кінофестивалів, кінопоказів, неформальною кіноосвітою й продюсуванням фільмів. «Віз-Арт» розвиває українську кіногалузь та просуває її за кордоном і водночас презентує глядачам в Україні якісне кіно з усіх куточків світу.

Діяльність почалася з мрії групи друзів легально й на великому екрані дивитися змістовне та цікаве кіно. У 2008 році вони створили Львівський міжнародний фестиваль короткометражних фільмів Wiz-Art. Згодом додали регулярні кінопокази, кіношколу Wiz-Art Film School, продюсуван-

ня фільмів, покази на фестивалях Європи, Дні українського кіно, а у 2020-му – дистрибуційну базу Ukrainian Short Films та онлайн-кінотеатр для легального перегляду короткометражних фільмів з України і світу Big Short. Особливістю останнього проекту є те, що підбірки складають куратори міжнародних кінофестивалів.

У 2022 році база Ukrainian Short Films налічує пів сотні короткометражок, а на платформі Big Short можна переглянути підбірки короткого метру – гроші з онлайн-кінотеатру організація перераховує у фонд «Голоси дітей».

НА ДЕВ'ЯТЬ СІЛ – ОДНА ШКОЛА:

ЯК ЖИВЕ ШКОЛА В СЕЛІ НА ХМЕЛЬНИЧИНІ ПІСЛЯ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

Ольга Тарчинська,
директорка Струзької
загальноосвітньої школи

Ольга Тарчинська називає себе «аборигеном Струги». У цьому селі на 1 600 жителів неподалік Кам'янця-Подільського вона народилася й сюди повернулася з «червоним» дипломом педагогічного інституту, щоб присвятити своє життя місцевій школі. Спочатку – як учителька зарубіжної літератури та основ здоров'я, згодом – як педагогиня-організаторка, а від 2000 року – як директорка.

Після реформи децентралізації школа у Струзі стала найбільшою у громаді та єдиним закладом I-III ступенів. Нині вона налічує понад 200 учнів із дев'яти навколишніх сіл (одне з них – із сусідньої Вінницької області). Це стало викликом і каталізатором внутрішніх змін для шкільної адміністрації. Щоб навчитися керувати системніше

й ефективніше, Ольга подалася на участь у програмі Digital Labs: децентралізація від House of Europe. Ми поговорили з Ольгою про особистісне та професійне зростання, а також про виклики й проблеми шкільної освіти в селах.

Чим для вас є ваша школа?

Як казав один наш земляк: «Насилу я дочекався у Струзі свого директора». Я справді вже 21 рік вболіваю за нашу школу як директорка. Зараз не модно мати за все життя один запис у трудовій книжці, але в мене так – це все моє життя.

Ми – найбільша школа у громаді, а громада в нас бідна, дотаційна – не маємо поряд жодного виробництва. Але є щедра українська земля та партнери-спонсори, які допомагають нам уже багато років. Більшість того, що зроблено у школі, вдалося втілити за допомогою наших інвесторів, фермерів і компаній, які в нас обробляють землю. Вони вкладають у заклад.

Яким був для вас процес децентралізації?

Насправді процес змін для нас почався значно раніше, до 2016 року та реформи децентралізації. Здається, від 2010-го в селах почали закривати школу за школою, а наш заклад постійно набирав нових діток. У нас залишилася ще тільки одна школа III ступеня й одна II ступеня, а всі інші заклади оптимізували. Прикро, звісно, що села вимирають, але для нас це стало поштовхом до змін. І вже зараз ми працюємо у форматі нової школи. У 2019 році мали честь узяти участь у проєкті Київської школи економіки та презентувати нашу школу як вдалий приклад оптимізації. Це коштувало зусиль і часу, але ми

розповідали про наш заклад і те, чого досягли, – і це мотивувало нас постійно розвиватися, заохочувати батьків і дітей іти до нас навчатися.

Які відчутні зміни відбулися зі школою?

У нас хороша база, ми капітально відремонтували систему опалення, замінили всі вікна в класах, отримали непоганий медіацентр, спортивний інвентар і нові меблі, переобладнали харчоблок і їдальню, відновили душову. Коли я почала працювати директоркою, то каналізація вже функціонувала поганенько, і ми відновили все водопостачання.

Намагаємося налагоджувати зв'язки, почали працювати з громадськими організаціями, співпрацюємо з нашою випускницею, яка завідує кафедрою політології Чернівецького університету. Налагоджуємо співпрацю в різних проєктах. Маємо ідею щодо спортивного майданчика – хочемо обладнати стадіон, який розділяє нашу школу й дитячий садочок. За державні кошти нам дали тренажерний майданчик, тепер плануємо облаштувати поле.

Чи допоміг досвід лабораторії інакше глянути на виклики й планувати майбутні зміни?

Ця програма – моє особистісне професійне зростання як сучасного керівника. А також досвід того, як працювати на нинішньому етапі, як співпрацювати з іншими організаціями, як розбудовувати нову школу, як крокувати й досягати мети. Безцінною була можливість поспілкуватися наодинці, наприклад, з екміністром освіти Польщі та польськими викладачами. Програма стосувалася передовсім освітянської роботи. Я навчилася тут умінно прогнозувати, планувати, створювати команду,

моніторити процес, бачити проблему та планувати шляхи її розв'язання. Своїх колег навчила ставити цілі й розбивати їх на маленькі кроки, побачити конкретну проблему та колективно її розв'язувати – це безцінний досвід фасилітації. Бачити багатогранну модель проблеми й долати її колективним розумом. Я вдячна долі за наш колектив, готовий до змін і спільної роботи.

Також у діджитал лабораторії нас навчали моніторингу. Щоб школа розвивалася, потрібно знати, яким шляхом рухатися й куди слід дійти за рік-два. Бо ця автономія налетіла на нас, керівників, як висока хвиля – мовляв, беріть і робіть щось і з кадрами, і з фінансами, і з професійним розвитком колективу. А правильне самооцінювання, зокрема внутрішня система оцінювання якості, дуже полегшує весь процес. Робимо перші кроки в цьому.

Які саме?

За порадами наших менторів ми здійснили комплексне самооцінювання за чотирма напрямками, визначеними законодавством: безпечне середовище, професійна діяльність учителя, оцінювання навчальних досягнень учня та управлінська діяльність. Ми щось схоже робили завжди, до того ж за рік про все звітували. Але тепер робимо це цілеспрямовано та з визначеними термінами – одного року зробили

комплексне самооцінювання, а то-рік підбили підсумки й більше звертали увагу на те впродовж усього року. У нас є й інклюзивні класи, тому більше зважали на інклюзивність, створювали безбар'єрність і ресурсну кімнату. Цього року взяли в роботу контроль управлінської діяльності – моніторимо, щоб знати думку людей. Використовуємо різний інструментарій, як нас навчали в лабораторії: чеклисти, гугл-форми, анкетування, інтерв'ювання, SWOT-аналізи, PEST-аналізи. У 2023-му в нас заплановано інституційний аудит, але я вже знаю, як робити самооцінювання до того.

Перед якими викликами постає зараз?

Пандемія все перебила. Вчителі працюють переважно в телефоні. Перейти на електронні журнали поки що не вдалося – через ці програми в учителів глючать телефони – не витримують навантаження. На громаду виділили 13 ноутбуків. Робили б, але ніяк. Та ми все одно намагаємось рухатися вперед.

Також, як і в багатьох селах, є проблема з кадрами. Якщо в нас удосталь учителів молодших класів, то вчителів математики, фізики, іноземної мови дуже важко заманити в село. Така перспектива лякає. Наші випускники, хоч як ми стараємось, дуже рідко йдуть у педагогічні виші, це проблема.

Після початку повномасштабної війни школу Струги поповнили учні з Ірпеня, Бородянки та сіл Київщини – разом з іншими школярами вони зараз навчаються в онлайн-режимі. Нині у школі обладнують бомбосховище, а також готують їжу для військових. У липні школа організувала благодійний випускний вечір. Зібрані 11,5 тисяч гривень передали благодійному фонду Сергія Притули.

СЕРГІЙ АНДРУХ

Громадський активіст, виконавчий директор Імпульс.ЮА – благодійного фонду в Запоріжжі, який допомагає дітям і молоді соціалізуватися й розвинути корисні навички.

Фонд займається неформальною освітою дітей вразливих категорій: сиріт і позбавлених батьківського піклування, вихованців інтернатів та реабілітаційних центрів, дітей із малозабезпечених і багатодітних родин, з сімей переселенців і постраждалих від бойових дій, дітей з інвалідністю та іншими проблемами. Діяльність організації розпочалася у 2017 році з реалізації в Запоріжжі програми Access з безплатного викладання англійської мови для підлітків вразливих категорій.

Від лютого 2022 року Сергій активно волонтерить, допомагає шукати спорядження для ЗСУ та прихисток для

переселенців. Фонд Імпульс.ЮА почав надавати соціально-психологічну, правову та гуманітарну підтримку жінкам-переселенкам з дітьми у Запоріжжі. У планах – відкрити спеціальний безпечний простір для них на базі Запорізької обласної універсальної наукової бібліотеки.

facebook.com/baidary
impulsua.org

BO

ОЛЕГ СТЕЧКЕВИЧ

Доцент кафедри педагогіки та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка». Досліджує інформаційно-комунікаційні технології в освіті, педагогічний експеримент, освіту дорослих, дистанційне навчання.

Понад 20 років працює в системі підвищення кваліфікації, понад 25 років – у педагогіці. Автор і розробник дистанційних курсів.

Упроваджував інноваційні методики на уроках виробничого навчання та розробляв схеми вивчення програмного забезпечення.

Веде освітній ютуб-канал із навчальними відео. Тренер в Академії цифрового розвитку, яка організовує курси й допомагає всім охочим розвивати діджитал-навчки.

ФІЛОСОФІЯ ІНКЛЮЗІЇ: ЯК ПРАЦЮВАТИ З БАТЬКАМИ ДІТЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ

Наталя Антипова – вчителька зарубіжної літератури та етики, викладачка курсів морально-духовного спрямування, а також керівницка 7-Б класу в Часовоярському опорному закладі загальної середньої освіти № 17 Донецької області. Разом із колегами-освітянами вона взяла участь у програмі House of Europe Digital Labs: інклюзивна освіта та розробила методiku роботи з батьками дітей із особливими освітніми потребами. Наталя розповідає, як поєднує набутий досвід зі своєю щоденною практикою, чому варто працювати в напрямі інклюзивної освіти та що надихає її не зупинятися.

ІНКЛЮЗИВНИЙ КЛАС І БОРІТЬБА ЗІ СТЕРЕОТИПАМИ

Коли після освітньої реформи наша школа стала опорним закладом, то насамперед у нас повністю змінилося устаткування – у кожному класі з'явилися інтерактивний проектор, дошка й ноутбуки. Також відбулася часткова реконструкція простору – нині ми маємо широкі двері, пандуси для зручного доступу на колісному кріслі й тактильні жовті смужки для слабозорих дітей. Наступним кроком ми почали відкривати інклюзивні класи. Проте далеко не всі заклади освіти мають досвід такої роботи, тому цей процес, як будь-що нове й незвичне, багатьох трохи лякає та викликає інстинктивний спротив.

У моєму класі навчаються учень з особливими освітніми потребами та дитина з інвалідністю. Я прагну, щоб у процесі навчання всім було цікаво й комфортно, тому взялася шукати якісь активності для педагогів. Саме тоді з соцмереж дізналася про Digital Labs від House of Europe – і зраділа. Це було те, що треба, тож я з головою занурилась у процес.

Наша команда так сформулювала для себе виклик: «Інклюзивні класи: робота з учнями, батьками та громадою». Адже уявлення про систему інклюзивної освіти в українському суспільстві тільки

починають упроваджувати, воно постійно вдосконалюється й для багатьох досі залишається захмарним поняттям. Тому потрібна послідовна робота з усіма стейкхолдерами, з кожним учасником освітнього процесу.

Своєю цільовою аудиторією ми обрали батьків. Чому саме їх? Бо насамперед від них ідуть усі стереотипи, зауваження, побажання й розуміння. Багато батьків вважають, що їхній дитині приділятимуть менше уваги, якщо вона навчатиметься в інклюзивному класі разом із дітьми з особливими освітніми потребами. А від батьків дітей з інвалідністю ми бачимо побоювання, що їхніх синів чи дочок цькуватимуть, що їм не вдасться навчатися на рівних, що таких дітей можуть булити.

Головне, щоб батьки розуміли: поганих дітей не буває. Тоді всі рішення у школі буде ухвалено на користь дитини, а робити це

ми зможемо, коли ознайомимося з успішними практиками.

ОНЛАЙН- ЛАБОРАТОРІЯ ЯК ТЕСТОВИЙ МАЙДАНЧИК

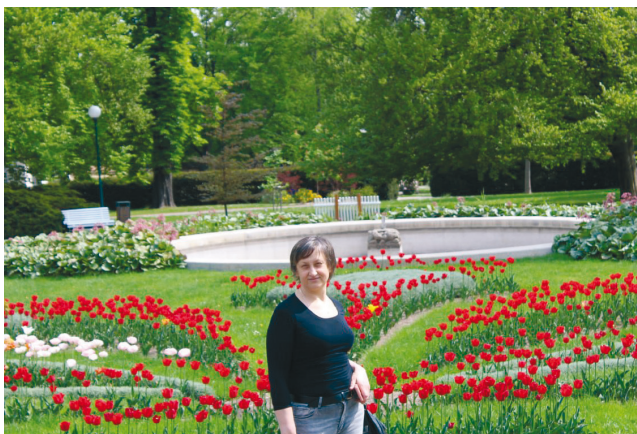
На онлайн-лабораторії я зустріла багато нових людей. Під час лекцій і воркшопів ми разом із менторами й іншими учасниками-освітянами шукали дієві інструменти. І в теорії, й на практиці.

Я працювала в парі з педагогом Андрієм Жидковим, який має викладацький стаж в університеті 20 років і нині бере участь у дослідницьких та навчальних проєктах, а також очолює громадську організацію Impact center CXID. UA. Він дуже обізнаний у питаннях інклюзивного й індивідуального навчання, зацікавлений розвивати ідеї рівної освіти, може підказати ефективні засоби візуалізації та інструменти залучення й методика ухвалення рішень. А я привнесла власний практичний досвід як людина, яка працює в закладі загальної освіти.

Уся лабораторія відбувалася онлайн. Крім лекцій, ми багато

спілкувалися, виконували спільні завдання, описували власні ідеї, отримували підтвердження своїх думок від менторів, які показували, як можна розв'язати певну ситуацію. Загалом спілкування було дуже легким і довірливим, ми всі почувалися давніми знайомими.

Британська менторка Кейт Марш поділилася, як зробити інклюзію креативною, а творчість інклюзивною. Педагогічна консультантка з Ізраїлю Марина Крісов допомогла сформулювати чітку інклюзивну позицію при спілкуванні – без звинувачень і вибачень, а також надала мені індивідуальні рекомендації щодо роботи з дітьми з важкою поведінкою. Наприклад, замість виділяти когось чи протиставляти – мовляв, «ти такий, а ти не такий», як це практикували в радянський час, – варто казати: «У нас є такі, такі й ось такі діти». Також ми ознайомилися з освітою сталого розвитку та філософією інклюзії. Психологиня Інна Горбенко поділилася знаннями, як розвинути інклюзивне середовище на принципах недискримінації, як зважати на розмаїтість людини й підвищувати компетентність учителя, щоб почуватися впевненіше. Барбара Олівейра Маркендес

з Бельгії розповідала про практичні заходи щодо впровадження інклюзивної освіти.

Під час лабораторії багато акцентували на цінностях, адже виховує їх, як і зміцнює культуру, саме школа – вона дає можливість розвиватися та створює атмосферу солідарності. Ми дійшли висновку, що інклюзія насправді стосується всіх. Нормотипова дитина, без особливих потреб, має розуміти дитину з інвалідністю – і навпаки.

Спершу ми працювали всі разом, а наприкінці лабораторії кожна команда представляла фінальну роботу – методологію. У своїй презентації ми з Андрієм Жидковим запропонували такі напрями роботи з батьками: інформування, просвітництво та залучення до ухвалення рішень. У сучасних умовах це можна реалізувати через візуалізацію й діджиталізацію: публікацію матеріалів на сайті школи та в місцевих ЗМІ, створення шкільного ютуб-каналу, роботу з лідерами думок, спільні чати й відеоконференції. Ми сформували вочливі фільми для батьків до обговорення зі старшокласниками («Плем'я», «А в душі я танцюю», «Всесвіт Стівена Хокінга») й навіть думали створити меми – за участі дітей, звісно. Так легше сконцентрувати увагу на можливостях кожного з батьків і створити спільноту, здатну навчатися. Батьки отримують інформацію, а потім ми все обговорюємо. Згодом ці батьки ділитимуться з іншими – й така наша спільнота ставатиме більш свідомою, активною та обізнаною.

Я намагаюся, щоб батьки, вчителі й учні стали єдиною командою,

мали спільну мету й діяли в одному напрямі. Це сумісна робота. Тому одразу сказала, що без батьків нам нічого не вдасться. Якщо ми зможемо їх спрямувати й досягти порозуміння – то тільки тоді отримаємо результат.

ВИКОНУВАТИ РОБОТУ ЯКІСНО, БО ЦЕ ПОТРІБНО ІНШИМ

Ще одним потужним поштовхом для мене стала участь в EdCamp-марафоні – гейміфікованій освітній онлайн-події для розвитку твердих і м'яких навичок педагогів, у якій узяли участь понад 1 000 освітян з усієї країни. Під час марафону я отримала потужний заряд енергії, а успішний досвід колег стимулював працювати далі.

Наш Часів Яр багатий на поклади рідкісних вогнетривких глин, тож це наштовхнуло мене на ідею запровадити в школі гончарні майстер-класи й так дати дітям змогу створювати щось власними руками. Уже відбулася перша спроба: учні виставили свої роботи з легкого пластиліну. А на день Нестора Літописця ми з ними виготовили сувої та глиняні скрижалі, на яких писали вислови відомих людей, – так працювали з тактильними відчуттями. Глинотерапію широко використовують як антистресову програму для дорослих і дітей, як спосіб розвивати творчі здібності та моторику, як інструмент комунікації учасників різного віку.

Загалом ми практикуємо чимало позакласних занять – як-от про-

форієнтацію чи проект активізму «Спільно-сильно» (збирали використані батарейки й відвозили їх в інше місто на утилізацію). Разом з дітьми та батьками висаджували дерева, а також організували квест, який завершили пікніком. Я бачу, як і дорослі, й діти змінюються в процесі спільної діяльності. Ще кілька років тому між учнями в класі було менше порозуміння, а тепер навіть інші вчителі зауважують, що вони стали відкритішими.

Мені хотілося б і далі працювати в напрямі інклюзивної освіти, бо я бачу, що вона потрібна й іншим, і мені – я також розвиваюся разом з дітьми. Щоб реалізувати мрію про майстер-класи, потрібне різне обладнання: гончарний круг, муфельна піч тощо. Думаю, все буде, бо коли я чогось щиро

прагну, то досягаю. І якщо раніше думала, що просто виконую свою роботу, бо так треба, то лабораторія надала мені впевненості. Тепер я знаю, що роблю справу якісно, бо це потрібно іншим.

Наталі Антиповій, як і багатьом її колегам та учням, довелося евакуюватися з Часового Яру на Донеччині. Вона й далі навчає онлайн – діти приєднуються до уроків із різних міст і країн.

Досвід і знайомства, здобуті під час програми Digital Labs, також неочікувано стали в пригоді після початку повномасштабної війни в Україні. Завдяки менторці Марині Крісов з Ізраїлю, яка координувала міжнародну допомогу, українські сім'ї евакуювалися до країн Європи. Учні з особливими освітніми потребами з класу вчительки виїхали за кордон, зокрема до Польщі, Словаччини та Німеччини. А згодом волонтери допомогли їй самій знайти прихисток у Чехії.

Наталя Антипова планує й далі працювати в полі інклюзії, хоч би де вона перебувала. Але найбільше хоче бути корисною вдома.

ІНКЛЮЗИВНІ СТУДІЇ

Громадська організація в Луцьку, що допомагає людям з інвалідністю соціалізуватися через мистецькі та культурно-освітні заходи, а також займається популяризацією ідеї інклюзії загалом.

«Інклюзивні студії» розпочалися у 2015 році з ініціативи кількох батьків, які вирішили організувати спільні мистецькі акції для дітей з інвалідністю та нормотипових дітей. Надалі такий підхід ліг в основу всіх проєктів.

До офіційної появи організації у 2019 році учасники встигли реалізувати низку ініціатив. У межах проєкту «Сонячні

люди – роблять сонячні справи» діти й молоді з інвалідністю мали змогу спілкуватися зі своїми однолітками й разом працювати на різноманітних майстер-класах. У рамках проєкту «Місто різних – місто рівних» діяли інклюзивна музична, хореографічна й театральна студії.

У 2020 році у приміщенні бібліотеки Волинського національного університету імені Лесі Українки в Луцьку відкрили інклюзивний хаб «Простір дії». У хабі діє студія елементарного музикування й театральна студія, з дітьми займається логопед. За підтримки House of Europe у хаб закупили обладнання, завдяки якому почали робити заняття онлайн.

У 2021 році організація провела освітню онлайн-програму для українських педагогів «Орф-підхід для людей з інвалідністю. Теорія і практика». А також реалізувала проєкт «Інклюзивні мистецькі практики» – серію музичних і театральних занять для молодих людей з інвалідністю та без.

У 2022 році «Інклюзивні студії» організують розвивальні заняття з дітьми онлайн і офлайн у хабі, а також надають гуманітарну та психологічну допомогу людям з інвалідністю.

FIGHT FOR RIGHT / БОРОТЬБА ЗА ПРАВА

Організацію людей з інвалідністю створили у 2017 році. Вона займається захистом політичних, трудових і культурних прав людей з інвалідністю, адвокатує зміни в законодавстві та робить доступнішими фізичне оточення, інформацію, вебпростір і послуги.

Fight For Right розробила онлайн-курс про захист прав людей з інвалідністю, організувала міжнародний велопробіг «Бачу Можу Допоможу», провела кампанію із залучення людей з інвалідністю до голосування на місцевих виборах. Також організація випускає й розповсюджує серед незрячих людей книжки шрифтом Брайля, влаштовує тренінги для бізнесу, який прагне розвиватися в напрямі інклюзивності та прав людини.

У 2020 році в співпраці з SAVT (Audiovisual Accessibility Foundation, Нідерланди) Fight For Right залучала незрячих і нечуючих людей до кінотеатрів. У межах ініціативи «Доступне кіно» в український прокат вийшли повнометражні стрічки зі звукоописом для людей з порушенням зору та з розгорнутими субтитрами для осіб з порушенням слуху, зокрема «Ціна правди» й «Мої думки тихі».

Від 24 лютого 2022 року організація змінила пріоритети діяльності й почала займатися екстреним реагуванням: допомагати людям з інвалідністю з евакуацією, психологічними та юридичними консультаціями, а також гуманітарною та фінансовою підтримкою.

ІНСТРУМЕНТ ДЛЯ ЗМІН:

ЯК ПРАЦЮВАТИ З АКТИВІСТАМИ, ЩОБ ВПЛИВАТИ НА СУСПІЛЬСТВО

Історія молодіжної організації СТАН почалася ще наприкінці 1990-х. Тоді це було протестне літературне угруповання в Луганську, а з початком російсько-української війни в 2014 році на культурній мапі з'явилася однойменна громадська організація. Щоправда, для цього Ярославу Мінкіну, її засновнику, довелося переїхати в Івано-Франківськ.

Сьогодні СТАН – це спільнота правозахисників і культурних медіаторів по всій країні, яка розбудовує креативне громадянське суспільство. Хтось робить це, адвокатуючи зміни в законодавстві, а хтось – змінюючи людей через неформальну освіту. СТАН обирає другий підхід. Це довше й точно не легше, але ефект може бути тривкішим, переконані в організації. Тут працюють із низовими ініціативами, а також з активістами, які вже налаштовані на зміни та можуть ефективно передавати цей імпульс далі в суспільство.

В останні роки одним із основних проєктів СТАНУ були «Амбасадори розмаїття на Прикарпатті» – програма, яка зміцнює міжрегіональний нетворкінг і допомагає активістам змінювати життя у своїх громадах. Про те, як усе влаштовано в організації, говоримо з її очільником Ярославом Мінкіним.

НАВЧАТИ ДОРΟΣЛИХ РОЗВ'ЯЗУВАТИ СКЛАДНІ ПИТАННЯ

Ми намагаємося поєднати освіту, культуру і права людини. Освіта для дорослих, або неформальна освіта – тренінги, воркшопи, семінари, лекції, онлайн-курси – наш основний інструмент для змін.

Ми зачіпаємо складні теми й ініціюємо обговорення: наприклад, що таке різноманіття, як його розвивати та захищати. Або як протидіяти пропаганді чи патріархальному суспільству.

У нас уже понад 150 випускників і випускниць. Ми працюємо здебільшого з молодими людьми, але також із ветеранами та соціально вразливими групами: переселенцями, молоддю з віддалених місцевостей і малих громад, спільнотою ЛГБТ+. А також з менеджерами й активістами, які самі взаємодіють із цими групами.

На всеукраїнському рівні співпрацюємо з різними командами – пояснюємо, як їм краще здійснювати зміни в суспільстві. Ми організували освітні онлайн-події для 25 громад – завдяки нам вони всі отримали підтримку від між-

народної організації з міграції в розмірі 12 тисяч євро. А загалом ми допомогли громадам отримати близько 300 тисяч євро.

КУЛЬТУРА, АДВОКАЦІЯ ТА ДОПОМОГА АКТИВІСТАМ У БІДІ

Ми навчаємо людей розуміти культуру й ситуацію в суспільстві. Чому це важливо? Бо без знання культурного контексту неможливо щось змінювати. І коли ми говоримо про культуру, то не маємо на увазі театри чи художників, тобто мистецтво. Культура – це те, як влаштоване суспільство, це все, що робить нас людьми.

21 травня 2021 року, на Міжнародний день культурного різноманіття, ми відкрили правозахисний молодіжний ресурсний центр в Івано-Франківську. Саме

тут зараз відбувається чимало наших подій. У рамках інфраструктурного гранту від House of Europe закупили техніку для центру й використовуємо її для підтримки місцевих ініціатив та ділимося ресурсами. Серед наших бенефіціарів – фотографи, активісти, «артивісти». Скажімо, в нас були митці, які через художні практики боролися за покращення якості води.

СТАН також займається адвокацією. Ми допомагаємо молодим людям, які хочуть захистити екологію, достукатися до місцевої влади. Наш мета – навчити творчу молодь впливати на ухвалення рішень на вищих рівнях.

Також підтримуємо активістів у біді (activists in need). Є молоді люди з Таджикистану, Киргизстану, Білорусі й інших країн, які або зазнають тиску, або на яких уже заведено кримінальні справи. Ми надаємо їм базову допомогу, легалізуємо їх в Україні, допомагаємо

стати волонтерами, долучитися до громадського життя й повернутися до активної діяльності.

МИРОБУДУВАННЯ ЯК ЗАСІБ І МЕТА

СТАН, окрім усього іншого, виконує функцію шелтера. За умов війни ми, найімовірніше, будемо важливим ресурсним центром у Європі. Може так статися, що екстреної допомоги потребуватимуть саме активісти, і тоді ресурси, які ми отримали від House of Europe, будуть украй необхідними, щоб люди й далі могли розвиватися та мати змогу виявляти свою думку.

Справа на майбутнє – це підтримка активістів в інших країнах. У мирний час ми й далі ділилися б досвідом, бо Україна є однією з найбільш компетентних країн у рамках здобутого досвіду. Ми з колегою часто буваємо в Киргизстані, і там наш досвід вважають найкращим, який можна застосувати. Ми навчали їх культурному картуванню (*cultural mapping*; метод «інвентаризації» культурних ресурсів у спільноті, що дає можливість визначити сфери потенційних

часових, людських і фінансових інвестицій — прим. ред). Такий інструмент активно використовують у нас, але про нього зовсім не знають в інших країнах.

Окремо варто сказати про миробудування, тобто роботу з наслідками конфлікту – інформаційної або повномасштабної війни, провокацій тощо. Це допомога людям у відновленні миру у своїй країні, населеному пункті, родині тощо. Ми доволі давно цим займаємося, особливо впродовж останніх трьох років. Фактично, миробудування через культуру – це основний вектор нашої діяльності.

У середині лютого Ярослав Мінкін повернувся з робочої поїздки з Лівану, де досліджував наслідки війни в Сирії та відвідував табори біженців. Одразу після цього він з колегами й партнерами розробив план дій на випадок ескалації бойових дій в Україні. Завдяки цьому, а також досвіду шелтерів для білоруських активістів з 2020 року, широкомасштабне вторгнення Росії не зашкодило СТАН зненацька. З організації, яка займається міжкультурним діалогом, розвитком добросусідства та соціальною інклюзією, СТАН перетворився на організацію, що відповідає на потреби людей у біді: опікується десятима шелтерами, постачає продуктові й гігієнічні набори, надає психосоціальну підтримку та працює з дітьми. СТАН допоміг у релокації десяткам активістів з Чернігова, Херсона, Старобільська та інших міст.

Окрім гуманітарної допомоги, організація розвиває й інші напрями. Так разом із художницею Машею Вишедською для широкої аудиторії створили візуальні історії про досвід українців під час війни. Реальні розповіді людей збирають і записують двоє переселенців, а мисткиня створює з них малюнки з текстами. Ці роботи вже побували на виставках у Німеччині, Швейцарії, Грузії. СТАН також і далі організовує зустрічі за власною методологією open dialogue for peace – фасилітовані структуровані діалоги про мир. Їх мета – допомогти українцям зрозуміти, що саме потрібно буде робити після війни, щоб відбудувати суспільство й досягти порозуміння всередині країни.

ЮЛІА СЛЮСАР

Засновниця бренду Vbrano, який створює концептуальний брендований одяг і аксесуари. Бренд робить мерч для українських соціально-культурних проєктів і корпоративний одяг для бізнесу, співпрацює з ілюстраторами, дизайнерами та креативними компаніями.

Під час навчання в Національному університеті «Києво-Могилянська академія» була менеджеркою університетської крамниці з одягом і аксесуарами KMA gift shop. Після закінчення університету заснувала Vbrano. Серед замовників проєкту – Національний художній музей України, Одеський національний художній музей, Музей Ханенків, кінофестиваль «Молодість», видання «Українська правда», Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) та інші організації.

У 2020 році, під час пандемії COVID-19, Vbrano виготовили футболки з принтами київських ілюстраторок – серією картинок-обкладинок уявного журналу Kyivite під керівництвом ілюстратора

Сергія Майдукова. Робили мерч для школи Projector і українського павільйону на Каннському кінофестивалі.

У 2022 році спільно з партнерами створили та розіслали в різні країни футболки з патріотичними ілюстраціями Олександра Грехова, Віктора Грудакова та Ніни Дзивульської. Прибуток з проєкту направляють у благодійну організацію UA First Aid.

ОЛЬГА СИДОРУШКІНА

Програмна директорка Зеленого театру – громадського простору в центрі Одеси, де відбуваються лекції, концерти, фестивалі та зустрічі.

Ольга була заступницею директора з розвитку Музею сучасного мистецтва Одеси, координаторкою та членкинею відбіркового комітету Одеського міжнародного кінофестивалю, міжнародного кінофестивалю документального кіно про права людини DocudaysUA, фестивалю американського кіно «Незалежність» (AIFF), а також артменеджеркою Impact Hub Odessa – організації з глобальної спільноти Impact Hub, яка об'єднує людей із різних сфер довкола простору в Одесі для проведення подій і створення позитивних соціальних змін.

Завершила Creative Business Academy, брала участь у навчальній подорожі до Ліверпуля від House of Europe.

Після повномасштабного вторгнення Росії Зелений театр в Одесі залишається закритим, але

команда й далі організовує заходи у дружніх культурних інституціях. Ольга також залучена до волонтерського інформаційного проекту War Against War.

ЛЮДИ ПОТРЕБУЮТЬ НАВИЧОК, А НЕ ЖАЛОЩІВ. ЯК РОЗВИВАЄТЬСЯ УКРАЇНЬСЬКА ІНКЛЮЗІЯ

Уляна Пчолкіна вже 15 років є лідеркою громадської організації «Група активної реабілітації», а нині також членкинею правління. Організація допомагає людям із травмами спинного мозку адаптуватися до нових умов життя – організовує табори активної реабілітації.

Коли люди травмуються й тільки починають звикати до колісного крісла, вони часто не вірять, що зможуть повернутися до активного й наповненого життя. Проте Уляна власним прикладом спростовує всі міфи: жінка стала чемпіонкою України з карате, брала участь у конкурсах краси та благодійних забігах, працювала телеведучою. Власний досвід і освіту з фізичної реабілітації Уляна застосовує в роботі організації.

Спільно з Ukrainian Fashion Week Уляна організувала проєкт Fashion Inclusia: його суть полягає в тому, щоб люди з інвалідністю здобували досвід роботи на бекстейджі заходу й працювали разом із досвідченими візажистами, стилістами та фотографами. А тоді вона наважилася мріяти ще сміливіше й подалася на грант мобільності від House of Europe, щоб поїхати на паризький тиждень моди. Усе вдалося: там Уляна познайомила-ся з громадськими організаціями Франції, перейняла їхній досвід адаптації людей з інвалідністю та поділилася власним.

Уляна розповіла, як важливо бути відповідальним за своє життя, мати підтримувальне оточення й шукати нові форми інклюзивності.

ПЕРШІ КРОКИ ДО САМОСТІЙНОСТІ

Рух активної реабілітації заснували в 1978 році у Швеції люди з травмою спинного мозку, які користуються колісним кріслом. Вони поширювали свою методику світом, і 30 років тому вона дійшла до України. Ми організуємо до чотирьох таборів активної реабілітації на рік. За 15 років через нашу методику пройшли понад 1,5 тисячі людей, які навчилися самостійно виконувати свої щоденні справи.

Раніше ми мали державне фінансування, але кілька років тому

відмовилися від нього. Працюємо за принципом pair to pair: наші інструктори – також люди з ідентичними травмами, але вже самостійні й реалізовані. Це працює краще за будь-яких психологів – приклад людини зі схожою травмою. Успіх такої методики майже стовідсотковий.

Ми працюємо здебільшого у двох напрямках. Це перший контакт, тобто робота в лікарнях і реабілітаційних центрах із людьми, які нещодавно отримали травми. У процес лікування не втручаємося. Насамперед наше завдання – показати людині, що життя й далі триває. Також ми намагаємося підтримати й допомогти адаптуватися родині, оформити інвалідність, підібрати правильне колісне крісло тощо – тобто закрити первинні потреби.

Другий напрям – реабілітаційні табори. Коли людина вже має крісло, а також уміє ним користуватися, вона може потрапити в наш табір. Там ми впродовж десяти днів щодня організуємо спортивні тренування, до того ж за чітким і непорушним графіком. Мета дуже конкретна – дисциплінувати людину, навчити самостійно збиратися та планувати свій час на вбиральню, одягання тощо. Бо коли ти відразу після травми перебуваєш у лікарні, всі доволка тебе кружляють і жаліють. Проте в реальному житті доведеться самому давати собі раду. І це справді дуже надихає – уперше самостійно

поїсти, одягти штани. Згодом наші підопічні досягають успіху – вони стають незалежними, працюють, знаходять себе та почувуються щасливими. І це головне.

ЗМІНИ ПОЧИНАЮТЬСЯ ЗСЕРЕДИНИ

У світі досі немає методів лікування травм спинного мозку. У людини може частково відновитися рухливість пальців, вона може навіть навчитися стояти, але не ходити. Найкращий вибір – бути максимально незалежним, підібрати правильне колісне крісло й навчитися пояснювати іншим, як вони можуть допомогти. Коли я після травми потрапила в табір, то зрозуміла: я – Уляна, я – жінка. Так, у мене не ходять ноги, але це не визначає мене як особистість. Саме цього ми насамперед навчаємо в таборі: людина – це особистість, яка має право на повагу від інших. І після повернення додому багатьом уже некомфортно, що з ними поводяться, як із хворими. Але найперші зміни мають відбутися всередині.

На кожну людину впливає оточення й умови, у яких вона жила до травми. І, звісно, кожен по-різному переживає процес при звичання до нового життя. Але інструменти, які ми пропонуємо, зазвичай усе полегшують, тому після табору адаптація відбувається дуже швидко. Найкрутіше – бачити, як людина змінює свою аватарку в соцмережах з котиком чи зайчиком на власне фото в колісному кріслі, бо перестає соромитися свого стану. Хоча одразу після

травми люди часто вважають себе найнещаснішими у світі. Але коли вони потрапляють в оточення інших із такою самою історією та бачать людей зі значно серйознішими фізичними наслідками, які, проте, живуть нормальним життям, працюють і чимось захоплюються, – жалощі до себе здаються безглуздими. Приходить розуміння, що потрібно самому налагоджувати власне життя.

ДОПОМОГТИ ПО-СПРАВЖНЬОМУ: ЯКА ІНКЛЮЗІЯ НАМ ПОТРІБНА

Спершу ми лише організовували табори й волонтерили в лікарнях. Та згодом зрозуміли, що варто робити проекти для соціальної адаптації. Так народився проект з Ukrainian Fashion Week – Fashion Inclusia. Бо головне – не просто випустити на подіум людей з інвалідністю, щоб їм поаплодували, написали пости й забули. Доцільніше говорити про інтеграцію людей у фешн-професії та світ моди – щоб справді змінити щось для них, дати їм інструменти, як на таборі ми даємо навички. Так люди в колісних кріслах почали навчатися професії в досвідчених візажистів, фотографів і стилістів.

І тоді я звернула увагу на можливість отримати грант мобільності від House of Europe, поїхати за кордон та подивитись, як усе працює там. Мені вдалося побувати на тижні моди в Парижі й переконатися, що його не дуже адаптовано для людей з інвалідністю. Також я поспілкувалася

з українцями в Парижі, які представляють там свої колекції, й розповіла про нашу діяльність. Усі були в захваті, наскільки наша українська фешн-спільнота відкрита й інклюзивна. Наприклад, від 2012 року дівчата на колісних кріслах працювали хостес на Ukrainian Fashion Week – так почалася наша з ними дружба та співпраця. Урешті нам вдалося розповісти українським дизайнерам більше про інклюзію й нові умови, які потрібно створювати. Щоб не вказувати на людей на кріслах і не говорити, які вони молодці, що прийшли на захід, а просто бачити професіоналів своєї справи в кожному середовищі. Це те, що ми зокрема

намагаємося робити в українській фешн-індустрії.

Після поїздки ми подалися до Українського культурного фонду, отримали грант і навчили 30 людей із травмами спинного мозку стилістики, візажу, фешн-зйомки – тепер уже організовано й сплановано. Найкращі десятеро осіб працювали на бекстейджі Ukrainian Fashion Week.

Люди здобули навички, професію та віру в себе – те, чого потребує кожен із нас.

Удома в Бучі Уляна з родиною два тижні прожила в окупації. А опісля переїхала до Львова й там разом з командою взялася допомагати людям з інвалідністю: влаштувала в офісі гуманітарний штаб і збирає гуманітарну допомогу та спеціальні медичні засоби, організовує евакуацію людей з інвалідністю в безпечніші регіони України та за кордон, шукає для них житло й реабілітаційні заклади. Водночас організація відкрила новий напрям роботи – надання індивідуальної та групової психологічної підтримки для тих, хто цього потребує.

ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ «17»

Організацію засновано у 2015 році у Львові. Від 2013-го команда «17» співорганізовує щорічне Свято музики у Львові, коли десятки музикантів виходять на вулиці грати в парках, кафе й музеях. Для слухачів такі концерти безплатні. Від 1982 року схожі фестивалі організують у день літнього сонцестояння – 21 червня – в багатьох містах світу, і Львів серед них.

В останні роки команда фокусується на оцифруванні мистецької спадщини. Так у 2020–2021 роках у співпраці з організацією Halle 6 UG (Німеччина) було представлено проект Pinsel. AR – скульптури Йогана Георгія Пінзеля відсканували, щоб створити їхні точні 3D-моделі, які потім можна надрукувати або

представити у віртуальній реальності. Це дасть можливість одночасно експонувати їх у різних містах і країнах. Також організація розробила «Цифровий архів ЛНГМ» – онлайн-каталог колекції Львівської національної галереї мистецтв імені Б.Г. Возницького, у якому з'явилося понад 1 000 творів живопису, графіки та 3D-моделей скульптур.

Команда працювала над тим, щоб зробити культурні заклади Львова доступнішими. У проєкті «Тактильна екскурсія» за допомогою фотополімерного 3D-друку зробили чотири зменшені моделі туристичних пам'яток – Олеського та Підгорецького замків, Палацу Потоцьких у Львові та Жовківської синагоги.

ДОМ МАЙСТЕР КЛАС

«Дом Майстер Клас» – український приватний культурний центр, заснований у 2008 році. За час роботи організував кілька фестивалів в Україні, Франції та США, багато концертів академічної, джазової й експериментальної музики, лекції та вистави, а також понад 100 виставок і кінопроектів.

Від 2018 року «Дом Майстер Клас» організовує фестиваль високого мистецтва Bouquet Kyiv Stage. Щороку впродовж кількох днів у національному заповіднику

«Софія Київська» відбуваються концерти, перформанси, виставки, екскурсії, кінопокази, дискусії та зустрічі з письменниками. У 2020 році за підтримки House of Europe фестиваль транслювали онлайн та просували його в Україні й за кордоном.

У 2022 році Bouquet відбувся у стриманому форматі воєнного часу: на закритих майданчиках, без візуального мистецтва, але з музикою, кіно, виставками й бесідами.

ПОВІТРЯ ПОЛТАВИ ТА ЦІЛІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ:

**ЯК МОЛОДЬ
СТВОРЮЄ
ЕКОЛОГІЧНІ
ПРОЄКТИ
В УКРАЇНІ**

Полтавський десятикласник Назар Олійник останні кілька років досліджує повітря рідного міста. Разом зі своїм учителем фізики Назар приблизно за рік розробив пристрій для вимірювання рівня забруднення атмосферного повітря. Датчики приладу він розмістив у різних куточках міста. Інформацію з них Назар використовує в науково-дослідній роботі, яка вже перемогла на всеукраїнському конкурсі Малої академії наук та здобула бронзу в American Genius Olympiad. Але Назар і далі працює: його ціль – виявляти основні забруднювачі повітря, які знижують якість життя українців. Спочатку в Полтаві, згодом в області, а далі – в усій країні.

У 2021 році Назар узяв участь у таборі європейської молоді «Назустріч Європі!», де разом із іншими учасниками, поміж іншого, працював із цілями сталого розвитку ООН. Тоді й вирішив остаточно поглиблювати діяльність у цьому напрямі. Назар розповів про свої наукові цілі, вимоги американських вишів, пошук однодумців та взірець у світогляді й діяльності.

ЛАБОРАТОРІЇ, ЯКІ ВРЯТУЮТЬ УКРАЇНЦІВ ВІД ОНКОЛОГІЇ

Моя мрія – щоб у кожному домі був пристрій, який даватиме людям змогу розуміти, наскільки безпечним є зараз повітря в місті: чи варто виходити на вулицю, чи доцільно провітрити кімнату.

Поки що я досліджую повітря лише Полтави – приблизно пів року тому запустив лабораторію, яка виводить на сайт актуальну інформацію про рівень забруднення й основних забруднювачів. Лабораторія складається з шести станцій, які я зробив сам, а з сайтом допоміг друг. Станції відносно недорогі, десь 40 євро за одну, але їх треба дуже багато, щоб поширити проєкт, наприклад, на область.

Мені вже вдалося виявити, а також у своїй роботі «Забруднення атмосферного повітря в Україні»

зафіксувати, що основними забруднювачами в Полтавській області є мікроскопічні тверді частинки РМ, які при диханні залишаються в легенях і спричиняють онкологію. У нас в Україні вони дуже поширені – й це небезпечно. У багатьох країнах Європи та, наприклад, у Китаї, який дуже засмічений викидами, про це всі знають і вживають певних заходів, щоб убезпечити людей, а в нас

поки що не надто замислюють-ся. Хоча екологія нині – одна з найважливіших тем. Глобальне потепління, проблеми з голодом – усе, що пов'язане з цілями сталого розвитку, треба активно розвивати в усіх цивілізованих країнах. Ми маємо рівнятися на те, що зараз намагаються робити ООН і ЮНЕСКО. Наслідувати їх та орієнтуватися на розвинені країни Європи, бо в цих багатьох цілях Україна істотно відстає від них, тому деякі напрями варто було б покращувати.

Знаю, що для нашої країни це дуже важлива історія. Я вже пройшов бізнес-інтенсив зі своїм проектом, здобув нагороду від полтавського міського голови й планую розширювати його далі. Прагну втілити проект у масштабі всієї країни, охопити всі міста й села, щоб допомогти якомога більшій кількості людей. Але в Україні дуже важко знайти інвесторів, тому доводиться шукати їх в інших країнах. Знайти тих, хто захоче вкластися в мій проект, – один із важливих кроків для мене зараз.

ЗНАЙТИ СВОЇХ ЛЮДЕЙ

Багато моїх знайомих і друзів є екоактивістами, але всі вони не зі школи, а з програм і позашкільних заходів. Наприклад, один мій друг із Кременчука серйозно займається біоенергетикою – це особливо важливо зараз, коли нам доведеться поступово відмовлятися від газу й нафти. Те, що є так багато однодумців, які займаються екологією, – дуже

позитивна тенденція. Та щоб сформувалося таке оточення, знадобилося багато зусиль і часу.

Про табір європейської молоді від House of Europe я дізнався від своєї вчительки хімії – й одразу подався. За два тижні в «Артеку» під Києвом у нас були постійні курси з екології з менторами й дебати, пов'язані здебільшого з цілями сталого розвитку, а також байдарки і спортивні змагання з футболу та волейболу. Там я й зустрів багатьох друзів і більше дізнався про можливості, які зараз є для молоді, – раніше не знав, наприклад, про програму Erasmus+, а одразу після табору поїхав на молодіжний обмін до Іспанії, де темою також була

екологія й цілі сталого розвитку. Саме після цього табору мені вдалося написати хорошого листа до організації, бо я вже був ознайомлений із цією темою. Можливо, тому мене й обрали для молодіжного обміну.

У країнах ЄС я бачу свідомих людей – частиною їхньої буденності, наприклад, є перероблення відходів. Думаю, молоді варто це показувати – і для нашого спільного майбутнього, й для людей, зацікавлених у нормальному житті своєї країни. Треба привчати до думки, що екологія залежить від кожного з нас, що кожен здатен змінити багато.

МАТИ ЦІКАВІСТЬ ДО ЖИТТЯ

За кордоном в університетах не хочуть бачити людей, зацікавлених у чомусь одному, – натомість шукають розвинених різнопланово студентів, які багато чим

цікавляться. Екологія – лише одна з тем, які мене захоплюють. Я глибоко займаюся математикою, фізикою та спортом: бальні танці, плавання, дайвінг. У мене чимало хобі, і я ще остаточно не визначився, яку спеціальність оберу, – але планую вступати до американського вишу. Ще роздумую, чи закінчувати 11-й клас в українській школі, чи присвятити навчальний рік підготовці до вступу.

Але після навчання я точно повернуся додому. Програма, за якою вступаю, передбачає, що я п'ять років навчатимусь, а наступні п'ять років працюватиму в Україні. Але я все одно повернувся б.

Мабуть, я хочу стати людиною, яка прагне зробити для інших щось дуже корисне. Для мене особою, на яку я хотів би рівнятися, є Ілон Маск – він прагне змінити нашу планету, зробити її кращою для життя людей, більш екологічною, розумною, сучасною. Думаю, це дуже правильно.

Після повномасштабного вторгнення Назар з родиною евакуювалися за кордон, і робота в його лабораторії призупинилася. Він і далі пише свою роботу за книжками – без датчиків та індикаторів, а також готується вступати в університет. Хлопець багато думає про те, як війна вплине на екологічну ситуацію в Україні та що з цим робити далі. Назар упевнений: коли війна закінчиться, питання екології значно частіше поставатиме на порядку денному.

ДІАНА ДАЮБ

Спеціалістка з нетворкінгу та консультантка з розбудови й управління спільнотами. Громадська діячка, співзасновниця організації SupportUkraineNOW.

Під час навчання на юридичному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка у 2011–2015 роках брала участь у Революції гідності. Тоді й зацікавилась питанням реформування чинної влади відповідно до міжнародних стандартів, а також російсько-українським конфліктом.

У 2021 році за підтримки House of Europe Діана разом із Дар'єю Герасімовою запустили серію подкастів про підприємство «Вийди і зайти нормально». Подкасти виходили у форматі розмов з успішними представниками різних спеціальностей і мали на меті допомогти людям на роздоріжжі визначитися зі своїм професійним шляхом.

У 2022 році Діана стала співзасновницею SupportUkraineNOW –

організації, сформованої на основі всесвітнього ком'юніті Global Shaper, яка займається пошуком ефективних рішень для України під час війни. Це також всеохопний онлайн-посібник для іноземців, які хочуть допомогти з-за кордону. До проекту належать ініціативи у сферах економіки, активізму та гуманітарної підтримки.

Ініціатива громадської організації Global Office, яка об'єднує людей навколо розуміння, що вивчати іноземні мови в Україні необхідно. GoGlobal хоче зробити іноземну мову нормою для кожного українця.

GoGlobal реалізовує проекти в чотирьох напрямках: GoCamp – формат мовних таборів із залученням іноземних волонтерів, Global Government – ініціатива з впровадження іноземної мови в системі державної служби, Go Teaching – підвищення рівня викладання англійської мови в школах, Global Content – PR-активності, спрямовані на популяризацію вивчення іноземних мов в Україні.

У 2022 році GoGlobal спільно з Центром «Розвиток корпоративно-соціальної відповідальності» та експертною платформою Career Hub розробили посібник «Коли світ на межі змін: стратегії адаптації. Психологічна підтримка вчителів та дітей у часи війни». У виданні зібрали практичні поради та інструменти, які допоможуть впоратися зі стресом від війни й адаптуватися до нових умов. Також для вчителів шкіл та учнів старших класів розробили освітньо-мотиваційну програму «Країна взаємно красивих людей». Під час програми експерти ділилися з учасниками знаннями й навичками, необхідними для життя під час війни, а також тими, що допоможуть стати стійкішими до життєвих викликів.

ІГРА, Й НАВЧАННЯ: ЯК ЧЕРЕЗ КВЕСТИ ЗНОХОТИТИ ПІДЛІТКІВ ЧИТАТИ

Як зацікавити школярів і студентів українською літературою? Незалежну проектну менеджерку, а тоді ще працівницю Волинської обласної бібліотеки для юнацтва Мирославу Будчик із Луцька це питання також хвилювало. Тому вона створила проєкт «Гейміфікація: вчимось граючи» – інтерактивні квести на основі книжок. Ми розпитали Мирославу, який вигляд мають ігри на практиці та кому вони найкорисніші.

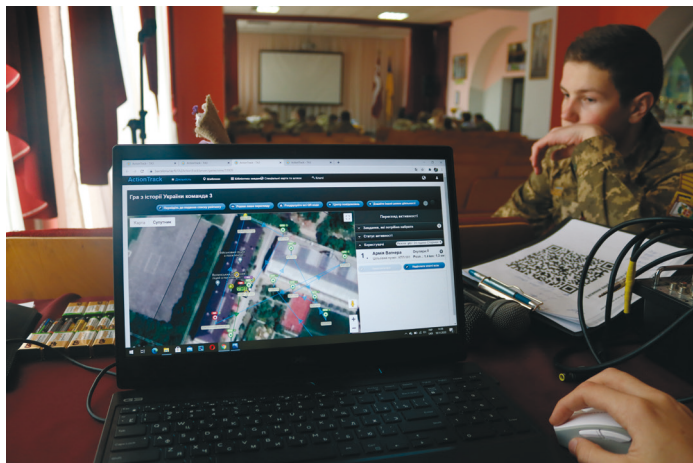

ЯК РОКЕМОН GO, ТІЛЬКИ З ЦІННОСТЯМИ

Програмне забезпечення ActionTrack дає змогу створювати власні мобільні ігри й тематичні прогулянки. Про можливості програми я дізналася давно, тому дуже хотіла здобути практичні навички роботи в застосунку і мріяла створювати інтерактивні квести для молоді. Це справжня знахідка, адже так можна формувати в підлітків певні цінності та заохочувати їх вивчати культуру. Завдяки конкурсу інфраструктурних грантів від House of Europe моя мрія стала реальністю.

Партнер проекту – польська компанія Good Books, ексклюзивний дистриб'ютор ліцензії програми ActionTrack у Польщі. Вони підтримують розвиток читання у країні, зокрема впроваджують інновації та намагаються змінити способи роботи з відвідувачами в закладах культури.

Ідея проекту нова для України, але не нова для Європи. У Польщі та Скандинавії цю технологію застосовують навіть для корпоративного навчання. Квест через програмне забезпечення дає змогу створювати щось на кшталт Pokemon Go, тобто гру з прив'язкою до місцевості й технологією доповненої реальності, в яку учасники грають зі смартфонів через гугл-мапи.

ІДИ, ЗНАЙДИ, ЗРОБИ: З ЧОГО СКЛАДАЄТЬСЯ КВЕСТ

Як це працює? Спочатку гравці завантажують мобільний застосунок ActionTrack у PlayMarket або AppStore. Далі сканують QR-код – вхід у гру. Коли вони вкажуть назву команди, відкриється гугл-мапа з першою локацією, до якої слід рухатися. Учасники отримують завдання за завданням у мобільному додатку й так подорожують містом.

Головною метою квестів є не дістатися фінішу першим, а написати найбільшу кількість правильних відповідей. Також якщо гравець заблукав чи не зорієнтувався, він може скористатися компасом, який показує напрямок руху та відстань. Додаток автоматично

нараховує бали за правильні відповіді й фіксує кілометраж гри. Після виконання завдання знову з'являється мапа з наступною локацією.

Організатор може встановити ліміт часу, за який потрібно дістатися нового місця чи відповісти на запитання, створити «приховане» завдання, змінити радіус локації, стежити за гравцями з комп'ютера, давати фідбеки онлайн і бачити прогрес учасників на мапі, а вони мають змогу писати організатору повідомлення з власних акаунтів.

Завдання можуть бути різними, у форматі аудіо, відео чи фото – наприклад, зробити селфі й одразу надіслати його в додаток. Наведу приклади аудіозавдань з квесту за творчістю Лесі Українки. «Напишіть назву твору про пташку, яку життя навчило та мудрим зробило» – і є підказка в аудіофайлі: цвірінкання

горобчика. Правильна відповідь: «Біда навчить» – казка Лесі Українки про горобця. Або: «Який музичний інструмент поєднує два знакові твори української літератури – "Лісову пісню" Лесі Українки й "Тіні забутих предків" Михайла Коцюбинського?» Відповідь: сопілка, згадка про яку є в обох текстах. Підказкою слугує звук цього інструмента.

ВИЗНАННЯ СЕРЕД ПОКОЛІННЯ Z І «ПРОКАЧУВАННЯ» ДІДЖИТАЛ- НАВИЧОК

Гра стала дуже популярною, ми отримали багато позитивних відгуків. Коли я зробила перший квест і опублікувала анонс у фейсбуку, ніхто не знав, що це таке, тому спочатку охочих було мало. Але згодом почали звертатися

вчителі з місцевих шкіл – просили зробити квест за різними творами зі шкільної програми. Багато учнів казали, що читають книжки заради гри, а вчителі навіть виставляли оцінки за її результатами.

За цією технологією можна також співпрацювати з музеями – розробляти й проводити квести не лише за гугл-мапами, а й у приміщенні. У такому разі гравець отримуватиме завдання, наприклад, знайти щось у кімнаті чи сфотографувати експонат.

Ми прагнули підвищити інтерес до культури й навчання, насамперед до читання, серед людей, яких називаємо поколінням Z. Нам це вдалося: у рамках проекту було створено близько 50 ігор, учасниками яких стали майже 2 000 підлітків.

«Гейміфікація» надихнула мене на нову ідею, яку я також подала на конкурс House of Europe, але

цього разу за програмою грантів на персональні проекти. Я дуже хотіла й далі займатися розробленням та організацією квестів, адже сучасному поколінню навчання дається легше через гру, та й це зараз у тренді.

Разом із Волинською обласною громадською організацією «Перспективи Волині» й уже постійним партнером Good Books ми втілили проект «Інтерактивна культура». Розробили культурно-мистецькі квести в мобільному додатку, провели тренінги з гейміфікації для культурних менеджерів, організували навчальні курси з європейським ментором. А також влаштували міжнародну онлайн-конференцію для працівників музеїв, клубів, бібліотек, музичних і художніх шкіл, учителів і викладачів вишів. Це була хороша нагода «прокачати» діджитал-навички та креативне мислення, підвищити імідж своєї установи й залучити молодь до навчання.

Мирослава й далі працює у сфері культури в Луцьку, тепер уже як керівниця проектного відділу організації «Перспективи Волині». Після широкомасштабного вторгнення Росії вона з колегами сфокусувалася на допомозі внутрішнім переселенцям і займається арттерапією з дітьми у трьох напрямках: театральному, книжковому та квестовому. Це патріотичні перформанси, заняття з акторської майстерності, лялькові вистави та вуличний театр за мотивами українських народних казок, зустрічі з письменниками й поетичні читання, а також організація квестів на тему історії та мистецтва. Мирослава планує й далі співпрацювати з компанією Good Books, щоб прищеплювати молоді культурні цінності.

КСІ ПРОСТІР

Ksi Prostir – це відкрита художня майстерня, галерея для молодих митців і міждисциплінарний хаб для культурно-освітніх та експериментальних заходів у Дніпрі.

Місце діє за принципом мейкерспейсу, поєднуючи класичні

мистецькі практики з інженерними рішеннями. Тут можна працювати у спільному робочому просторі та скористатися доступними інструментами. Команда курує артпроекти, організовує виставки молодих художників, лекції, презентації, хакатони, воркшопи, конференції. У фокусі – актуальне молоде неklasичне візуальне мистецтво, кіно та анімація, міждисциплінарні проекти.

У 2021 році за підтримки House of Europe організація провела резиденцію для художників з Дніпропетровської області, під час якої учасники на практиці вивчали нові техніки для роботи у відкритій майстерні: опанували роботу з деревом, металом, 3D-друком і моделюванням та програмованою електронікою Arduino. Фінальним етапом міждисциплінарної артлабораторії стала виставка.

У 2022 році Ksi Prostir запустили мистецько-соціальний проєкт ARTRYNOK – куровану онлайн-платформу, на якій можна розмістити й купити роботи українських митців на тему спротиву у війні проти Росії. Половину прибутку від продажу отримують автори, половину передадуть у певні благодійні фонди.

КУЛЬТУРНО-ВИДАВНИЧИЙ ПРОЄКТ «ЧИТОМО»

Громадська організація та незалежне медіа, що розповідає про книжку в усіх її виявах, а також пропагує осмислене читання як інструмент для самоосвіти й реалізації. «Читомо» пропонує аналітику й ексклюзивні матеріали, експерименти та інновації. Редакція рекомендує до читання книжки, а також оповідає про видавців, авторів, ілюстраторів і створює власні спецпроекти.

«Читомо» почалося як студентська бакалаврська робота у 2009 році, а як громадська організація працює від 2017-го. Засновниці проекту – Оксана Хмельовська та Ірина Батуревич.

У 2020 році завдяки підтримці House of Europe «Читомо» закупило обладнання для виготовлення фото- й відеоконтенту. Разом з Українською бібліотечною асоціацією зробило проект «Твори культуру: бібліотечні інноваційні послуги»: 32 бібліотекарі з України та Білорусі пройшли навчання з данськими й українськими тренерами та впровадили у своїх бібліотеках певну інновацію для розвитку креативних індустрій.

Нині «Читомо» й далі працює та поширює інформацію про українську культуру та вплив на неї російського вторгнення.

ЛЮДСЬКИЙ ФАКТОР:

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРО ТЕ, ЯК ЦИФРОВІ МЕДІА НЕПОМІТНО ЗМІНЮЮТЬ НАШУ ПОВЕДІНКУ

Supermova – це дослідження сучасних медіа. Авторка проекту, журналістка та художниця Валерія Мальченко, намагається задокументувати, як ми змінюємося через соцмережі, комп'ютерні ігри, віртуальні світи й інші інтерактивні цифрові платформи. Куди ведуть нас інтерфейси? Як інакше грати в ігри? Як популярність онлайн стає важливою всюди? На ці три запитання вже відповідають в освітніх відео, які Валерія створила разом зі своєю командою та експертами. Говоримо з нею про media studies та майбутнє проекту.

УВАГА ДО МЕДІА ТА СПРОТИВ МАНІПУЛЯЦІЯМ

За освітою я журналістка, працюю у цій сфері останні 10 років. Здебільшого була кореспонденткою в новинах, потім редакторкою. Згодом з'явилося бажання спеціалізуватися в темі, яку я рідко зустрічаю в Україні, – ефекти так званих медіа, що розвиваються (emerging media): соціальні мережі, віртуальні світи й комп'ютерні ігри. Мене цікавить, як вони впливають на людські взаємодії. Зазвичай в Україні ці теми висвітлюють з погляду виробництва контенту або менеджменту. А мені хотілося оприявнити людський фактор.

Також від 2016 року я займаюся художньою практикою – разом з Олександром Ганцом ми створили художню групу fantastic little splash. У своїх роботах часто говоримо про медіавпливи, тож я дедалі більше прагнула створити проєкт на перетині своїх зацікавлень. Щоб це була й журналістика, і дослідження, і творча робота з використанням відео. Можливо, це своєрідна дослідницька журналістика з посиланнями на академічні джерела, але я намагалася говорити простою мовою та за допомогою художніх засобів. Так народилася Supermova.

Це був дуже приватний інтерес, який довго формувався. Можливо, він з'явився внаслідок моєї

тривалої роботи на телебаченні, де я працювала до 2014–2015 років, тобто до Майдану та вторгнення Росії. Тоді я була спеціальною кореспонденткою на національному телеканалі в Дніпропетровській області. Ми іноді їздили в «сірі зони», де я бачила результати інформаційної війни й багато думала про вплив моєї роботи й роботи колег. Кажу зараз не лише про тих журналістів, які транслювали проросійські меседжі. Я постійно запитувала себе: чи не є це насправді мобілізацією людей, а не журналістською роботою? Де проходить межа між пропагандою й контрпропагандою?

До того часу мені здавалося, що люди мають бачити, як, наприклад, з'являється емоційне зараження та як воно працює, і що вони обізнані з медійними ефектами. Але швидко стало зрозуміло, що далеко не всі можуть відчувати на собі ці впливи, більшість із нас потребує підказок. І це не лише українська проблема, вона

глобальна. Так я почала про це говорити в галузі традиційних медіа як регіональна представниця Інституту масової інформації. Ми моніторимо онлайн-ресурси й телебачення, перевіряємо їх щодо маніпуляцій і пропаганди. Але думаю, що нині мало досліджують роботу соціальних мереж та інших цифрових медіа. Тому саме про них вирішила говорити в проєкті Supermova.

Коли я писала заявку на гранти на персональні проєкти від House of Europe, то зокрема відштовхувалася й від нідерландського Інституту мережевих культур (The Institute of Network Cultures). Його започаткував Гірт Ловінк, нідерландський інтернет-критик і медіатеоретик. Ця організація робить власний контент і дослідження, а також організовує освітні заходи. Мені здавалося, що в Україні цього дуже не вистачає. До речі, згодом Гірт став спікером нашого проєкту. Це дуже класно, адже я

писала заявку, орієнтуючись саме на започаткований ним інститут, і згодом отримала його коментар для першого випуску Supermova. Одна маленька мрія здійснилася.

Питання про вплив соціальних мереж дуже актуальне для України, особливо якщо брати до уваги результати президентських і парламентських виборів 2019–2020 років. Серед іншого, тоді активно розповсюдився політейнмент, зокрема в кампанії Зеленського було дуже багато lifestyle-контенту для політичної агітації в інстаграмі, що істотно вплинуло на виборців. Однак, окрім дослідження Internews Ukraine, про цей вплив в українському медіапросторі більше нічого немає.

Дослідження сучасних медіа англійською називають media studies. В Україні ця галузь розвивається поки що повільно. Чим займаються media studies? В ЄС та США нині багато говорять

про інфраструктурний поворот, активно досліджують програмне забезпечення, інтерфейси, інфраструктури цифрових просторів, користувацькі можливості та критичні підходи. Ми постійно постаємо перед цим, адже дедалі більше спілкуємося онлайн. Але український простір має і свої особливості, певну гібридність: соціальні мережі від 2019 року є основним джерелом новин для населення, згідно з дослідженням Internews Ukraine, проте на другому місці з великим відсотком досі залишається телебачення. Це накладає певні особливості на традиційні медійні впливи.

ПРО СОЦМЕРЕЖІ ЧЕРЕЗ СОЦМЕРЕЖІ

Наша аудиторія молода: є підписники, яким по 13 років, а максимальний вік – до 30. Тобто це люди, які користуються додатками постійно й легко, майже щодня вивчають нове програмне забезпечення. Часто це дизайнери,

3D-художники й інші працівники креативної індустрії. Для мене стало відкриттям, що саме ті, хто найчастіше працює з цими медіа, знаходять для себе щось нове в Supermova, пишуть, що зважають на певні ефекти саме завдяки нашій роботі.

Відео на ютубі – максимально спрощена форма для передачі нашої інформації. У них доволі стисло йдеться про основну тему. Але паралельно з відео в інстаграмі, телеграмі та фейсбуку виходять додаткові текстові матеріали, що детальніше розкривають тему: у словнику, списках для читання, описі окремих особливостей, практиках тощо. Я бачу, як люди зберігають собі наші дописи, щоб ретельніше перечитати їх пізніше. Це приємно, бо саме такої відкладеної взаємодії й хотілося для цього проекту. В ютубі переглядів небагато, однак є хороша конверсія. Це все ж нішевий проект, у нього не може бути великої аудиторії. Але мені подобаються маленькі аудиторії, у них більше щирості та взаєморозуміння.

Можливо, варто ще поекспериментувати й випробувати різні формати. Я, наприклад, жодного разу не писала для Supermova великі тексти, а зараз думаю, що є сенс написати один-два на якусь дуже конкретну українську тему.

У різний час до проекту було залучено 10–15 людей. Команду ми збирали саме для продакшну відео: графічного дизайнера, який розробив стиль; кількох людей, які займалися монтажем і спецефектами; SMM-ницю. Окремо запросили шістьох експертів – по трое українських і європейських, – які коментували різні теми. Я готувала запитання, брала в експертів інтерв'ю, шукала інформацію та писала сценарії, а також менеджерка весь проєкт. Мені особливо подобається наш дизайн від Дмитра Горенюка. Ми швидко одне одного зрозуміли й усе, що він запропонував, пішло в роботу.

ПІДХІД – МІЖ АКАДЕМІЄЮ ТА МАСОВІСТЮ

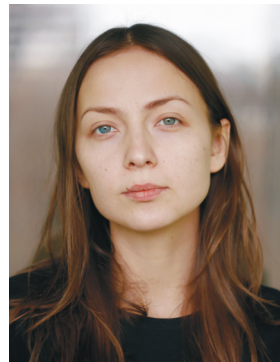
Хочеться, щоб Supermova виросла у щось більше. Ми вже зареєстрували громадську організацію. Але я досі намагаюся зрозуміти, яку мову й формати підібрати для

проєкту. Адже мені здається, що для академічної галузі такий проєкт – це спрощення, а для широкої аудиторії він надто складний. Тому експерименти тривають.

Плани Supermova та мої особисті переплетені. Зараз я шукаю програми, що дали б мені змогу здобути додаткову освіту або стажування в напрямі media studies. Думаю, що коли ти налагоджуєш зв'язки, то починаєш бачити більше нових форматів. Також намагаюся зрозуміти, чи є можливість розвивати Supermova як організацію, що займається освітніми заходами. Загалом хочеться залучити якомога більше людей із різних сфер: художників, дослідників, журналістів. Планів багато, потрібно визначитися, з чого саме починати.

Валерія виїхала з Дніпра до Ужгорода, навчається онлайн і працює в компанії Molfar, що за допомогою технології OSINT (open source intelligence, розвідка на основі відкритих джерел) займається військовими розслідуваннями, фактчекінгом, пошуком інформації та аналітикою.

Проект Supermova й далі поповнюється контентом за принципом «говорити не часто, а змістовно». З початку повномасштабного вторгнення Валерія написала есе про колективне переживання війни, зокрема про його цифровий вимір. Текст також опублікували журнал нідерландського Інституту мережових культур та Альянс міжнародних продакшн-компаній – асоціація найважливіших установ Німеччини у сфері сучасного візуального й перформативного мистецтва. Валерія брала участь у панельній дискусії Ейндговенського технологічного університету, присвяченій російській пропаганді. Нині вона досліджує вплив соцмереж на наше бачення війни.

ОЛЕКСАНДР ПРОКОПЕНКО

Продюсер, проєктний менеджер у сфері кіно, спеціаліст із пошуку та найму режисерів і операторів в ESSE Production House.

У 2014–2022 роках працював у Довженко-Центрі, де керував відділом промоції та дистрибуції, був менеджером міжнародних проєктів. Налагодив роботу та вкомплектував відділ, що дає Довженко-Центру змогу продавати по всьому світу ліцензії на медіаконтент і книжки. Один із його проєктів – «Українська Нова Хвиля» – щорічно презентував у всеукраїнському кінопрокаті найкращі короткометражні дебютні роботи молодих українських режисерів.

Довженко-Центр – державний кіноархів, який крім збереження, популяризації, дослідження та поширення українського кіно, активно займається культурною діяльністю, зокрема розвиває Музей кіно, медіатеку та власне видавництво, організовує кінопокази й інші події.

КАТЕРИНА САД

Авторка й ілюстраторка дитячих книжок-картинок.

Закінчила Одеське художнє училище ім. Грекова та Львівську національну академію мистецтв. Учасниця стипендіальної програми Gaude Polonia від Міністерства культури та національної спадщини Республіки Польща.

У 2018 році створила першу книжку-картинку «Ідея на мільйон» (Видавництво Старого Лева). Видання увійшло до шкільної програми учнів другого класу. Нині книжка вийшла друком у восьми країнах світу: Італії, Франції, Швейцарії, Малайзії, Китаї, Південній Кореї, Ірані та Вірменії.

У 2022 році «Ідея на мільйон» стала частиною некомерційного проекту Better Time Stories під патронатом першої леді України та нідерландської королеви. У проєкті видадуть п'ять книжок в українсько-нідерландській та українсько-німецькій версіях, створять відповідні аудіокнижки і роздадуть їх дітям біженців і тимчасово переміщених осіб у Європі.

ВИКРИТТЯ РОСІЙСЬКИХ БОТІВ І ФАЛЬСИ- ФІКАЦІЙ ВИБОРІВ: ЯК І НАВІЩО УКРАЇНСЬКИМ ЖУРНАЛІСТАМ НАВЧАТИСЯ ПРАЦЮВАТИ ЗІ ШТУЧНИМ ІНТЕЛЕКТОМ

Андрій Яницький,
журналіст, автор програми
на «Еспресо TV», організатор курсів
у Київській школі економіки

Журналіст Андрій Яницький у професії вже 15 років. Нині він є автором програми про економіку на телеканалі «Еспресо TV» та організатором курсів для журналістів у Київській школі економіки. Андрій ретельно відстежує розвиток іноземних медіа, а також різні тренди й новітні технології. Найбільше його цікавить розвиток штучного інтелекту (ШІ). Журналіст певен: за грамотного використання алгоритми значно полегшують роботу медійників і розширюють їхні можливості створювати матеріали та проекти.

Професор Лондонської школи економіки Чарлі Беккет – один із провідних фахівців у цій царині. Андрій Яницький давно мав ідею привезти його до України й організувати освітній захід для журналістів на тему штучного інтелекту. За підтримки House of Europe цю ідею наразі вдалося втілити – щоправда, через карантинні обмеження – в онлайн-режимі. Андрій розповів нам, що з цього вийшло та чому варто лупати цю скелю далі.

вашу поведінку й радить вам нові фільми. Іноді навіть на ваші скарги на якійсь гарячій лінії вам відповідає робот, який розмовляє з вами, аналізуючи ваші фрази. Такого дуже багато навколо, і з кожним роком ставатиме дедалі більше. Питання в тому, чи можуть медіа правильно це використовувати.

Що можуть перейняти наші медійники з досвіду західних колег?

Наприклад, швидко розпізнавати фейки – вже є застосунки, які можна встановити у браузер, щоб вони маркували фейкову інформацію. Також у західних медіа часто використовують інтелект, який допомагає формувати стрічку новин на головній сторінці, виходячи з інтересів кожного користувача. У Швеції експериментують із роботами, які пишуть спортивні новини, – вони мають доступ до даних футбольних асоціацій і, як тільки з'являються результати матчів, вставляють їх у шаблон новини. Є прогресивніші технології, які надсилають електронною поштою запит на цитату тренера збірної, що виграла. Звісно, іноді вони помиляються – наприклад, робот не помітить одруківки – 100:0 замість 1:0. Також він іноді не розуміє, що люди бувають із однаковими іменами та прізвищами, і ілюструє новини фотографією іншої людини. На заході з цим були скандали, зокрема расові, коли робот дискримінував темношкіру жінку.

Думаю, Україна може бути тією країною, де штучний інтелект активно розвиватимуть, – у нас для цього є дуже розумні люди, спроможні навчити ці нейромережі правильно все аналізувати.

У чому полягав задум вашого заходу?

Мені було дуже цікаво запросити Чарлі Беккета в Україну – ми маємо

Навіщо українським журналістам вивчати штучний інтелект?

Я давно цікавлюся цією темою й постійно моніторю іноземні медіа. Це дуже великий напрям для досліджень і практичних впроваджень у західних медіа. Для нашої країни це важлива історія, і в нас є люди, які цим займаються: є стартап Grammarly, є ТЕКСТИ, у «Детектор медіа» деякі журналісти за допомогою ШІ досліджують, наскільки в матеріалах дотримуються журналістських стандартів. Є інженер великих обсягів даних Анатолій Шара, який з друзями дослідив коментаторів провідних німецьких медіа і виявив серед них 70 % ботів і російської пропаганди. І це вдалося довести цифрами. ШІ – це величезні перспективи, тому нам варто якнайшвидше впроваджувати такі технології й популяризувати напрям серед наших медійників.

Ми вже використовуємо надбання розвитку штучного інтелекту. Наприклад, на його технологіях працюють навігатори в наших машинах – аналізують багато даних і на їх основі підказують, як легше дістатися точки призначення. Коли ви на Netflix дивитеся фільми і ставите вподобайки, саме штучний інтелект аналізує

спільних знайомих у Лондонській школі економіки й почали цю комунікацію вже давно, але карантинні обмеження не давали такої можливості. Та він усе одно погодився і сказав, що якщо ми матимемо якусь подію, готовий виступити безплатно, бо горить цією темою.

Проте це була одна з тих ідей, які ти не можеш реалізувати на своїй основній роботі, бо немає фінансування, політичної волі керівництва або вона просто не вписується в наші стратегії розвитку. Підтримка House of Europe допомогла розв'язати цю проблему, зокрема, знайти ресурс на оренду студії, оплату роботи перекладача-синхроніста та інші моменти.

Якою зрештою була реалізація проекту?

Мені хотілося залучити українських фахівців, які виступили б «на розігріві» у спікера й розповіли би про свій досвід використання штучного інтелекту та результати, яких їм вдалося досягти. Тому ми запросили ТЕКСТИ, які є нашими локальними зірками й до того ж вигравали міжнародні нагороди. Також долучили викладача Українського католицького університету Олексія Молчановського, який спеціалізується на даних, і команду подкасту «Проект інтелект» журналу «Куншт». Так у нас зібралася фактично мініконференція на чотири години, і за кращих умов можна було б зробити її офлайн, запросити гостей і орендувати залу, але ми вирішили не ризикувати й зробили онлайн-подію з трансляцією, щоб охопити більшу аудиторію, транскрибували виступи в текст і опублікували на «Детектор медіа».

Чи задоволені ви кінцевим результатом?

Звісно, хотілося, щоб ця подія мала більший розголос. Можливо, треба

було передбачити більше грошей на рекламу і промо – ми набрали близько тисячі переглядів. Водночас це дуже вузька тематика – далеко не кожного журналіста цікавить тема штучного інтелекту в медіа.

Та для першого кроку все окей. Можливо, ми зможемо зробити це знову. Планую розвивати тему й далі.

Як саме?

Я хотів вивчати з журналістами у школі економіки якісь основи штучного інтелекту. Звісно, щоб створити певну програму, що допомагатиме в роботі, треба мати навички програмування. Але щоб використовувати вже готові програми, не треба особливих знань. Так само в медіа вже з'являються інструменти, які допомагають вам аналізувати. Наприклад, у вас є десять тисяч документів про кримінальну справу й вам треба знайти всі моменти, у яких згадано ніж. Вручну це робити дуже довго, а ШІ виконає все швидко. Також можна шукати суперечності в результатах виборів різних виборчих дільниць чи в результатах ЗНО у школах – і так виявляти фальсифікації. Те саме з результатами спортивних змагань. Для цього треба просто вміти його налаштувати, цього треба вчитися.

Щодо нашого заходу, то хотілося б проводити його щорічно й закріпити за собою цю тематику. Також було б добре зробити якесь дослідження на цю тему або організувати переклад українського дослідження, яке може зацікавити журналістів на заході. Щодо мене, то хотів би розвивати власний ютуб-канал – я роблю там інтерв'ю на чистому ентузіазмі, але вони непрофесійні з технічної точки зору, тому в планах маю знайти ресурс на технічну підтримку.

Після початку повномасштабної війни Андрій вивіз сім'ю до ЄС, а сам із телеканалом «Еспресо» переїхав до Львова й далі веде щоденну економічну програму. Журналіст був змушений призупинити всі неприбуткові проєкти, зокрема і свій ютуб-канал, проте планує повернутися до них за першої нагоди. Як і раніше, працює в Київській школі економіки. Водночас, уже після 24 лютого розпочав співпрацю з британською організацією Institute for War and Peace Reporting, щоб доносити світу правду про російську війну проти України, а також став представником швейцарської недержавної організації Press Emblem Campaign, яка збирає дані про ситуацію зі свободою слова.

PPV KNOWLEDGE NETWORKS

Компанія від 2008 року працює у Львові, але має широку географію проєктів, базованих на креативності, сталості, інноваціях, фінансуванні та міжсекторній взаємодії. Стратегічні напрями PPV Knowledge Networks – розвиток малого й середнього бізнесу, а також місцевий економічний та інституційний розвиток. Агенція надає послуги проєктного й програмного менеджменту, бізнес-консалтингу, аналітики для бізнесу й організацій тощо.

У портфолію PPV Knowledge Networks – навчальна програма з фінансового управління та дослідження потреб креативних індустрій «Фінанси креативу», Creative Enterprise, Creative Spark, розробка стратегії розвитку Львівської національної академії мистецтв та Благодійного фонду випускників «Друзі ЛНАМ», інституційний дизайн Фонду культури Львова, стратегія Українського культурного фонду тощо. PPV Knowledge Networks є Центром

інформаційної підтримки бізнесу у Львові та членом European Creative Business Network.

У 2022 році команда PPV Knowledge Networks перезапустила платформу свідомої підтримки культури YoKu. Платформа дає глядачам змогу підтримувати улюблені фестивалі, театри, галереї та творчі ініціативи, а креаторам – здобути фінансову підтримку від прихильників і друзів.

Після 24 лютого 2022 року всі проєкти було призупинено, та вже за шість місяців команда відновила портфолію – реалізувала проєкт із діагностики потреб малого бізнесу. У квітні PPV Knowledge Networks запустила масштабний трирічний проєкт «Нова економіка Івано-Франківська – підтримка нових кластерів інноваційної економічної діяльності в Івано-Франківську», який фінансує ЄС. А вже влітку експерти PPV Knowledge Networks розробили Стратегію розвитку культури Рівного.

ІГОР АРБАТОВ

Операційний директор і співзасновник фонду Future Development Agency (FDA), що належить до Мережі Глобального Договору ООН в Україні. Future Development Agency – це проєктний офіс соціальних змін, створений у 2015 році для впровадження соціальних інновацій, IT-технологій, сучасних методів роботи та інструментів у соціальній сфері.

Ігор має багаторічний досвід фінансового менеджменту й аудиту проєктів з підтримки вразливих груп населення в Україні. Учасник робочої групи з «Розвитку законодавства у галузі соціального підприємництва» в рамках проєкту Координатора проєктів ОБСЄ в Україні. Ментор і консультант команд у проєктах Open Data Challenge (2018–2020), Enactus Україна, AIESEC

in Ukraine, Акселератор зі соціального підприємництва SELab (2018–2020), Start-up Fest (2019).

Був координатором грантів зі створення нових робочих місць для внутрішньо переміщених осіб у проєкті UNDP Ukraine / ПРООН в Україні «Швидке реагування на соціально-економічні проблеми ВПО в Україні», обіймав посаду менеджера проєкту «Розширення підтримки ВПО у пошуку роботи» USAID Україна. Працював фінансовим фахівцем у команді підтримки недержавних організацій у проєктах за фінансової підтримки Глобального Фонду (GFATM), CDC та інших.

Має досвід роботи на державній службі, у стратегічному плануванні та формуванні бюджету держустанов, помічник-консультант нардепа Верховної Ради.

ЖІНОЧЕ КОДО:

СТВОРИТИ ПРОСТІР, ДЕ КОМФОРТНО БУТИ СОБОЮ

Creative Women Space – перший в Україні жіночий креативний простір, який заснували п'ятеро жінок. Він став місцем для зустрічей, нетворкінгу, нових ідей і взаємної підтримки для жінок. Справи йшли добре, але пандемія COVID-19 змусила простір зачинити свої двері. Одна з засновниць місця, письменниця Слава Світова, стверджує, що не назавжди. Поки що ініціативу переформатували під інші проекти. Чи залишається взаємопідтримка, коли зникає безпечний простір? І чому так важливо побороти синдром самозванця? Розповідає Слава Світова.

ДО ЧОГО ПРИВОДЯТЬ РОЗМОВИ НА КУХНІ

Я люблю казати, що все почалося із зустрічей чотирьох жінок на кухні. Є такий формат взаємодії, який називається «жіноче коло» – це ефективний інструмент, про який пише Шеріл Сендберг у книжці «Включайся: жінки, робота й воля вести за собою». Ми прочитали її, надихнулися й вирішили вчотирьох започаткувати маленьке жіноче коло. І коли я кажу «ми», то не маю на увазі подруг – спершу ми були лише жінками зі спільною знайомою. Але ми почали регулярно зустрічатися – щотижня впродовж року – й ділитися своїми страхами, мріями, сумнівами. Кожна на той час проживала власну кризу: хтось пішов з роботи, де пропрацював 12 років; хтось шукав нову й довго не міг знайти; хтось переживав завершення стосунків; хтось смертельну хворобу рідної людини. Так ми пробули разом рік і побачили, як сильно діє підтримка жінок. Кожна з нас за цей час дуже сильно виросла. Ми почали запускати особисті проекти, на які раніше ніяк не наважувалися.

Думаю, коли жінкам кажуть: «Ти відстій! Що це ти надумала творити?», ми в це дуже легко віримо. А коли нам кажуть: «Ти талановита! Тобі все вдасться! Ти крута!», то це звучить неправильно. Ми

переконалися, що підтримка жінок, коли вони об'єднуються, насправді багато важить. За рік часу разом, побачивши одна одну, наші сильні сторони та компетенції, ми зрозуміли, що могли б створити щось вартісне. Нам захотілося винести цей формат жіночого кола з кухні в центр міста. Не було сумнівів, що ми робитимемо саме це.

Далі була класика жанру: є велика мрія – немає грошей. Але ця класика дуже круто рухає ідею вперед. Тож ми почали шукати приміщення, дістали всі свої заощадження, хтось позичив у свекрухи, хтось заклав останню зарплату. У нас була сума близько п'яти тисяч доларів – і ми зуміли підписати контракт на два роки та внести заставу й оплатити перший місяць оренди. Так, керуючись відвагою й багато не роздумуючи, ми підписали договір на космічну суму та почали дуже активно працювати.

МІСІЯ – МІСЦЕ ДЛЯ МРІЙ

Ми працювали з думкою про важливу соціальну місію – створити простір, у якому жінки не боятимуться втілювати власні мрії. А також хотіли допомогати жінкам розвиватися у творчості й бізнесі, тож почали шукати способи, як можемо навчитися. Заручилися підтримкою спільноти, купили власним коштом меблі, наші друзі

допомогли нам їх зібрати, якась жінка подарувала піаніно. І все закрутилось.

Невдовзі після того, як ми відчинили двері нашого простору, вже окреслили для себе чотири види цільової аудиторії: жінки-фрілансерки, яким бракує спілкування; жінки мистецьких професій; мами в декретних відпустках; жінки, які переживають кризу та потребують радикальних змін.

Ми з'явилися на мапі міста для громадських організацій, для ЛГБТ+ спільнот, для феміністичних організацій, благодійних фондів, консульств, посольств. Зрештою, лише через три місяці після відкриття в нас організувала пресконференцію міністерка Канади з міжнародного розвитку франкофонії Марі-Клод Бібо – і це вражало. Бо свідчило, що

ми зробили щось дуже важливе й поцілили в потребу. Цей простір був потрібен багатьом, і найцінніше за два роки його існування те, що ми часто чули від людей: «У вас комфортно бути собою».

Двері простору було відчинено від квітня 2018 року до березня 2020-го. За цей час ми підтримали понад 60 різних жіночих ініціатив та організацій, яким надали приміщення pro bono впродовж 246 годин, що в еквіваленті становить суму в розмірі понад 120 тисяч гривень. Ми провели понад 300 різноманітних івентів для підвищення потенціалу понад 15 тисяч жінок. У спейсі всі ці два роки працювали на волонтерських засадах, тобто без зарплат. Потім дозволили собі мати менеджерку з простору і прибиральницю, яка тримала простір у чистоті.

Щойно ми пішли на злітну смугу, почалася пандемія COVID-19 і всеукраїнський локдаун, які підштовхнули нас до дуже непростого й болісного рішення. Ми зрозуміли, що не зможемо взяти на себе фінансові зобов'язання щодо оренди на наступні два роки, бо не матимемо звідки виплачувати ці гроші. З боєм у серці довелося зачинити двері, вивезти меблі й оголосити, що фізично, на жаль, простір більше не функціонує. Це була досить драматична новина не тільки для нас, співзасновниць, а й для нашої спільноти. Люди й досі пишуть на сторінку проєкту й запитують, чи вільно в нас, чи можна забронювати приміщення, чи можна організувати захід.

Я сподіваюся, що коли все стабілізується, Creative Women Space 2.0

як фенікс відродиться та з'явиться в іншому креативному форматі. А наразі ми існуємо в онлайн-форматі та з двома проектами: кейтерингові послуги Creative Women Food і Creative Women Publishing – видавництво, засноване жінками для жінок. Ми розширили команду та змінили вектор руху: нам важливо, щоб жіночі голоси звучали.

НЕТВОРКІНГ ЗАМІСТЬ ВІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ

Коли виникла ідея створити разом проєкт, ми не мали конкретних знань. Наприклад, як налагоджувати соціальне підприємство й за якою бізнес-моделлю. Тоді вирішили, що не хочемо бути «грантожерами». Тому намагалися щодня налагоджувати таку

бізнес-модель, яка приносила б кошти на підтримання простору й давала нам змогу втілювати якісь точкові проєкти.

Команда пройшла навчання в акселераторі для соціальних підприємств, а також крутий тренінг і консультації з менторами. Весь цей час ми шукали можливостей – насамперед було цікаво подивитися на міжнародний досвід, чи є схожі проєкти феміністичного спрямування за кордоном. Мене понад усе цікавив нетворкінг – можливість міжнародної співпраці й запозичення форматів взаємодії.

Коли House of Europe обрали мене учасницею навчальної подорожі для соціальних підприємців у Латвію, я хотіла саме налагодити контакти. Що для мене було

цінним? Pozнайомитися з іншими українськими соціальними підприємцями. Пізніше ми обговорювали з учасниками, що якось дивно не бачимо одне одного в Україні. Можливо, постає питання спільноти соціальних підприємців. Бо є феміністичні бізнеси та бізнеси, засновані жінками, є бізнеси для людей з інвалідністю й засновані ветеранками. Усе це класно класифікувати та зрозуміти, хто ці люди і як із ними можна співпрацювати. Я познайомилася з багатьма крутими особистостями, і ми й досі в хорошому контакті.

У Латвії мене найбільше вразив реабілітаційний центр у маленькому містечку на узбережжі моря. Його заснували троє жінок. Коли ми з ними познайомились, я запитала, чи буває в них «синдром самозванки». Як на мене, то реабілітаційний центр мав би

заснувати якийсь лікар із коласальним досвідом, який знає, як нагодити всі процеси. Але центр постав із бажання покращити здоров'я своєї дитини, адже одна зі співзасновниць – мама дитини з інвалідністю. Дві інші співзасновниці – її подруги, одна з них юристка. Я дивилася на цих жінок із захватом, вони стали прикладом того, як щире бажання може покращувати середовище. І річ не в освіті чи досвіді, а в готовності взаємодіяти. Тобто не сидіти з калькулятором і нескінченно планувати, а створювати, вчитися на власних помилках і шукати менторів. Мене це неймовірно надихнуло. Здається, що люди, з якими ми познайомились у Латвії, ніколи не здаються.

Цей досвід допоміг нам не втратити себе як команду. Бо за будь-яким проектом перебувають лю-

ди, і мені було дуже важливо їх зберегти. Коли ми втратили простір, то змогли реабілітуватися й запустити дещо нове. Таким перезапуском стало видавництво, яке тримається на тих самих цінностях, але в новому форматі.

У мене є два спостереження. Найлегше, звісно, даються контакти зі схожими проектами. Мені важливо було глянути на бізнеси, створені жінками. Які це бізнеси і як їх реалізовано, як жінки взаємодіють та співпрацюють. Нам було легко спілкуватися, хоча, здавалось, ініціативи кардинально відрізняються від Creative Women Space. Наприклад, найперші, до кого ми завітали, – це радіо й водночас лінія підтримки. Проект залучає до роботи людей з інвалідністю,

які відповідають на дзвінки. Скільки душевних історій ми почули... Я радила б дивитися не тільки на проекти, схожі на ваш, а звертати увагу й на всі інші – це допомагає позбутися стереотипного мислення та генерувати нові ідеї.

Ми їдемо за кордон, щоб вилізти зі своєї бульбашки, подивитись, як працюють інші люди, й зустріти погляди, які іноді не збігаються з нашими. Нерідко це звірка компасів, щоб переконатися, що ти все робиш правильно. А іноді, навпаки, можливість відкрити очі – мовляв, і так можна було! Взаємодія зі світом – дуже цінне вміння.

Слава разом з донькою залишилась у Києві – вона лише ненадовго виїжджала до Румунії на письменницьку резиденцію Şotron. Команда Creative Women Publishing, розкидана по різних країнах, і далі розвиває видавництво. З друку вийшла книжка про менструацію та жіночий досвід у радянську епоху «Хрестик, або Дуже кривава книжка», готується видання «Про що він мовчить», яке чесно розповідає про те, як це бути чоловіком. Її доповнили актуальними історіями з війни. Creative Women Space і далі існує як бренд і віртуальний проект, щоб знову фізично з'явитися на мапі Києва, коли Україна переможе у війні.

ВІКТОРІЯ КУЛАКОВА

Бізнес-тренерка, сертифікована тренерка з соціального підприємництва, майстер-фасилітатор програми Активні громадяни Британської Ради, проектна менеджерка Агенції регіонального розвитку Таврійського об'єднання територіальних громад. Експертка з розроблення візуальних комунікацій, брендингу, стратегічного маркетингу й методик побудови іміджу компанії та продукту. Власниця дизайн-студії Victory House. Співзасновниця магазину й соціального підприємства Це Крафт, а також голова однойменного благодійного фонду.

Це Крафт створено у 2020 році на Херсонщині, щоб допомагати людям із малих громад розвиватися в креативних індустріях. У магазині можна придбати речі й продукти від місцевих виробників, які виготовлено за традиційними технологіями або які переосмислюють їх на сучасний лад. Проект надає консультації та фінансову допомогу стартапам і підприємцям. За підтримки House of Europe Вікторія отримувала консультації та вивчала досвід соціального підприємництва від організацій з Великої Британії, Німеччини й Сербії. У червні 2022 року фізичний магазин Це Крафт переїхав із Херсонщини в Умань.

НАТАЛІЯ ЧЕРНІЙ

Співзасновниця Центру для учасників АТО та їхніх сімей «Бандерівський схрон» на Прикарпатті, який займається психосоціальною адаптацією ветеранів російсько-української війни.

За освітою – архітекторка-художниця. Десять років працювала в галузі архітектури, зокрема реставрації, паралельно займалася живописом, ремеслами, волонтерством. Брала активну участь у подіях Революції гідності, була коменданткою Михайлівської сотні. У 2014–2015 роках доглядала за пораненим чоловіком і побратимами та займалася волонтерською допомогою військовим на передовій.

У 2016 році разом із чоловіком і побратимами заснувала «Бандерівський схрон». Як співкерівниця та менеджерка проєктів шукає фінансування й організовує роботу Будинку ветерана та творчої столярної майстерні, яка виконує роль соціального бізнесу і трудотерапії для ветеранів.

Від початку повномасштабної війни «Бандерівський схрон» займається гуманітарною допомогою підрозділам сил оборони України та військовим шпиталям. Наталя зокрема шукає й розподіляє тактичну медицину.

МІСЦЕ З ДОДАНОЮ ЦІННІСТЮ: ЯК СТВОРИТИ КАВ'ЯРНЮ, ЩО ПІДТРИМУВАТИМЕ ЦЕНТР ВЕТЕРАНІВ

Соціальний бізнес набуває дедалі більшої популярності в Україні. Його формати можуть бути різними: від інклюзивного ательє, де працюють люди з інвалідністю, до кафе, які працевлаштовують ветеранів війни. Кав'ярня «Поруч» у центрі Краматорська – теж соціальна. Її діяльність підтримує однойменний центр, який не тільки допомагає ветеранам, а й створює простір для дозвілля та навчання молоді.

Про те, як з'явилася ідея закладу, як працює центр і чим соціальне підприємництво відрізняється від звичайного, розповідає Володимир Бабич, засновник центру «Поруч».

СОЦІАЛЬНА ПІДТРИМКА – СОЦІАЛЬНА КАВА

Усе почалося з війни (2014 року — прим. ред.) – я брав участь у добровольчих формуваннях, потім служив у Збройних силах України, а після демобілізації залишився у Краматорську. З хлопцями (демобілізованими військовими — ред.) ми створили громадську ветеранську організацію для внутрішньої взаємодії та розвитку місця для спілкування. Однією з наших перших проблем стала відсутність фізичного місця, де ми могли б збиратися, тобто простору для своїх.

Завдяки громадській організації Studena з Києва у 2016 році нам вдалося реалізувати проект «Центр ветеранів АТО та їхніх сімей «Поруч»». Проблема всіх

грантових проєктів у тому, що гранти закінчуються. Відповідно, коли припиняється фінансування, немає змоги платити оренду й команда розходиться. А мені хотілося, щоб проєкт існував незалежно від грантових коштів. Так у 2017 році в мене виникла ідея створити кав'ярню, яка давала б змогу існувати центру «Поруч».

На початку діяльності нам одного разу довелося закрити центр, бо не вистачало грошей на оренду. А вдруге ми відкрили «Поруч» у приміщенні нашого друга, учасника бойових дій, який до війни володів цокольним поверхом в одній з адміністративних будівель Краматорська. Вирішили, зібралися, перевезли речі й почали працювати. Компактно створили кілька локацій. Наш центр комплексний: є спортзал, кабінет психолога, сімейна кімната, кімната для розвитку й кав'ярня.

Двічі, коли ми робили ремонт, у 2017-му та 2018 році, нам допомагали всі, кому не була байдужою доля й розвиток міста. Загалом наша аудиторія – це ветерани й волонтери, тобто активні жителі з громадянською позицією. Тож спільними зусиллями відремонтували приміщення та почали наповнювати його активностями. Для запуску кав'ярні також отримали грант від фонду «Східна Європа» – нам виділили 100 тисяч гривень на облаштування закладу. Вони якраз запускали проєкт зі створення соціального бізнесу,

а за великим рахунком кав'ярня – це і є соціальний бізнес. Моєю метою було, щоб він працював для роботи центру підтримки ветеранів.

Ми знову відкрилися навесні 2019 року. Звичайно, з усілякими злетами та падіннями, коронавірусними обмеженнями й постійними викликами, які поки що перемогти не можемо. Ми розвиваємо концепт соціальної підтримки ветеранів і популяризуємо модні тенденції правильного приготування кавових напоїв. А також займаємося обсмаженням зерна та продаємо його в онлайн-магазинах по всій Україні. Торгова марка «Поруч» – це ще один елемент стабільності. Ми намагаємося налагоджувати канали комунікації у соціальних мережах та канали продажів і розвиваємо власний продукт. Додатково займаємося кейтерингом і виїзним продажем кавових напоїв та продуктів.

У нас працюють 12 людей у центрі та ще двоє в кав'ярні. Разом зі мною за кав'ярню відповідають троє. Звісно, це мало, адже потрібно й організувати події, і працювати з клієнтами, й готувати каву. У центрі працюють двоє психологів, івент-менеджер,

юрист, аналітик, координатор центру, двоє адміністраторів, координатор спортивного спрямування, координатор з підтримки бізнес-напрямку, викладач англійської мови, викладач української мови з підготовки до ЗНО, соціальний працівник, а також SMM-спеціаліст.

Ми організуємо різні івенти, наприклад, армійський стендап, іноді показуємо кіно, патріотичні гурти приїжджають до нас із концертами. Насправді в Краматорську не вистачає місць, де можна було б просто приємно та корисно провести час або навіть налагодити ком'юніті. Відвідувачів поза спільнотою в нас небагато. Так відбувається через відсутність професійної промоції, яка залучала б людей на події, а також через слабку мобільність, пов'язану з економічним станом. Але ми формуємо навколо себе середовище та намагаємося на нього впливати.

ЧИМ ЗВИЧАЙНИЙ БІЗНЕС ВІДРІЗНЯЄТЬСЯ ВІД СОЦІАЛЬНОГО

У рамках навчальної подорожі для соціальних підприємців від House of Europe ми їздили до Латвії, де ознайомилися з місцевими організаціями, досліджували цікаві кейси, як там влаштовано соціальний бізнес, які існують методи й моделі. Я зрозумів, що в цих організаціях завжди є люди, навколо яких будується модель соціального підприємництва, які горять цим і вірять, що

все вдається реалізувати. Мені здається, що соціальна тема в Європі й у світі відносно нова, тому ми з європейськими партнерами разом прямуємо до мети – самозабезпечення незахищених груп населення. Природно, що економічна ситуація Латвії краща за нашу поточну, тому й можливостей для розвитку там більше.

Кафе з соціальною відповідальністю досить популярні в Латвії. Наприклад, ми відвідували заклад, у якому працюють люди з синдромом Дауна. Загалом у Латвії держава підтримує організації людей з інвалідністю, а також є закон про соціальний бізнес, який спрощує діяльність. У Ризі є заклад, який просуває тему zero-waste, пов'язану з безвідходним виробництвом.

Такі заклади, як і наша кав'ярня, мають додаткові цінності, що й відрізняє нас від звичайного бізнесу. У бізнесу головним завданням є заробити більше грошей. У соціального – допомогти своїй аудиторії розв'язати

проблему або мінімізувати її. З'являється додаткова мета – робота зі своєю аудиторією у фінансовому плані. Звісно, соціальний бізнес теж заробляє гроші. Але їх витрачають не на морозиво чи тістечко собі, новий автомобіль або вертоліт, а на підтримку та подолання проблеми. Проте в реальності все виявляється складніше: потрібно балансувати між потребами цільової аудиторії та клієнтоорієнтованістю.

ПОВЕРТАЮТЬСЯ ЛИШЕ ЗАДОВОЛЕНІ КЛІЄНТИ

Звісно, нашим завданням завжди буде підтримувати діяльність центру «Поруч». Наразі завдання номер один – завершити ремонт, адже залишається ще багато роботи, щоб комплекс почав повністю функціонувати. Друге завдання – центр «Поруч», який ми будемо в Покровську, третє – намагаємося сформувати

команду в Маріуполі, щоб створити центр. Ми також плануємо запустити обсмажування кавового зерна на власному обладнанні.

Коло клієнтів постійно розширюється, якщо все робити правильно, Головне завдання будь-якого сектора обслуговування та будь-якого продукту виробництва – задовольнити клієнта, щоб його очікування справдилися й він повернувся. Ми намагаємося розвиватись у цьому векторі.

Коштів, які отримуємо з кав'ярні, звісно, бракує. Працюємо на напівволонтерських засадах, пишемо гранти – хоча я й хотів від цього втекти, та поки що не вдається. Але вірю, що в майбутньому кав'ярня повністю забезпечуватиме роботу центру. Що більше працює заклад, то більше в нього формується позитивний імідж, люди звикають до хороших послуг і приємного місця – і коло відвідувачів стає ширшим.

Після повномасштабного вторгнення Володимиру Бабичу довелося повернутись до військової справи, проте центр «Поруч» свою роботу не припинив. Частина команди перевели в Кропивницький, до звичайної роботи додали волонтерський напрям: продукти, речі й обладнання для тих, хто служить. Кав'ярня й досі щоранку відчиняє свої двері в Краматорську.

АНДРІЙ ШМАРГАЛЬОВ

Кандидат медичних наук, голова кафедри нейронаук у Медичній школі університету Авалон (Вілемстад, острів Кюрасао). Упродовж 10 років займається проблемами медичної освіти. Член Європейської асоціації з медичної освіти.

У 2010 році закінчив Луганський державний медичний університет, де потім працював на кафедрі топографічної анатомії та оперативної хірургії. Від 2014-го до 2018 року був асистентом на кафедрі анатомії людини в Харківському національному медичному університеті, захистив дисертацію.

Від 2019-го до 2021 року очолював департамент з якості освіти у приватному виші «Київський медичний університет», де впровадив європейську модель забезпечення якості освіти. Як результат – заклад у 2021 році здобув міжнародну акредитацію. Розробив і запровадив в університеті онлайн-платформу PreExam, що покращує дистанційне навчання та підготовку до Єдиного державного кваліфікаційного іспиту.

У 2020–2021 роках за підтримки House of Europe створив проєкт «Школа якості медичної освіти: європейський аспект» – інформаційний майданчик, на якому

викладачі медичних університетів пройшли онлайн-навчання. Нині працює в Медичній школі університету Авалон, займається проблемами медичної освіти та розробленням медичних освітніх програм і курсів.

ЄВГЕНІЯ ШАРГОРОДСЬКА

Лікарка-генетикиня вищої категорії, кандидатка медичних наук, старша наукова співробітниця Інституту спадкової патології Національної академії медичних наук України, асистентка кафедри пропедевтики педіатрії та медичної генетики Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького.

Понад 10 років консультує пацієнтів із обтяженим генетичним анамнезом, займається проблематикою звичного невиношування вагітності та плануванням здорових нащадків. Очолує раду молодих вчених Інституту спадкової патології. Членкиня Європейської та Американської асоціацій генетики людини. Авторка понад 45 публікацій. Навчалася та стажувалась у Польщі, Італії, Великобританії, Франції, Естонії. Неодноразово представляла дослідження на європейських наукових конференціях.

У 2021 році Євгенія за підтримки House of Europe дослідила причинно-наслідкові зв'язки між нудотою та втраченою вагітністю з використанням даних Британського біобанку. Нині консультує у Львові.

РОБОТА – ДБАТИ ПРО МАЛЕНЬКІ ЖИТТЯ: ЯК ПРАЦЮЮТЬ УКРАЇНСЬКІ НЕОНАТОЛОГИ

Анастасія Стефанишин – викладачка кафедри педіатрії Івано-Франківського національного медичного університету та лікарка-педіатр Івано-Франківської обласної дитячої лікарні. Одна з її спеціальностей, неонатологія, може звучати загрозливо для немедичних вух. Але все змінюється, коли дізнаєшся, що Анастасія опікується немовлятами, які з'явилися на світ дещо раніше, ніж очікували батьки й медичний персонал. Як курси та стажування House of Europe підвищують кваліфікацію неонатологів, яка відмінність між українською й польською медичною системами, а головне – навіщо нам знати про цю відмінність, розповідає Анастасія Стефанишин.

НАЙДОРОЖЧИЙ МЕДИЧНИЙ КОНТИНГЕНТ

Я не маю раціональної відповіді, чому стала лікаркою. Якби закінчила школу не у 17 років і замислилася про оплату та умови праці, то, мабуть, не наважилася б. Рожеві окуляри, одягнені на власні уявлення про медицину, дуже допомагають молодому майбутньому лікареві обрати собі долю й університет. Тому тоді вирішила, що тільки в медичний і тільки педіатрія. Люди, які працюють з дорослими, досі викликають у мене захват.

Чому педіатрія? Чому неонатологія, робота з новонародженими й немовлятами? Бо перед тобою – нове життя. Ці люди виростуть

і також щось змінюватимуть у світі. Тому найменшим малюкам завжди хочеться допомогти.

Я працюю лікаркою у відділенні для передчасно народжених дітей. Це здебільшого складні неонатальні випадки – дітки, які народжуються передчасно й довго перебувають у стаціонарі. Кому щастить – той місяць. У кого проблем більше, хто дуже поспішав народитися – місяці, аж доки зможе самостійно дихати й харчуватися не через вену, а самостійно смоктати молоко. Морально це виснажує. Особливо коли ви щодня підходите до знайомого личка, на яке дивилися впродовж трьох-чотирьох місяців, і не завжди можете сказати батькам, що сьогодні новини краші.

Лікування цих дітей дуже дорого коштує для системи охорони здоров'я: препарати, вартісна апаратура, штучна вентиляція легень, неінвазивна підтримка дихання. Немовлята – найдорожчий медичний контингент.

Неонатальна лікувальна робота вимагає багато знань. Треба бути дуже точним: розрахувати всі основні нутрієнти та швидкість, з якою вони будуть капатися дитині через систему, а також як буде утилізуватися глюкоза чи інші поживні речовини саме в цього чи цієї новонародженої.

Іноді думаєш: ну абсолютно ж несправедлива відплата за медич-

ну працю. А потім урешті відпустилаєш когось зі своїх пацієнтів додому, і вони приходять до тебе через кілька років, тільки вже не як до неонатологині, а як до лікарки-педіатра. Розказують тобі віршички чи грають на скрипці – і в такі миті відчуваєш, що в цьому й полягає сенс життя. Бо результат твоєї праці – щоб інші малята також змогли гарно жити.

СТАЖУВАННЯ Й УКРАЇНСЬКІ ПАЦІЄНТИ В ПОЛЬЩІ

З початком карантину через COVID-19 усе навчання перейшло в формат онлайн-курсів. Уперше про онлайн-курс для медиків від House of Europe «Медична допомога новонародженим та дітям зі

спадковими хворобами обміну речовин» я почула від Асоціації неонатологів України. На їхній сторінці у фейсбуку дали оголошення, і я зареєструвалася.

Курс викладали англійською. Я навчаю нею студентів-іноземців, тому для мене вона як друга рідна. Усі навчальні відео мали субтитри, навіть у людей, які не знали мови, не виникало жодних проблем із розумінням.

Потім було навчання сучасного догляду за новонародженими. Я потрапила в потік, який мав змогу спілкуватися зі спікерами з ЄС на сесіях «запитання – відповіді». Програми були дуже професійно спрямованими й базувалися на сучасних стандартах догляду та найновіших технологіях – тобто неймовірно цікавими. Коли ти маєш можливість не тільки слухати,

а й говорити зі спікерами, особисто щось запитувати й чути відповіді – це в рази цікавіше, бо так отримуєш подвійну порцію інформації.

Після проходження курсів я потрапила на навчальну подорож House of Europe до Польщі для педіатрів та неонатологів. Стажування пропонували для одного неонатолога й одного педіатра. У мене спеціалізація і з того, і з того, тому вирішила податися.

І пройшла. Стажування відбувалось у Варшаві, в Національному інституті охорони здоров'я дітей Польщі. Якщо говорити еквівалентами, то це як наша національна лікарня «Охматдит». Лікар-куратор вільно спілкувався англійською, та й польська, якою говорила решта команди, для нас, українців, не зовсім чужа. На заході України деякі польські діалектизи є частиною щоденного спілкування.

Шпиталь, у який ми потрапили, має кваліфікацію четвертинного рівня надання допомоги і є одним із найбільших лікувальних закладів у країні. Також Національний інститут охорони здоров'я дітей Польщі має трансплантаційний дитячий центр, один із найбільших у Європі. Тут ми зустріли й наших, українських, пацієнтів – що насправді досить сумно.

Оскільки в Україні трансплантація тільки починає розвиватися, в цю категорію потрапляють здебільшого дорослі пацієнти. Дитячі трансплантації в нас також виконують, але наразі разом із реформуванням медичної системи, на жаль, усе дуже непросто

з фінансуванням. Заклади, які виконують складні хірургічні операції, стараються не укладати договір із Національною службою здоров'я, оскільки це зовсім не покриває актуальних витрат. Усі затрати лягають на плечі пацієнтів, а трансплантологія – це дуже дороге, як і підтримувальне лікування. Ті українські пацієнти, які мають можливість поїхати по карті поляка до Польщі, там і лікуються, бо не мусять витратити жодної власної копійки.

СПІЛЬНЕ Й ВІДМІННЕ МІЖ МЕДИЧНИМИ СИСТЕМАМИ

Коли ти їдеш в інший заклад – іншу країну, до іншої команди – це дуже розширює світогляд. Не тільки тому, що бачиш інші лікувальні підходи, а й тому, що важливу роль відіграє робота в іншій команді. Ми пробули два тижні в одному колективі й тиждень у ще одній польській клініці. Мали можливість порівняти, як співпрацюють

інші люди, й на власні очі побачити перебіг рідкісних захворювань. Якщо одного разу побачиш нетипового пацієнта, то коли зустрінеш схожий комплекс симптомів удруге, навіть через багато років, твій мозок уже працюватиме в потрібному напрямі. А якщо ти ніколи не бачив нічого такого, то можеш і не запідозрити рідкісну хворобу.

Я не можу сказати, що ми з Польщею кардинально відрізняємося. Українські й польські лікарі працюють за однаковими стандартами. Єдина відмінність – у матеріально-технічному забезпеченні. Зараз і в нас відбуваються зміни: запровадили неонатальні пакети, які забезпечує Національна служба здоров'я, тому якась частина документів і розхідників надходить коштом бюджету. Але цього не вистачає: коли дитина лежить у лікарні чотири чи п'ять місяців,

на неї з державного бюджету йде значно менше, ніж вона потребує. Тому батьки мусять самі закуповувати все, чого не вистачає.

У Польщі інакше. Заходиш у відділення, відкриваєш шафу – а там повністю все запаковано розхідниками. Стерильними, одноразовими і в достатній кількості. У наших лікарнях поки що не так.

Увесь світ працює за принципами страхової медицини: пацієнт має страхування й електронне направлення. Фінансово пацієнтів абсолютно нічого не хвилює. У нас це, на жаль, майже не працює. Тому в Україні проблема кожного окремого пацієнта – де взяти кошти.

Хоча страхова медицина – це напрям, у якому ми маємо розвиватися, та наша психологія

базована на старому принципі. Пацієнт може прийти за чарівною пігулкою, яка все «вилікує», зніме всі симптоми й біль, – а потім і далі робитиме зі своїм тілом усе, що завгодно. Так не має бути. Страхова медицина стимулює кожного дбати про своє здоров'я.

Ніхто не хоче потрапити в лікарню. Тому люди тягнуть до останнього, коли ситуація вже така погана, що доводиться боротися з ускладненнями. А потрібно профілактично здійснювати огляди, на ранніх стадіях. Ми маємо розуміти: медицина не всесильна. Що раніше кожен почне дбати про

себе та працювати профілактично, то кращою буде якість життя для всієї популяції.

Я не маю думок переїхати за кордон. Постійно хочу поїхати кудись вчитись, але залишитися працювати – ні. Можу зрозуміти тих, хто хоче виїхати, бо за кордоном лікарю голова не болить за свою старість, за те, як купити житло чи машину. Але я хочу бути тут. Мені подобається моя робота й моя спеціальність. Ми ніколи й ніде не будемо вдома так, як в Україні.

Анастасія без вагань залишилася в Івано-Франківську – як і її колеги у відділенні Івано-Франківської обласної дитячої лікарні. Медичний заклад приймає маленьких пацієнтів з інших регіонів України, серед яких багато внутрішньо переміщених осіб. Після повномасштабного вторгнення, крім основної роботи, лікарка волонтерила, займалася пошуком обладнання для військових і мобільних госпіталів. Вона досі отримує пропозиції допомоги від людей і організацій: якісні ліки, розхідники, апаратуру. А також викладає в університеті й не планує виїжджати з України.

АСОЦІАЦІЯ БАТЬКІВ ПЕРЕДЧАСНО НАРОДЖЕНИХ ДІТЕЙ «РАННІ ПТАШКИ»

Перше всеукраїнське об'єднання батьків передчасно народжених дітей в Україні, а також громадська організація, яка займається адвокацією прав передчасно народжених дітей і їхніх батьків, інформаційною підтримкою, навчанням, згуртуванням спільноти й підвищенням обізнаності людей щодо проблематики передчасних пологів.

До 2022 року організація переважно працювала за двома напрямками: інформаційна діяльність – кампанії, навчальні заходи, флешмоби, курси, а також фінан-

сове забезпечення відділень у лікарнях – придбання розхідних матеріалів і обладнання. Також «Ранні пташки» підтримують батьків – за ініціативи фонду працює цілодобова гаряча лінія. Після початку повномасштабної війни асоціація взялася координувати гуманітарну допомогу в Україні на основі запитів неонатальних відділень, надавати інформаційну й психологічну підтримку сім'ям передчасно народжених дітей та організувати лікування за межами країни.

ranniptashky.com
facebook.com/ranniptashky

ГЛІБ БІТЮКОВ

Медбрат, експерт із розвитку медичної освіти, викладач Національного університету «Киево-Могилянська академія», громадський активіст.

Після того, як здобув медичну освіту та кілька років пропрацював на швидкій допомозі, почав займатися готельним бізнесом і туризмом. У медицину повернувся після Революції гідності. Коли у 2014 році почалася війна, став інструктором з тактичної медицини в організації «Захист патріотів», яку організувала Уляна Супрун. Як радник колишньої очільниці Міністерства охорони здоров'я займався трансформацією екстреної медицини (2016–2019).

Медичний директор Євробачення-2017 у Києві.

У розпал пандемії COVID-19 у 2020 році у складі української делегації вирушив до Італії, щоб допомагати тамтешнім медикам боротися з хворобою.

Долучився до розроблення онлайн-курсу «Розвиток лідерського потенціалу медичних сестер та братів в Україні», який створила Національна служба здоров'я України у співпраці з громадською організацією «Медичні лідери».

Заснував центр здоров'я і розвитку дитини «М'ятне слоненя», що допомагає дітям з особливими освітніми потребами, такими як аутизм, розлади дефіциту уваги й гіперактивність.

Після 24 лютого 2022 року – бойовий медик.

ДЕ БОДИТЬ: НАВІЩО СТВОРЮВАТИ ОНЛАЙН-КУРС ДЛЯ ЛІКАРІВ ПРО СПІЛКУВАННЯ З ПАЦІЄНТАМИ

Станіслав Кравчук,
лікар-гастроентеролог та автор курсу
«Здорове спілкування»

Українських медиків не навчають повідомляти пацієнтам погані новини. Принаймні так було тоді, коли молодий лікар-гастроентеролог Станіслав Кравчук навчався в університеті. А коли потрапив в інтернатуру, то на практиці відчув брак навичок комунікації між лікарями й пацієнтами – і вирішив за підтримки House of Europe створити для колег онлайн-курс «Здорове спілкування». Серія відеоуроків доступна на платформі Prometheus, своїм досвідом під час лекцій діляться фахівці зі США, Великої Британії та України. Ми розпитали Станіслава, з чого все починалося, яку найбільшу проблему він хотів би розв'язати та за що любить медицину.

Чим важливий ваш курс «Здорове спілкування»?

Ми разом з Анною Безкоровайною, Софією Тихомировою та Яною Ткачук вирішили створити наш курс, коли замислилися над певними проблемами в медичній сфері, які необхідно терміново розв'язувати. Я тоді був в інтернатурі в районній лікарні, яка мала велику проблему з комунікацією. Виникали питання взаємодії лікаря та пацієнтів чи лікаря та родичів пацієнтів, лікаря при повідомленні поганих новин або при розв'язанні гострих ситуацій – а вони постійно з'являються, наприклад, якщо родичі пацієнта просять не повідомляти йому діагноз. Є багато питань щодо взаємодії лікаря й пацієнта – і в комунікаційній площині, і в юридичній та моральній, – які потрібно розуміти, щоб не травмувати себе та інших, а також щоб не загнати себе за ґрати.

Тобто це курс про етичну комунікацію між лікарем і пацієнтом?

Курс називається «Здорове спілкування», і він про пошук сенсів у цій комунікації. Поділяється на три модулі: перший – це загальні моральні принципи стосовно спілкування з пацієнтами та різними видами пацієнтів, залежно від теорії поколінь. Другий модуль – взаємодія зі специфічними групами пацієнтів: повідомлення негативних новин, взаємодія з пацієнтами ЛГБТК+, комунікація з токсичними пацієнтами та їхніми родичами, бо завжди є люди, які будь-яку ситуацію обертають на драму. Третій модуль стосується юридичної площини: наприклад, як ухвалювати рішення, коли ваш пацієнт – член релігійної організації «Свідки Єгови» й виступає проти переливання

крові. А якщо жінка народжує дитину, у неї починається сильна кровотеча, але вона перед пологами підписала документ, у якому не дає згоди на переливання? Якщо ти як лікар не зробиш цього зараз, жінка помре, проте вона цілком свідомо так вирішила. Як у такій ситуації діяти, на чийй стороні закон? Наші спікери чудово подали цю інформацію.

І як правильно вчинити?

Конкретно в останньому випадку європейська практика перебуває на боці пацієнтки, але там є певні шляхи розв'язання, коли жінку вдається врятувати. Тобто можна дотримуватися локальних протоколів і, припустимо, знехтувати документом, щоб урятувати життя. В інших ситуаціях до ухвалення рішення можна залучати родичів, як-от тоді, коли пацієнт перебуває в комі.

Хто був вашим міжнародним партнером у проекті?

Ми з колежанками – представники Української медичної студентської асоціації (УМСА). А також є частиною міжнародної спільноти студентів-медиків International Federation Medical Students` Association (AFMSA). Нам легко було знайти партнерів, бо в цій асоціації два мільйони медичних студентів по всьому світу.

У нас були партнери з Австрії та Норвегії, які допомагали розробляти структуру курсу, а також партнери-лектори з Британії. Нам було важливо консультуватися з ними, адже в українських медичних вишах, звісно, є дисципліна «Комунікативні навички лікаря», але викладають її не дуже прогресивно.

Також ми залучали міжнародних спікерів – наприклад, відомого британського письменника й нейро-

хірурга Генрі Марша. Він читав лекцію про смерть, про яку багато знає, бо все життя озвучував людям страшні діагнози, коли працював з онкологією. До того ж у його дитини була пухлина мозку, а пізніше він й сам захворів на рак. Тобто він може про це говорити з різних трьох площин.

Також ми записували лекцію для курсу з Денисом Угриним, психіатром з Британії. Він розказував про ментальне здоров'я медика.

Для кого цей курс?

Для молодих українських медиків, до того ж він абсолютно безплатний.

Якби можна було дивом розв'язати якусь одну проблему в українській медичній системі, то що це було б?

Найбільша проблема, як на мене, – це толерантність до корупції в медичних вишах. Важливо розуміти, що для абсолютної більшості людей – це норма, і студенти з такою нормою йдуть у медичні заклади, беруть хабарі чи «вдячності» та працюють в очікуванні нагороди, а це неправильна мотивація. Не має бути навіть допомоги однокурсників під час іспитів. Навчання – це твоя особиста справа.

Що вас спонукало створити курс?

Було кілька моментів у практиці, які привели до думок створити курс. Під час моєї інтернатури лікар накричав на пацієнтку лише тому, що

вона прийшла під час його нічної зміни. Або, наприклад, не завжди зрозуміло, як дотримуватися медичної ієрархії й водночас не толерувати очевидно неправильні рішення старшого. Також іноді лікарі уникають неприємних розмов із пацієнтами чи їхніми родичами, що може мати фатальні наслідки.

У мене були пацієнти, які приходили на терапію, а я бачив рак у легенях і розумів, що людині залишилося жити близько року. Але пацієнти цього не розуміли, бо раніше лікарі нічого їм не казали. Це неправильно, адже кожен має право повністю розпоряджатися власним життям. Проте іноді людина сама вирішує, що не хоче знати свій діагноз, тож на прийомі потрібно одразу спитати пацієнта, чи хоче він або вона знати все про власний стан здоров'я. Якщо пацієнт не проти і якщо це серйозний діагноз, то потрібно повідомити його чітко й без ухильнянь.

Це все звучить досить страшно. Яка тоді мотивація навчатися й ставати лікарем?

У кожного своя. Скажімо, до мене як до гастроентеролога приходять пацієнтка з діареєю. Вона не може спокійно жити й вільно функціонувати, тому все ненавидить, але я роблю їй діагностику, призначаю препарати, й вона повертається до нормального життя. Ми – соціальні тварини, і якщо бачимо, що комусь добре, то від цього й самі почуваємося краще. У медицині це, напевно, найбільший плюс. Ми покращуємо людям життя й бачимо результат на власні очі.

Станіслав евакуював родичок, а також і сам повернувся з Києва на рідну Волинь. Упродовж місяця після початку повномасштабної війни викладав у Луцьку першу невідкладну допомогу для цивільних і бійців територіальної оборони – іноді читав лекції у церкві, в бібліотеці, в підвалі. Згодом влаштувався працювати в приймальне відділення місцевої лікарні. Навесні отримав стипендію для випускників House of Europe, яку витратив на розроблення проєкту Intern Crash Course, спрямованого на підготовку майбутніх інтернів до реалій практики.

ГРАНТЕРИ HOUSE OF EUROPE

Academy of Visual Arts Kharkiv	Харків, Україна
CANactions School	Київ, Україна
Cultprojector	Запоріжжя, Україна
Fundacja Korporacja Ha!art	Краків, Польща
Katarzyna Kozyra Foundation	Варшава, Польща
Kolegium Europy Wschodniej im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego we Wrocławiu	Вроцлав, Польща
Kultura Medialna	Дніпро, Україна
Museum for Change	Одеса, Україна
Music Export Ukraine	Київ, Україна
NEUER SHAMIR	Одеса, Україна
NOVA OPERA	Київ, Україна
PEN Ukraine	Київ, Україна
Perfosvita - Центр перформативної освіти	Київ, Україна
PLIVKA Films	Львів, Україна
Polish Graphic Design Foundation	Варшава, Польща
Schooltogo	Братислава, Словаччина
Set Art Foundation	Київ, Україна
SEVDI podcast & blog	Львів, Україна
Urban Forms Center	Харків, Україна
Авдіївська сільська рада	Авдіївка, Чернігівська область, Україна
Агентство розвитку Дніпра	Дніпро, Україна
Аматорський театр «Малафєя»	Полтава, Україна
Асоціація «Сприяння розвитку кінематографа в Україні – дивись українське!»	Київ, Україна

Асоціація випускників, вчителів та друзів Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна	Харків, Україна
Асоціація міжнародних та всеукраїнських громадських організацій «Дитина»	Київ, Україна
Ательє кіно-досліджень «Лише кіно»	Київ, Україна
Барський міський художній аматорський театр	Бар, Вінницька область, Україна
Батьківський комітет «Злагода»	Новомиколаївка, Запорізька область, Україна
Бахмутська Фортеця	Бахмут, Донецька область, Україна
Билбасівський центр культури та дозвілля	Билбасівка, Донецька область, Україна
Білгород-Дністровський краєзнавчий музей	Білгород-Дністровський, Одеська область, Україна
Білозерський освітньо-культурний центр	Білозерськ, Донецька область, Україна
Білозерський центр регіонального розвитку	Білозерська громада, Херсонська область, Україна
Благодійний фонд «Посмішка ЮА»	Запоріжжя, Україна
Благодійний фонд «Шевченківський гай»	Львів, Україна
Будинок культури Угринівської сільської ради	Угрин, Івано-Франківська область, Україна
БУДЬ в UA design market	Дніпро, Україна
Великокопанівська бібліотека для дітей	Великокопанівська ОТГ, Херсонська область, Україна
Видавництво «Апріорі»	Львів, Україна
Видавництво «Астролябія»	Львів, Україна
Видавництво «Вавилонська бібліотека»	Івано-Франківськ, Україна
Видавництво «Видавництво 21»	Чернівці, Україна
Видавництво «Видавництво Старого Лева»	Львів, Україна
Видавництво «Видавництво»	Київ, Україна
Видавництво «Дух і Літера»	Київ, Україна

Видавництво «Каламар»	Київ, Україна
Видавництво «Книголав»	Київ, Україна
Видавництво «Комора»	Київ, Україна
Видавництво «Крокус»	Харків, Україна
Видавництво «Лабораторія»	Київ, Україна
Видавництво «Люта Справа»	Київ, Україна
Видавництво «Наш Формат»	Київ, Україна
Видавництво «Пінзель»	Київ, Україна
Видавництво «Твоя підпільна гуманітарка»	Івано-Франківськ, Україна
Видавництво «Час майстрів»	Київ, Україна
Видавництво «Човен»	Львів, Україна
Видавництво Barbara Fiore Editora	Гранада, Іспанія
Видавництво Discursus	Брустури, Івано-Франківська область, Україна
Видавництво Ergo Publishing House	Софія, Болгарія
Видавництво Forlæns Publishing	Копенгаген, Данія
Видавництво Fractura Publishing	Запрешич, Польща
Видавництво Guggolz Verlag	Берлін, Німеччина
Видавництво Hubris	Вільнюс, Литва
Видавництво ibidem Press	Ганновер, Німеччина
Видавництво IST Publishing	Київ, Україна
Видавництво Latvijas Mediji	Рига, Латвія
Видавництво Meridian Czernowitz	Київ, Україна
Видавництво Paradox	Софія, Болгарія
Видавництво Perseus	Софія, Болгарія
Видавництво Septime Verlag	Відень, Австрія
Видавництво UA Comix	Львів, Україна
Видавництво Větrné mlýny	Брно, Чехія
Видавництво Volvox Globator	Прага, Чехія
Видавництво Wytwórnia Magdalena Kłos-Podsiadło	Варшава, Польща
Видавництво Yakaboo Publishing	Київ, Україна
Видавництво Анетти Антоненко	Київ, Україна

Видавничий проект «Медуза»	Київ, Україна
Виставковий павільйон «Джерело»	Київ, Україна
Відділ культури військово-цивільної адміністрації міста Авдіївка	Авдіївка, Донецька область, Україна
Відділ культури Чорноморської міської ради	Чорноморськ, Одеська область, Україна
Вільний простір RePost	Добропілля, Донецька область, Україна
Волинський краєзнавчий музей	Луцьк, Україна
Всеукраїнська асоціація «Платформа сучасного танцю»	Київ, Україна
Громадська організація «86»	Київ, Україна
Громадська організація «Арт Оборона»	Харків, Україна
Громадська організація «Братство імені князів Острозьких»	Рівненська область, Україна
Громадська організація «Відлік Проджектс»	Київ, Україна
Громадська організація «Глобальний погляд»	Херсон, Україна
Громадська організація «Добросусіди»	Славутич, Київська область, Україна
Громадська організація «Змінимо село разом»	Музичі, Київська область, Україна
Громадська організація «Культурний бізнес освітній хаб»	Дніпро, Україна
Громадська організація «Культурні географії»	Київ, Україна
Громадська організація «Мистецтво кіно»	Київ, Україна
Громадська організація «МОЛОдьДІЙ»	Новоборівська ОТГ, Житомирська область, Україна
Громадська організація «Молоток»	Нижнє Селище, Закарпатська область, Україна
Громадська організація «Наша громадська справа»	Збараж, Тернопільська область, Україна
Громадська організація «Новий музей»	Львів, Україна
Громадська організація «Придніпровський барвінок»	Дніпро, Україна
Громадська організація «Простір сучасного танцю»	Львів, Україна

Громадська організація «САМ ПІПЛ»	Харків, Україна
Громадська організація «Сила ідей»	Авдіївка, Донецька область, Україна
Громадська організація «Скарби Буковини»	Волока, Чернівецька область, Україна
Громадська організація «Фріфілмерз»	Маріуполь, Донецька область, Україна
Громадська організація «Чорним по білому»	Одеса, Україна
Громадська організація «Штука»	Покровськ, Донецька область, Україна
Громадська організація Deutsche Jugend in Transkarpatien	Мукачево, Закарпатська область, Україна
Громадська організація TapArtDance	Запоріжжя, Україна
Громадська організація осіб з інвалідністю «Довіра»	Маневицька ОТГ, Волинська область, Україна
Громадське об'єднання «Інформаційний центр малого та середнього бізнесу та інновацій»	Херсон, Україна
Громадська організація «ПАВА»	Львів, Україна
Данський культурний центр	Копенгаген, Данія
Джазовий клуб «ДЖЕМ»	Рівне, Україна
Дім культури «Одеська»	Харків, Україна
Довженко-Центр	Київ, Україна
ДОМ4824	Івано-Франківськ, Україна
Житомирська обласна бібліотека для дітей	Житомир, Україна
Заводська комунальна школа естетичного виховання-центр народної творчості	Заводська ОТГ, Тернопільська область, Україна
Закарпатський академічний обласний театр ляльок	Ужгород, Україна
Закарпатський музей народної архітектури та побуту	Ужгород, Україна
Закарпатський обласний театр драми та комедії	Хуст, Закарпатська область, Україна
ІЗОЛЯЦІЯ. Платформа культурних ініціатив	Київ та Соледар, Донецька область, Україна
Інноваційний парк «Вимірювач»	Житомир, Україна
Інститут актуального мистецтва	Львів, Україна

Інститут Звуку	Львів, Україна
Інститут розвитку міст	Вінниця, Україна
Інша Освіта	Івано-Франківськ, Україна
Київська організація Національної Спілки композиторів України	Київ, Україна
Культурна Агенція V	Харків, Україна
Культурно-громадський центр SHELTER+	Кривий Ріг, Дніпропетровська область, Україна
Лабораторія проектного менеджменту YADRO lab	Мукачево, Закарпатська область, Україна
Лисичанська публічна центральна бібліотека	Лисичанськ, Луганська область, Україна
Літературна агенція OVO	Київ, Україна
Локатор Медіа	Бердянськ, Запорізька область, Україна
Луганська обласна універсальна наукова бібліотека (Good Library)	Старобільськ, Луганська область, Україна
Луганський обласний академічний український музично-драматичний театр	Северодонецьк, Луганська область, Україна
Львівська академія прав людини	Львів, Україна
Львівський академічний обласний театр ляльок	Львів, Україна
Львівський академічний театр імені Леся Курбаса	Львів, Україна
Львівський медіафорум	Львів, Україна
Малий театр	Київ, Україна
Миколаївський обласний краєзнавчий музей	Миколаїв, Україна
Мистецька ВЕЖА	Київ, Україна
Мистецьке об'єднання «Плай»	Вінниця, Україна
Мистецьке об'єднання «Стендаль»	Луцьк, Україна
Мистецький хутір Обирок	Чернігівська область, Україна
Міжнародний фестиваль документального кіно про права людини Docudays UA	Київ, Україна
Міжнародний центр підтримки жінок і дітей «Місто добра»	Чернівці, Україна
Міський палац культури імені Гната Хоткевича	Львів, Україна

Мовний центр «Смайлик»	Климентове, Сумська область, Україна
Молодіжна організація «Освічена ініціатива»	Харків, Україна
Молодіжна спільнота Лисичанська	Лисичанськ, Луганська область, Україна
Молодіжний центр «Платформа ініціатив “Теплиця”»	Слов'янськ, Донецька область, Україна
Молодіжний центр DidUhim	Копачівка, Волинська область, Україна
Молодіжний центр Paragraph	Івано-Франківськ, Україна
Молодіжний центр Волині	Луцьк, Україна
Музей Івана Гончара	Київ, Україна
Музей історії міста Кам'янського	Кам'янське, Дніпропетровська область, Україна
Музей історії України	Київ, Україна
Музей Ханенків	Київ, Україна
Народний Драматичний Театр	Чернівці, Україна
Науково-мистецька платформа «Острів»	Київ, Україна
Національна академія статистики, обліку та аудиту	Київ, Україна
Національна спілка митців з художнього металу	Дніпро, Україна
Національний художній музей України	Київ, Україна
Новопокровський сільський будинок культури	Новопокровська громада, Дніпропетровська область, Україна
Новоселівська сільська бібліотека	Новоселівська громада, Полтавська область, Україна
Олексіївський опорний ліцей	Олексіївка, Запорізька область, Україна
Особлива майстерня ARTforAutism	Харків, Україна
Переяславський клуб «Джура»	Переяслав, Київська область, Україна
Перший кримськотатарський канал ATR	Київ, Україна
Платформа Тю	Маріуполь, Донецька область, Україна
Проект «Рідна колисанка»	Дніпро, Україна

Проект візуального мистецтва «Тіло заблукало»	Київ, Україна
Проектний простір «Асортиментна кімната»	Івано-Франківськ, Україна
Ресурсний центр громадських ініціатив	Миколаїв, Україна
Скульптурний цех	Київ, Україна
Спадщина.UA	Львів, Україна
Старобільський районний Будинок культури імені Тараса Шевченка	Старобільськ, Луганська область, Україна
Творчий простір «Зелена Сцена»	Чернігів, Україна
Театр «ГарМІДЕР»	Луцьк, Україна
Театр Лесі Українки	Львів, Україна
Театральна майстерня «Арт і Гарт»	Севєродонецьк, Луганська область, Україна
Театральна спілка для дітей з інвалідністю	Вишгород, Київська область, Україна
Тепле Місто	Івано-Франківськ, Україна
Тростянецька публічна бібліотека	Тростянець, Сумська область, Україна
Українська бібліотечна асоціація	Київ, Україна
Управління освіти, культури, туризму, сім'ї, молоді та спорту Куликівської селищної ради	Куликівська ОТГ, Чернігівська область, Україна
Фонд соціального розвитку «Наше майбутнє»	Краматорськ, Донецька область, Україна
Форум видавців	Львів, Україна
Харківська державна наукова бібліотека	Харків, Україна
Херсонська централізована бібліотечна система	Херсон, Україна
Херсонський обласний краєзнавчий музей	Херсон, Україна
Хмельницьке обласне молодіжне громадське об'єднання «Територія»	Кам'янець-Подільський, Хмельницька область, Україна
Хотинський будинок народної творчості та дозвілля	Хотин, Чернівецька область, Україна
Центр «Молодіжні ініціативи»	Радехів, Львівська область, Україна
Центр Аматорів Хореографічного Мистецтва «Слов'яни»	Чернігів, Україна
Центр інноваційної освіти «Про.Світ»	Львів, Україна

Центр культури та дозвілля, сім'ї, молоді, спорту та туризму	Широке, Запорізька область, Україна
Центр культурних ініціатив «Фортеця Унг»	Ужгород, Україна
Центр культурно-просвітницьких ініціатив	Ізюм, Харківська область, Україна
Центр культурного розвитку «Тотем»	Херсон, Україна
Центр розвитку бізнес-технологій та культури	Запоріжжя, Україна
Центр розвитку вуличних культур	Охтирка, Сумська область, Україна
Центр спільного розвитку «Дієва громада»	Старобільськ, Луганська область, Україна
Центр сучасного мистецтва	Чернівці, Україна
Центр сучасного мистецтва Bunker	Чернівці, Україна
Центр Юдаїки	Київ, Україна
Чернігівський обласний художній музей імені Григорія Галагана	Чернігів, Україна
Школа Архітектури та Дизайну	Суми, Україна

CHANGEMATES: путівник організаціями та людьми, що змінюють Україну

Авторки Валерія Шиллер, Дар'я Безрученко, Інга Гезальян, Катерина Іголкіна, Оксана Семенік, Олена Мартинюк

Відповідальні за випуск Іванна Власюк, Надія Червінська, Софія Юхимова

Літературна редакторка Іванна Власюк

Коректорка Надія Мельниченко

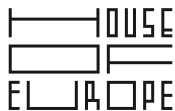
Арт-директори Ганна Копилова, Дмитро Яринич

Дизайн Олена Зенченко, Катерина Смолярова

Верстка Олена Зенченко

Фотографії надано героями публікації. Права на використання у цьому виданні захищено.

Надруковано в типографії ПП "Коло"

Видання здійснено
у партнерстві
з House of Europe

Усі права застережено. Відтворювати будь-яку частину цього видання у будь-якій формі і в будь-який спосіб без письмової згоди правовласників заборонено.

Видавництво «Основи»
llovebooks@osnovypublishing.com
www.osnovypublishing.com

